

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TÜRKÇE ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İLKÖĞRETİM 6-7-8. SINIFLARDA TÜRKÇE DİL BİLGİSİ
ÖĞRETİMİNDE FİİL

Melda KARAGÖZ

İzmir

2013

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TÜRKÇE ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İLKÖĞRETİM 6-7-8. SINIFLARDA TÜRKÇE DİL BİLGİSİ
ÖĞRETİMİNDE FİİL

Melda KARAGÖZ

Danışman
Doç. Dr. Caner KERİMOĞLU

İzmir
2013

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “İlköğretim 6-7-8. Sınıflarda Türkçe Dil Bilgisi Öğretiminde Fiil” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

27/06/2013

Melda KARAGÖZ

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne

İşbu çalışma, jürimiz tarafından Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı Türkçe Öğretmenliği Programında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Caner KERİMOĞLU

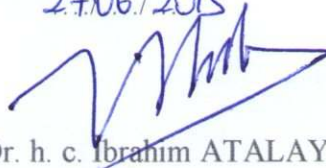
Üye : Yrd. Doç. Dr. Nevin AKKAYA

Üye : Yrd. Doç. Dr. Erdem UÇAR

Onay

Yukarıda imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

27.06./2013

Prof. Dr. h. c. İbrahim ATALAY
Enstitü Müdürü

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	10004816
Yazar Adı / Soyadı	MELDA KARAGÖZ
Uyruğu / T.C.Kimlik No	TÜRKİYE / 39880112800
Telefon	5549182740
E-Posta	melda.karagoz@istanbul.edu.tr
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	İlköğretim 6-7-8. Sınıflarda Türkçe Dil Bilgisi Öğretiminde Fiil
Tezin Tercümesi	Teaching Verbs in Turkish Grammar in Primary Education
Konu	Eğitim ve Öğretim ; Dilbilim ; Türk Dili ve Edebiyatı
Üniversite	Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Bölüm	İlköğretim Bölümü
Anabilim Dalı	Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Türkçe Öğretmenliği Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2013
Sayfa	166
Tez Danışmanları	DOÇ. DR. CANER KERİMOĞLU 12749981854
Dizin Terimleri	Türkçe öğretimi=Turkish teaching ; Ders kitapları=Textbooks ; Fiil=Act ; Dilbilgisi=Grammar
Önerilen Dizin Terimleri	Dil bilgisi öğretimi
Kısıtlama	Yok

Yukarıda başlığı yazılı olan tezinin, ilgilenenlerin incelemesine sunulmak üzere Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi tarafından arşivlenmesi, kağıt, mikroform veya elektronik formatta, internet dahil olmak üzere her türlü ortamda çoğaltılması, ödünç verilmesi, dağıtımı ve yayımı için, tezimle ilgili fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere hiçbir ücret (royalty) ve erteleme talep etmeksizin izin verdiğimi beyan ederim.

27.06.2013

İmza:.....

ÖN SÖZ

Dil, insanlar arasında iletişimi sağlayan en önemli araç olduğu gibi aynı zamanda bir öğrenme ve öğretme aracıdır. Birey, dil aracılığıyla toplumun bir parçası olur, ulus olma bilinci kazanır ve kültür birikimini kuşaklar boyu aktarır. Dil, duygu ve düşüncelerin doğru bir biçimde kullanılmasını sağladığı için eğitimde önemli bir yeri vardır. Türkçe eğitiminin amacı kendini anlayan ve anlatabilen birey yetiştirmek olduğu için dili doğru kullanmak eğitimde üzerinde durulan esas noktadır.

Dil bilgisi, bir dilin tüm yönleriyle öğrenilebilmesi için önemli ve vazgeçilmez bir unsurdur. Ancak dil bilgisi, kendi başına bir amaç değil, amaca ulaşmada yararlanılan bir çalışma alanıdır. Dilin amaçlarından biri olan iletişimden yola çıkarsak dil bilgisi çalışma alanı da iletişime katkı sağladığı oranda yararlı olacak, bireyin kendini ve yaşadığı dünyayı anlamasına yardımcı olacaktır.

Dil bilgisi konuları içinde önemli ve vazgeçilmez konulardan biri fiillerdir. Kimileri insanoğlunun çıkardığı ilk sözcüklerin fiiller olduğunu kabul ederken, kimileri fiillerin adlarla birlikte temel sözcük türlerini oluşturduğunu söyler. Buradan hareketle çalışmamızda ilköğretim 6-7-8. sınıflarda Türkçe dil bilgisi öğretiminde fiil konusunu incelemeye çalıştık. Araştırmamız bu doğrultuda beş bölümden oluşmaktadır.

İlk bölüm giriş bölümüdür. Bu bölümde çeşitli araştırmacılar tarafından yapılan “dil bilgisi” tanımlarına ve bunlarla ilgili görüşlere yer verdik. Daha sonra dil bilgisi öğretiminin Türkçe öğretimindeki yeri ve önemini belirlemeye çalıştık. Ayrıca, dil bilgisi öğretimindeki temel ilkeler hakkında bilgiler verdik. Son olarak ise, araştırmanın problem durumunu, amacını, önemini, problem cümlesini, alt problemlerini, sayıltılarını, sınırlılıklarını, tanımlarını sunduk.

İkinci bölüm, ilgili yayın ve araştırmaların yer aldığı bölümdür. Bu bölümde, yaptığımız araştırmayla ilgili olarak ulaşabildiğimiz çalışmalara yer verdik. Bu çalışmaları kısaca açıkladık.

Üçüncü bölüm, araştırmanın yöntem kısmıdır. Burada araştırmanın modeli, evren ve örnekleme, veri toplama araçları, veri çözümleme teknikleri gibi hususlara yer verdik.

Dördüncü bölüm, bulgular ve yorumlar kısmıdır. Bu bölümde, fiiller konusuna ait tüm alt başlıkların akademik yayınlarda, 2005 Türkçe öğretim programında ve seçtiğimiz 6, 7 ve 8. sınıf ders kitaplarında nasıl yer aldığını gösterdik.

Sonuç olarak beşinci bölümde araştırmamız sonunda fiiller konusunun akademik yayınlar, 2005 Türkçe öğretim programı ve 6, 7, 8. sınıf ders kitapları açısından birbirleriyle uyumluluğu ve uyumsuzluğu ile ilgili sonuçlara ve bu sonuçlardan hareketle birtakım önerilere yer verdik.

Bu çalışmanın başlangıcından bitimine kadar geçen sürede, bilgi ve tecrübelerini benimle paylaşan, katkılarıyla doğru yönde ilerlememi sağlayan danışman hocam Doç. Dr. Caner KERİMOĞLU'ya ve bu günlere gelmemi sağlayan aileme teşekkür ederim.

Melda KARAGÖZ

2013

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
TABLO DİZELGESİ.....	viii
ŞEKİL DİZELGESİ.....	ix
ÖZET.....	x
ABSTRACT.....	xi
KISALTMALAR.....	xii

I. BÖLÜM

GİRİŞ.....	1
1.1. Dil Bilgisi Nedir?.....	1
1.2. Dil Bilgisi Öğretiminin Türkçe Öğretimindeki Yeri ve Önemi.....	5
1.3. Dil Bilgisi Öğretiminde Temel İlkeler.....	10
1.4. Araştırmaya Giriş.....	17
1.4.1. Problem Durumu.....	17
1.4.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	18
1.4.3. Problem Cümlesi.....	19
1.4.4. Alt Problemler.....	19
1.4.5. Sayılıtlar.....	20
1.4.6. Sınırlılıklar.....	20
1.4.7. Tanımlar.....	20

II. BÖLÜM

İLGİLİ YAYIN VE ARAŞTIRMALAR..... 22

III. BÖLÜM

YÖNTEM..... 24

3.1. Araştırma Modeli..... 24

3.2. Evren ve Örneklem..... 24

3.3. Veri Toplama Araçları..... 25

3.4. Veri Çözümleme Teknikleri..... 25

IV. BÖLÜM

BULGULAR VE YORUMLAR..... 26

4.1. Fiilin Tanımı..... 26

4.1.1. Akademik Yayınlarda Fiilin Tanımı..... 26

4.1.2. 2005 Türkçe Öğretim Programında Fiilin Tanımı..... 28

4.1.3. 6, 7, 8. Sınıf Ders Kitaplarında Fiilin Tanımı..... 28

4.2. Fiillerin Anlam Özellikleri..... 29

4.2.1. Akademik Yayınlarda Fiillerin Anlam Özellikleri..... 29

4.2.1.1. İş (Kılış) Fiilleri..... 30

4.2.1.2. Oluş Fiilleri..... 31

4.2.1.3. Durum Fiilleri..... 32

4.2.2. 2005 Türkçe Öğretim Programında Fiillerin Anlam Özellikleri..... 33

4.2.3. 6, 7, 8. Sınıf Ders Kitaplarında Fiillerin Anlam Özellikleri.....	33
4.3. Fiillerde Kip.....	36
4.3.1. Akademik Yayınlarda Fiillerde Kip.....	40
4.3.1.1. Haber (Bildirme) Kipleri.....	40
4.3.1.2. Tasarlama (Dilek-Şart) Kipleri.....	46
4.3.2. 2005 Türkçe Öğretim Programında Fiillerde Kip.....	52
4.3.3. 6, 7, 8. Sınıf Ders Kitaplarında Fiillerde Kip.....	53
4.4. Fiillerde Zaman.....	57
4.4.1. Akademik Yayınlarda Fiillerde Zaman.....	57
4.4.2. 2005 Türkçe Öğretim Programında Fiillerde Zaman.....	63
4.4.3. 6, 7, 8. Sınıf Ders Kitaplarında Fiillerde Zaman.....	65
4.5. Fiillerde Görünüş.....	68
4.5.1. Akademik Yayınlarda Fiillerde Görünüş.....	68
4.5.2. 2005 Türkçe Öğretim Programında Fiillerde Görünüş.....	72
4.5.3. 6, 7, 8. Sınıf Ders Kitaplarında Fiillerde Görünüş.....	72
4.6. Fiillerde Kişi.....	73
4.6.1. Akademik Yayınlarda Fiillerde Kişi.....	73
4.6.2. 2005 Türkçe Öğretim Programında Fiillerde Kişi.....	75
4.6.3. 6, 7, 8. Sınıf Ders Kitaplarında Fiillerde Kişi.....	75
4.7. Fiillerde Olumsuzluk.....	79
4.7.1. Akademik Yayınlarda Fiillerde Olumsuzluk.....	79
4.7.2. 2005 Türkçe Öğretim Programında Fiillerde Olumsuzluk.....	80

4.7.3. 6, 7, 8. Sınıf Ders Kitaplarında Fiillerde Olumsuzluk.....	82
4.8. Fiillerde Soru.....	84
4.8.1. Akademik Yayınlarda Fiillerde Soru.....	84
4.8.2. 2005 Türkçe Öğretim Programında Fiillerde Soru.....	86
4.8.3. 6, 7, 8. Sınıf Ders Kitaplarında Fiillerde Soru.....	86
4.9. Fiillerde Yapı.....	89
4.9.1. Akademik Yayınlarda Fiillerde Yapı.....	89
4.9.1.1 Basit Fiiller.....	89
4.9.1.2. Türemiş Fiiller.....	90
4.9.1.3. Birleşik Fiiller.....	91
4.9.1.3.1. Ek Fiil.....	102
4.9.2. 2005 Türkçe Öğretim Programında Fiillerde Yapı.....	111
4.9.2.1. 2005 Türkçe Öğretim Programında Ek Fiil.....	112
4.9.3. 6, 7, 8. Sınıf Ders Kitaplarında Fiillerde Yapı.....	114
4.9.2.1. 6, 7, 8. Sınıf Ders Kitaplarında Ek Fiil.....	118
4.10. Fiillerde Çatı.....	122
4.10.1. Akademik Yayınlarda Fiillerde Çatı.....	122
4.10.1.1. Öznesine Göre Fiil Çatıları.....	123
4.10.1.1.1. Etken Fiiller.....	124
4.10.1.1.2. Edilgen Fiiller.....	125
4.10.1.1.3. Dönüşlü Fiiller.....	127
4.10.1.1.4. İşteş Fiiller.....	128

4.10.1.1.5. Ettirgen-Oldurgan Fiiller.....	129
4.10.1.2. Nesnesine Göre Fiil Çatıları.....	131
4.10.1.2.1. Geçişli Fiiller.....	132
4.10.1.2.2. Geçişsiz Fiiller.....	133
4.10.2. 2005 Türkçe Öğretim Programında Fiillerde Çatı.....	133
4.10.3.6, 7, 8. Sınıf Ders Kitaplarında Fiillerde Çatı.....	134
4.11. Fiilimsiler.....	137
4.11.1. Akademik Yayınlarda Fiilimsiler.....	137
4.11.1.1. İsim-Fiiller.....	139
4.11.1.2. Sıfat-Fiiller.....	140
4.11.1.3. Zarf-Fiiller.....	142
4.11.2. 2005 Türkçe Öğretim Programında Fiilimsiler.....	143
4.11.3. 6, 7, 8. Sınıf Ders Kitaplarında Fiilimsiler.....	144

V. BÖLÜM

SONUÇ ve ÖNERİLER.....	149
-------------------------------	------------

5.1. Sonuç.....	149
-----------------	-----

5.2. Öneriler.....	157
--------------------	-----

KAYNAKÇA.....	159
----------------------	------------

TABLO DİZELGESİ

<u>TABLolar NO</u>	<u>SAYFA NO</u>
4.1. 2005 Türkçe Öğretim Programında Fiillerin Anlam Özellikleri.....	33
4.2. 2005 Türkçe Öğretim Programında Fiillerde Kip.....	53
4.3. 2005 Türkçe Öğretim Programında Fiillerde Zaman.....	64
4.4. 2005 Türkçe Öğretim Programında Fiillerde Zaman.....	65
4.5. 3. Tema İçin Değerlendirme 4. Etkinliği.....	67
4.6. Eylemlerde Kişi Takıları.....	74
4.7. 2005 Türkçe Öğretim Programında Fiillerde Olumsuzluk.....	81
4.8. 2005 Türkçe Öğretim Programında Fiillerde Soru.....	87
4.9. Cevher Fiili Kiplerinin Çekimi.....	103
4.10. 2005 Türkçe Öğretim Programı Fiillerde Yapı.....	112
4.11. 2005 Türkçe Öğretim Programında Ekfiil.....	113
4.12. “Yukarıda Ne Var Ne Yok?” Metni 8. Etkinliği.....	116
4.13. Geçişli ve Geçişsiz Fiiller.....	131
4.14. 2005 Türkçe Öğretim Programında Fiillerde Çatı.....	134
4.15. “Portakalın Yaprığını Kopardığım An” Metni 6. Etkinliği I. Bölüm.....	135
4.16. 2005 Türkçe Öğretim Programında Fiilimsiler.....	144
5.1. İncelenen 6, 7, 8. Sınıf Ders Kitaplarındaki Konulara Ait Etkinlik Sayıları.....	155

ŞEKİL DİZELGESİ

ŞEKİLLER NO

SAYFA NO

1.	İlköğretim Türkçe Dersi (6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı Dil Bilgisi	
	Oranları.....	11
2.	“Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin Işığı Altında Çocuğun Eğitim Hakkı”	
	Metni 8. Etkinliği.....	35
3.	Fiillerde Zaman Şeması.....	58
4.	Türkçedeki Kişi Ekleri.....	74
5.	1. Tema Ölçme ve Değerlendirme E.Etkinliği.....	78
6.	“Doğanın Sesini Duymak” Metni 11. Etkinliği 1. Bölümü.....	83
7.	“Atatürk’ün Fikir Hayatı” Metni 10. Etkinliği.....	120
8.	“Portakalın Yaprığını Kopardığım An” Metni 6. Etkinliği II. Bölüm...	136
9.	“Aşk Mektupları” Metni 11. Etkinliği.....	147

ÖZET

İlköğretim 6-7-8. Sınıflarda Türkçe Dil Bilgisi Öğretiminde Fiil

Bu çalışma, fiillerin akademik yayınlar, 2005 Türkçe öğretim programı ve 6, 7, 8. sınıf ders kitaplarında nasıl yer aldığını belirlemek ve bu üç değişkenin dil bilgisi öğretimini nasıl etkilediğini saptamak amacıyla yapılmıştır.

Tez, beş ayrı bölümden oluşmaktadır:

I. Bölümde (Giriş), dil bilgisi, dil bilgisi öğretiminin Türkçe öğretimindeki yeri ve önemi, dil bilgisi öğretimindeki temel ilkeler hakkında bilgiler ile araştırmanın amacı, önemi ve sınırlılıkları üzerinde durulmuştur.

II. Bölümde, tez konusu ile ilgili yayınlar araştırılmıştır.

III. Bölümde, araştırmanın yöntemi üzerinde durulmuştur.

IV. Bölümde, fiiller konusuna ait tüm alt başlıkların akademik yayınlarda, 2005 Türkçe öğretim programında ve 6, 7 ve 8. sınıf ders kitaplarında nasıl yer aldığı belirlenmiştir.

V. Bölümde (Sonuç), genel bir değerlendirme yapılmıştır ve eksikliklerin çözümü için önerilerde bulunulmuştur.

Çalışmamız sonunda ulaştığımız verilere göre akademik yayınlarda fiil konusunun kapsam geçerliliği farklılıklar göstermektedir. 2005 Türkçe öğretim programında ise akademik yayınlara oranla konunun kapsam geçerliği azaltılmıştır. Öğretim programındaki azaltılmışlık 6, 7, 8. sınıf ders kitaplarına da yansımış konuyla ilgili etkinliklerde yetersizliklerin olduğu gözlemlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Dil bilgisi öğretimi, fiil, Türkçe Öğretim Programı, 6, 7, 8. sınıf Türkçe ders kitapları.

ABSTRACT

Teaching Verbs in Turkish Grammar in Primary Education

This study aims to determine how verbs take place in academic publishings and in the course books of 6, 7 and 8. classes in the Turkish Instruction Schedule (2005).

Thesis consists of five chapters:

In the first chapter (Introduction), grammar, the importance of grammar in Turkish education, basic principles of grammar instruction, the purpose, importance and the restrictions of the study were referred.

In the second chapter, publications about the thesis subject were researched.

In the third chapter the method of the study was referred.

In the fourth chapter, all the subtitles about verbs in academic publishings, and in the course books of 6, 7 and 8. classes in the Turkish Instruction Schedule (2005) were determined.

In the fifth (Conclusion) chapter, a general consideration about and some suggestions for the deficiencies about the subject were offered.

According to the data we accessed, the content validity of the verbs subject varies in the academiz publishings. On the other side, compared to academic publishings, in the Turkish Instruction Schedule (2005), the content validity of verbs subject has been decrease. The decrease of the subject in the instruction programme has reflected to the course books in the 6, 7 and 8. classes and it was observed that the situation has resulted with the deficiencies in the learning activities.

Keywords: Grammar instruction, verb, Turkish Instruction Schedule, Turkish course books for 6, 7 and 8. classes.

KISALTMALAR:

bk.	: Bakınız
C.	: Cilt
diğer.	: Diğerleri
haz.	: Hazırlayan
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
N.	: Nesne
Ö.	: Özne
Ör.	: Örnek
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TDAY	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
vb.	: Ve Benzeri
Yay.	: Yayın
Y.	: Yükleme

I. BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Dil Bilgisi Nedir?

Dil bilgisi, bir dilin tüm yönleriyle öğrenilebilmesi için önemli ve vazgeçilmez bir unsurdur. Çünkü kişiler sahip oldukları dilin özelliklerini ne kadar iyi bilirlerse anlama ve anlatmada o kadar az sorunla karşılaşır.

Dil bilgisinin ne demek olduğu İ.Ö. VI. yüzyılda Eski Yunan'da düşünülmeye başlanmıştır. İlk ortaya çıkışı Mezopotamya'da ve Anadolu'da ilk sözlüklerin yazılması, farklı dillerdeki ad ve fiil çekimlerinin ortaya çıkarılmasıyla gerçekleşmiştir. Dil bilgisi çalışmaları, 19.yüzyıla kadar ticari ilişkilerin artması ve toplumların diğer dillerle karşılaşması sonucu artmıştır. Bu, kendi dilini öğretme ve farklı dili öğrenme gibi durumlara neden olmuş, sözlüklere ve dil bilgisine olan gereksinim ortaya çıkmıştır (Akkaya, 2008: 265).

Dil bilgisine olan gereksinim ve taşıdığı önemden yola çıkılarak konu üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmış ve aşağıdaki gibi farklı tanımlara ve yorumlara ulaşılmıştır:

Hatiboğlu'na göre dil bilgisi, “Bir dili bütün ayrıntılarıyla inceleyip, kurallarını belirten bilim”dir (1972: 33).

Topaloğlu'na göre dil bilgisi “Bir dili ses, kelime yapısı, cümle kuruluşu bakımından inceleyen ve bunlarla ilgili kuralları ortaya koyan bilim”dir (1989: 56).

Gencan (2001: 28) dil bilgisini “Dillerin doğuş, gelişme, yapılış özellikleri.. gibi türlü niteliklerini konu edinen; doğru, düzgün kullanım yollarını gösteren bilgilerin tümüdür” biçiminde tanımlamıştır.

Uzun, “Dilbilgisi, birbiriyle tabii ki etkileşim içinde bulunan ama ses, anlam, biçim, sözcük dizimi gibi farklı görünümlere ait kurallar sistemidir” der (2004: 16).

Püsküllüoğlu dil bilgisini, “Bir dilin işleyişini ve sunduğu düzeni konu alan, onun ses, sözcük yapısı, anlam değişimleri, tümce kuruluşu gibi öğelerini ele alıp bunların kurallarını saptayan bilim. eş. gramer” (1996: 44) olarak tanımlar.

Korkmaz ise dil bilgisini “Çeşitli düzeydeki okullarda, Türkçenin ses, şekil ve cümle yapısı ile cümlelerin öğeleri arasındaki anlam ilişkilerini öğreten bilgi dalı; bu bilgileri veren dersin ve kitapların adı” (2007: 68) şeklinde tanımlamaktadır.

Ediskun’a göre:

“Dilbilgisi (=grammaire), bir dilin seslerini, kelime yapılarını, kelime anlamlarını, kelime kökenlerini, cümle kuruluşlarını ve bütün bunlarla ilgili kuralları inceleyen bir bilimdir.

Dilbilgisi doğru konuşma ve yazmanın bilimsel yöntemini öğretir. Onun yardımıyla doğru düşünmeye de alışırız. Dilbilgisi konuşma ve yazma ile uğraştığı için, onun konusu hem ağız ve kulak dili, hem de yazı, yani kalem ve göz dilidir” (1988: 65).

Ergin, dil bilgisinin bir dili tüm yönleriyle inceleyen bir bilim dalı olduğunu söyler. Dilde sestən tümceye kadar çeşitli dil birlikleri, bunların da her birinin kendine özgü işlevleri olduğunu vurgular ve dil bilgisinin tüm bu dil birliklerini ve onların kurallarını ortaya çıkardığını belirtir (2007: 69).

Çatıkkaş’a göre, “Dil bilgisinin tanımında, dilin doğru, düzgün kullanılması yollarını öğreten bir bilim dalı olduğu söylenir. Bir dildeki ses, kelime, kelime çeşitleri, kelime grubu ve cümle yapılarını inceleyen dalı, dil bilgisi bölümüdür. Dil bilgisi, düşünce sistemimizi düzene koyar ve zihin jimnastiğimizi canlı tutar” (2001: 23).

Bozkurt, dil bilgisini bir bilim olarak görür ve işlevinin bu bilime ait kavramları saptayıp terimlerini koymak olduğunu söyler. Terimlerin de kavram, kural ve doğru yanlış üzerinde anlaşmayı kolaylaştırdığını belirtir (2004: 340).

Baymur'a göre "Dilbilgisi okutmak, ifade ve tebliğ vasıtası olan dilin kurallarını çocukta şuurlandırmak demektir" (1959: 126).

Çotuksöken'e göre ise dil bilgisi "-1. Bir dilin düzenine, işleyişine ilişkin yapılar bütünü. Eşanl. gramer. -2. Bir dilin işleyişini, sunduğu düzeni ortaya koymayı amaçlayan, özellikle sesbilgisi (ve sesbilim), biçimbilim, sözdizimi ve anlam ilişkilerini ele alan inceleme. Eşanl. gramer" (2012: 64).

Buraya kadar yapılan tanım ve yorumlarda dil bilgisinin dili her açıdan inceleyen kural koruyucu bir bilim dalı olduğundan bahsedilmektedir. Yine birkaç tanımdan da anlaşıldığı gibi bazı dilciler, dil bilgisi ve gramer terimlerini eş anlamda kullanmaktadırlar. Oysa gramer terimi bugün daha farklı anlamlara gelen bir biçimde kullanılmaktadır. Bu konuyla ilgili Demir ve Yılmaz'ın görüşlerine bakıldığında geleneksel anlamıyla dil bilgisinin, dilin biçim yönüyle ilgilenen, sesbilgisi ve anlambilimiyle ilgilenmeyen bir alan olduğu görülür. Demir ve Yılmaz'a göre dil bilgisi üç başlık altında tanımlanabilir:

1. "Bir doğal dilin yapı kurallarının bir başvuru kitabı veya ders kitabı şeklinde sistematik olarak tasviri.
2. Bütün dil üretimlerinin ve anlama süreçlerinin dayandığı yapısalılık.
3. Bir dil teorisi olarak dilbilgisi, yani dil yetisinin (competence) biçimlenmesi. Örneğin *üretken-dönüşümlü dilbilgisi*."

Türkçe karşılığı dil bilgisi olan gramer ise, bir dilin yapısı hakkında bilgi verirken sesbilgisi, biçimbilgisi, sözdizimi ve kısmen anlambilimiyle de ilgilenir (2003: 30-31).

Türkçe öğretimiyle ilgili yayınlar incelendiğinde de dil bilgisi için şu açıklamalarla karşılaşılır:

Sağır, dil ve dil bilgisi arasındaki ilişkiden yola çıkarak “Dil, insanlar arasında anlaşma, haberleşme aracı olarak kullanılan; duygu, düşünce ve isteklerin başkalarına aktarılmasını sağlayan; seslerden örülmüş, gelişmiş bir sistemdir. Dil bilgisi de -okul düzeyinde- bu sistemi; sesleri, sözcükleri, cümleleri ve anlam özellikleriyle öğreten, tanıtan bilgi dalıdır” (2002: 4) demektedir.

Kavcar ve Oğuzkan dil bilgisinin ses, sözcük ve cümleleri inceleyerek daha iyi düşünmemizde, doğru konuşma ve yazmamızda etkili olduğunu söyler (1987: 66).

Sever de Kavcar ve Oğuzkan gibi dil bilgisinin doğru düşünme, konuşma ve yazmaya yardımcı bir çalışma alanı olduğunu belirtir (1995: 24).

Göğüş ise, “Dilbilgisi bir dilin sesleri, sözcük türleri, bunların yapıları, tümce olarak dizilmeleri ve tümce içindeki görevleri, çekimleriyle ilgili kuralları inceleyen bir dil bilimi dalıdır” (1978: 337) der ve her dilin kendine özgü kuralları olduğundan ayrı bir dil bilgisi olduğunu söyler.

Yıldız ve diğerleri de dil bilgisini *dilin anayasası* olarak görürler (2006: 280).

Dil bilgisi kavramı İlköğretim Türkçe Dersi (6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı’nda ise şu şekilde tanımlanmıştır: “Dil bilgisi, bir dilin dinleme/izleme, konuşma, okuma, yazma temel becerilerini destekleyen kurallar bütünüdür” (2006: 7).

Görüldüğü gibi dil bilgisinin tanımı yapılırken farklılaşmalar göze çarpmaktadır. Tanımların dışında “dil bilgisi” deyince de aklımıza farklı düşünceler gelmektedir.

Bu düşüncelerden biri dil bilgisinin, bir dilin yapısı hakkında yazılmış bir kitap olduğudur. Buna göre bir bilgi dalı, bir ders kitabıymış gibi özelleştirilmektedir.

Bir diğer düşünce, sadece yazısı olan dillerin dil bilgisi olduğudur. Buna göre konuşulduğu halde yazılmayan dillerin dil bilgisi yoktur. Batı dillerindeki *grammar* sözcüğünün kökünün *yazmak* anlamı taşıması nedeniyle bu yargıya ulaşılabileceği yayınlarda belirtilmektedir (Uzun, 2004: 15-16).

İncelenen başka yayınlarda da bu konuyla ilgili benzer saptamaların yapıldığı görülmektedir:

“Bazıları dilbilgisinin sadece yazı dilini kapsadığını, sözlü dil için dilbilgisinin geçerli olamayacağını düşünürler. Bu aslında ‘gramer’ sözcüğünün kökeninden geliyor olmalıdır. Eski Yunanca’da bu sözcük ‘yazmak’ eyleminden gelir. Hiç kuşkusuz, böyle bir sav – dilbilimsel açıdan- geçerli olamaz. Çünkü, öncelikle dilin konuşmaya dayalı olduğu unutulmamalıdır. Yazı sadece onun birtakım simgelerle gösterilişinden ibarettir. Ancak zamanla *sözlü dil* (spoken language) – *yazı dili* (written language) ayrımı olmuştur, ama bu doğrudan, yazı dilinin konuşma dilindeki olanakları kullanamamasıyla ilgilidir. Dilbilgisi kitaplarımızda, dili yazı dili çerçevesinde görme eğilimi halâ gözlenebilmektedir” (Aydın, 1996: 2).

Dil bilgisinin dile dar bir çerçeveden baktığı görüşü yaygın bir görüştür. Bu görüşü destekler nitelikte konuyla ilgili kurallar ve kurallara uygun ya da aykırı örnekler verilir. Alana yüzeysel bir yaklaşım söz konusudur. Derin yapı göz ardı edilmiş, konuşma dili söz konusu edilmemiştir.

Bazı dillerde dil bilgisinin olup olmadığı ve iyiliği kötülüğü tartışmasının yapıldığı görülmektedir. N. E. Uzun’a göre bilginlerin öne sürdüğü, kitaplarda yer alan doğru konuşma ve yazma kuralları iyi dil bilgisini, kural dışı durumlar kötü dil bilgisini oluşturur. Örneğin Türkçede *geleceğim* yerine *gelcem* diyen kişilerin dil bilgisi kötüdür (2004: 15).

Dil bilgisi üzerine yapılan bir diğer tartışmanın bazı insanların dil bilgisini daha iyi bildiği, bazılarının ise bilmediği üzerine yapılan tartışma olduğu görülür. Örneğin bilginler, öğretmenler dil bilgisini iyi bilirken, sıradan vatandaşlar dil bilgisini iyi bilmemektedirler (Uzun, 2004: 16).

Dil bilgisi ile ilgili farklı düşüncelerden biri de bazı dillerin dil bilgisinin daha kolay öğrenilirken bazılarının daha zor öğrenildiği düşüncesidir.

Anlaşıyor ki dil bilgisi teriminin anlamı ve düşündürdükleri hakkında kesin bir birlikten söz etmek mümkün değildir. Tüm söylenenlerden yola çıkarak diyebiliriz ki dil bilgisi bir dilin kurallarını ortaya koyarken aynı zamanda bireye doğru anlama ve doğru anlatma becerisi kazandırmaya yardımcı olan bir çalışma alanıdır.

1.2. Dil Bilgisi Öğretiminin Türkçe Öğretimindeki Yeri ve Önemi

Ailesinden ve yaşadığı çevreden türlü şekilde ana dilini öğrenen bireyler okul dönemine kadar öğrendiklerini gelişigüzel kullanabilmekte ve kendilerini ifade edebilmektedir. “ ‘Anadilimizi dilbilgisi olmadan konuşabildiğimiz için, anadili öğretiminde dilbilgisi o kadar da önemli değildir’ görüşü oldukça yaygındır” (Aydın, 1996: 1). Ancak okul dönemiyle birlikte bireyler, programlı bir eğitimle birlikte ana dillerinin inceliklerini ve kurallarını kavrayacak, böylelikle anlama ve anlatma güçleri artacaktır. Bu kuralların öğretilmesini sağlayan çalışma alanı da dil bilgisidir.

Beşir Göğüş ise bu konuyla ilgili şöyle bir saptama yapmıştır:

“Dilbilgisi, dilin kurallarını öğreten bir bilim olduğu için, gençlerin dinlediklerini ve okuduklarını anlamalarında, konuşmalarında, yazmalarında görülen yetersizlikler ve dil yanlışları, genellikle dilbilgisi eğitiminin eksikliğine bağlanır ve bunların giderilmesi için daha çok dilbilgisi öğretmek gerektiği sanılır. Bundan dolayı her ülkede anadili eğitimi geniş ölçüde dilbilgisi egemenliği altında bulunmuştur. Oysa bu kanı yanlıştır: okuduğunu, dinlediğini anlamak, apayrı bir eğitim ister. Anlatım yanlışları ise dilin çeşitli yönlerindeki eksik eğitimden ileri gelir” (1978: 337).

İlköğretim Türkçe derslerinde öğrencilerden beklenen konuşma, yazma, okuma ve dinleme becerilerini geliştirebilmeleridir. Dil bilgisi öğretimi ise kendi başına bir amaç değil, amaca ulaşmada yararlanılan bir çalışma alanıdır. Zaten öğrencilerin okula başlayıncaya kadar dili kullandıkları görülmektedir. Dil bilgisinin okula başlayınca sağladığı yarar ise öğrencilerin farkında olmadan kullandığı birtakım kuralları sezdirerek dili kullanma becerisi kazandırmaktır.

Dil bilgisinin insanlar için önemini Palmer farklı bir şekilde anlatmaktadır:

“İnsanın hayvanlar krallığının diğer üyelerinden ayrı tutulması onun konuşma yeteneğiyle ilgilidir; insan ‘konuşan bir hayvan’ yani *homo loquens*’tir. Ancak gerçekte, dili insanın bir niteliği yapan şey dilbilgisidir. Her ne kadar, diğer yaratıklar anlamlı sesler çıkarabilseler de, onlar açısından ses ile anlam arasındaki bağıntı insanın kullandığı bağıntıdan ve insanın dilbilgisi bağıntısından çok daha ilkeldir. İnsan sadece *homo loquens* değil, aynı zamanda bir *homo grammaticus*’tur” (Palmer, 1971: 9-10; Aydın, 1996: s.1’deki alıntı).

Türkiye’de kullanılan eski ilköğretim programlarına baktığımızda dil bilgisi öğretimi ile ilgili şu yönergelerle karşılaşırız:

Milli Eğitim Bakanlığı, 1942 yılında ortaokullar için tarafından yazdırmış olduğu “Dilbilgisi” kitabı nedeniyle okullara gönderdiği genelgede, dil bilgisi öğretiminin amacını şu şekilde açıklamaktadır:

“Dilbilgisi öğretiminin amacı, öğrenciye birtakım tanımlar ve kurallar belletmek olmayıp, anadilinin canlı kullanılışını gözlemek yoluyla iyi kullanmak ve gerek sözle, gerek yazı ile isteklerini doğru ve güzel anlatmak yeteneklerinin gelişmesine hizmet etmektir” (Göğüş, 1978: 339).

1962 tarihli Ortaokul Programında ise dil bilgisinin amacı Türk dilinin okuma, yazma, konuşmayla ilgili kurallarının sezdirilip anadilinin kullanımında güven kazandırılması olarak belirlenmiştir. Yine bu genelgede dil bilgisi dersinin temeli olarak öğrencilerden beklenen doğru tümce kuruluşunu anlaması ve

sözcüklerin tümce içindeki işlevlerine uygun tür ve biçimlerini tanımasıdır (Göğüş, 1978: 339-340).

Eski programlarda dil bilgisi, dil ediniminin beşinci temel ögesi olarak gösterilmekteydi. Hâlbuki dil bilgisi, dört temel ögeyi (okuma, dinleme, konuşma, yazma) de kapsayarak anlama ve anlatma kazanımlarını sağlar. Dil bilgisi öğretimi ile ilgili düşüncelerin geneli olumlu olmakla birlikte bazı olumsuz düşünceler de bulunmaktadır. Yazma becerisine yönelik çalışmalarda dil bilgisi öğretiminin önemli olmadığı aksine zararlı olduğu, öğretmenlerin ders işlemede kolayca kaçmasına neden olduğu, dil bilgisine ayrılan süre yüzünden okuma, dinleme, yazma, konuşma çalışmalarına yeterince yer verilmediği gibi olumsuzluklar dile getirilmiştir. Yine konuyla ilgili olumsuz düşünceler, olumlu düşüncelerin yanında az sayıda kalmaktadır. Sonuç olarak dil bilgisi öğretiminin birçok yönden yararı olduğu kabul edilmiştir. 2005-2006 Türkçe programında da dil bilgisi öğretimi, farklı bir alan olarak değil diğer dört alana yayılmış şekilde gösterilmektedir.

Dil öğretimindeki çağdaş gelişmelerle birlikte dil bilgisi öğretiminin amaçları şöyle sıralanmaktadır:

“a. Öğrencilerin bilinçaltı dil yapılarını bilinç düzeyine çıkarma ve bunları kullanım alanına getirme,

b. Dilin işleyiş düzenini öğrencilere kavratma,

c. Öğrencilerin bir iletişim aracı olarak dili doğru ve etkili bir biçimde kullanmalarını sağlama olarak belirlenmiştir” (Demirel, 1999: 75).

Demir ve Yılmaz, Türk Dili El Kitabı adlı kitaplarında dil bilgisinin amaçlarını farklı başlıklar altında toplamışlardır:

1. “*Kuralcı dilbilgisi*, yazı dilini esas alır ve dilin kullanımıyla ilgili olarak neyin doğru, neyin yanlış olduğunu kurallar halinde ortaya koyar.

2. *Tasviri (betimleyici) dilbilgisi*, bir dilin belli bir zamandaki durumunu yargılamadan, olduğu gibi tasvir etmeye çalışır. Dillerin nasıl konuşulup yazılacağıyla değil, konuşma ve anlama olgularının nasıl gerçekleştiği ile ilgilenir. Kural koymaz, var olanı tanımlar.

3. *Tarihi dilbilgisi*, dilin bilinen en eski dönemlerinden başlayarak gelişim aşamalarını, zaman içerisinde geçirmiş olduğu değişiklikleri inceler.

4. *Karşılaştırmalı dilbilgisi*, bir ana dilden kaynaklanan dil, lehçe ve diyalektikleri bir arada ele alır; karşılaştırarak benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymaya çalışır. Karşılaştırma yapı bakımından farklı diller arasında da olabilir.

5. *Filolojik dilbilgisi*, bir dile ait yazılı ürünleri edebiyat tarihi, edebiyat bilgisi dilbilgisi, metin tamiri ve metin eleştirisi açılarından inceler (2003: 31-32).

Kıran (1996: 36), dil bilgisinin bazı pratik amaçlara göre oluşmuş olduğunu söyler. Bu amaçlar:

1. Eski metinleri açıklamak,
2. Bir yabancı dili öğretmek,
3. Kendi ana dilini doğru konuşmak ve yazmak sanatını öğretmektir

Hudson ise dil bilgisi öğretimi yapılmasının nedenlerini şöyle sıralar:

“dile ilişkin saygıyı ve özgüveni oluşturmak, standartları belirlenmiş dil öğretimine yardımcı olmak, dil başarısını arttırmaya yardımcı olmak, yabancı dil öğretimini kolaylaştırmak, dil ve kültüre ilişkin farklılıklara yönelik hoşgörüyü arttırmak, bilimsel yöntem ve analitik düşünmeyi öğretmek, dili kötüye kullananlara karşı dili korumak, dilin sorunlarını anlamaya yardımcı olmak, dil hakkındaki genel bilgiyi derinleştirmek” (aktaran Yapıcı, 2004: 36; Aydın, 2009: 32).

Türkiye’de yapılan bir araştırmaya göre öğretmenler dil bilgisine önem verdiğini ve dil bilgisi öğretiminin yapılmasından yana olduklarını belirtmiş, bunun gerekçelerini de şu şekilde belirtmişlerdir:

“Dil bilgisi öğrencilerin dile ilişkin yanlışlarını azaltır.	%13.59
Dil bilgisine ilişkin bilgi öğrencinin yazma becerisini geliştirir.	%11.96
Dil bilgisi çalışmaları öğrencinin zihin gelişmesine yardımcı olur.	%10.87
Bir yabancı dilin öğrenilmesine yardımcı olur.	%10.87
Ölçünlü Türkçenin öğrenilmesine yardımcı olur.	%9.24
Bilimsel yöntemleri ve çözümleyici düşünmeyi öğretir.	%9.24
Öğrencinin daha iyi iletişim kurmasını sağlar.	%8.70
Dilsel özgüveni oluşturur.	%8.70
Kültürel, dilsel hoşgörüyü artırır.	%5.98
Müfredat dil bilgisini öğretmeyi gerektiriyor.	%3.80
Dil bilgisi öğretmekten hoşlanıyorum.	%3.26
Dil bilgisi öğretimi sınıfa daha iyi egemen olmayı sağlıyor.	%2.72”

(Aydın, S:81; Sağır, 2002: s.28-29’daki alıntı)

Dil bilgisi bir amaç olarak görülmemelidir. Temel dil becerilerinin kazandırılmasına yardımcı bir çalışma alanı olarak dil bilgisi, dil öğretiminde vazgeçilmez bir unsurdur. Dilin amaçlarından biri olan iletişimden yola çıkarsak dil bilgisi çalışma alanı da iletişime katkı sağladığı oranda yararlı olacak, bireyin kendini ve yaşadığı dünyayı anlamasına yardımcı olacaktır.

1.3. Dil Bilgisi Öğretiminde Temel İlkeler

Bugün ilköğretimdeki Türkçe dil bilgisi derslerinin öğrencilerin geneli tarafından sevilmediği ve zor bulunduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra ülke genelindeki sınavlarda Türkçe sorularının içinde dil bilgisi sorularının giderek azalmasıyla öğrenciler, dil bilgisi çalışmalarına yeterli önemi göstermemektedir.

Kamadan, dil bilgisi kitaplarının konuların öğreniminde güçlüklerle neden olacak biçimde karışık yöntemlerle hazırlandığını, bu ayrıntıların ve düzensizliklerin öğrenciye zorluk yaşatacağını belirtmektedir. Öğretmenlerin de bu nedenle dil bilgisini sevmeyişi ve öğretmediğini, böylelikle öğrencilerin dili iyi öğrenemeyip nitelikli okuma ve yazmayı beceremediğini söyler (1972: 299).

Dil bilgisi bilgiye fazlaca yer vermektedir. Hâlbuki önemli olan bu bilgilerin beceri ve alışkanlığa nasıl dönüşmesi gerektiğidir. Alanda bu konularla ilgili gerekli başarının sağlanamadığı gözlemlenmektedir. Ya çok yüzeysel bir yaklaşım kullanılmakta ya da gereksiz ayrıntılarla uğraşılmaktadır. Bu da amaca ulaşma konusunda başarıyı getirmemektedir.

Bugüne kadar egemen olan, şekilciliği ön plana çıkaran geleneksel dil bilgisi anlayışı bırakılarak anlamı da dikkate alan çağdaş bir anlayışla dil bilgisi öğretimi yapılmalıdır. Bu anlayışa uygun olarak da birtakım ilkeler belirlenmiş ve çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Bu ilkelere geçmeden önce 2005 Türkçe öğretim programında (MEB, 2005: 7-8) dil bilgisi alanının nasıl yer aldığını aşağıdaki şekilde görebiliriz:

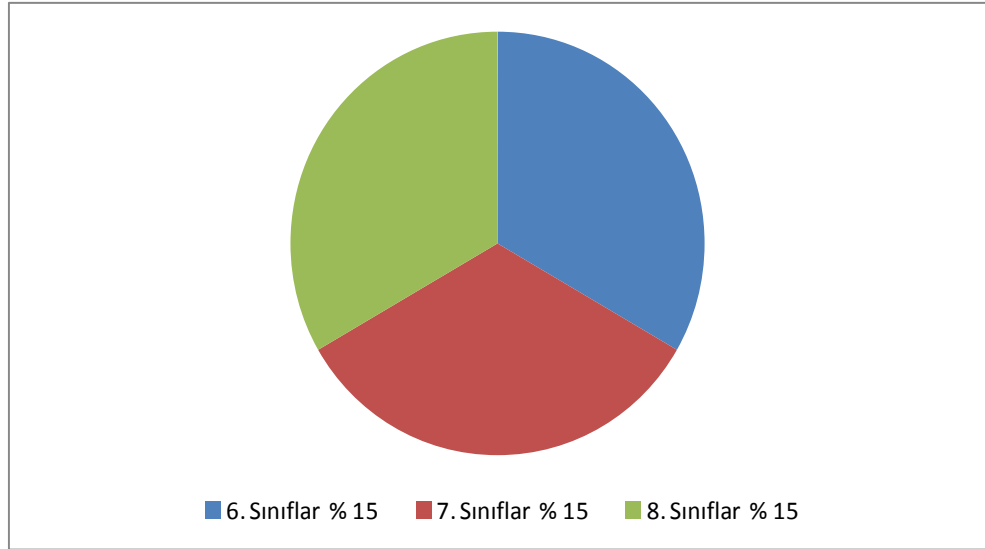
“Öğrenci açısından Türkçenin yapısını oluşturan ve işleyiş kurallarını tanımlayan bilgilere sahip olmak oldukça önemlidir; ancak daha da önemli olan bu kuralların konuşma, yazma, dinlemeyle ilgili dil etkinliklerinde uygulanmasıdır. Dolayısıyla dil bilgisi öğretimi kuramsal bilgilere değil, uygulamaya dayanmalıdır. Bu amaçla dil bilgilerinin öğretiminde, kuralların verilmesinin yanında, bu kuralların kelime, cümle ve metin düzeyindeki uygulamaları amaçlanmıştır.

Programda, Türkçenin kurallarıyla ilgili kazanımlar, öğrencilerin düzeylerine uygun olarak ve aşamalı bir biçimde verilmiştir. Dil bilgisinde kolaydan zora ilerleyen bir sıra izlenmiş olup konuların birbiriyle olan ilişkileri gözetilmiştir. Türkçeyle ilgili kural ve bilgilerin örneklerden hareket edilerek verilmesi daha doğru olacaktır. Derslerde konularla ilgili farklı uygulama örneklerinin yer aldığı çalışma kâğıtlarının kullanılması ve konuların görsel materyallerle desteklenmesi öğrenimi kolaylaştıracaktır. Ayrıca dil bilgisi konularının anlama olan katkısına özellikle dikkat edilmesi, konuların birer beceriye dönüşmesine yardımcı olacaktır. Bu bağlamda konuların konuşma ve yazma becerileriyle ilişkilendirilmesi gerekmektedir.

Dil bilgisiyle ilgili kazanımların değerlendirilmesinde, kuralların metin veya cümle bütünlüğü ve bağlamı içerisinde ele alınması, diğer becerileri desteklemesi açısından oldukça önemlidir.”

İlköğretim Türkçe dersi (6, 7, 8. Sınıflar) öğretim programı dil bilgisi oranları da aşağıda verilmiştir (2006: 10):

Şekil 1
İlköğretim Türkçe Dersi (6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı Dil Bilgisi
Oranları

Dil bilgisi öğretiminin amacı sadece bilgi vermek değil, bu bilgileri öğrencilerin yaşadığı anlama ve anlatma zorluklarını aşmada kullanmalarına yardımcı olmaktır. Zorlukların üstesinden gelerek uygulamada kolaylık kazandırmaktır. Dolayısıyla bu amaçlara uygun beceri ve alışkanlık kazandırmaya yönelik öğretim yönteminin kullanılması gerekmektedir.

Dil bilgisi öğretim yöntemiyle ilgili farklı kaynaklarda belirtilen başlıca ilkeler şunlardır:

1. Dil bilgisi öğretiminde kullanılan yöntemlerinden biri *tümevarım*dır. Türkçe öğretiminde bu yöntemin önemli bir yeri vardır.

Öğretmen, öğreteceği konuyu belirledikten sonra türlü örnekler bulur. Bu örnekler öğrencilerle birlikte incelenerek benzerlikler ve farklılıklar ortaya çıkarılır. Ardından öğretmen ve öğrenci benzerliklerden yola çıkarak bir kurala ulaşır. Böylelikle öğretim, tümevarım yöntemiyle gerçekleştirilmiş olur.

“Gözlemlerde, kural çıkarmalarda öğrencilerin eski bilgilerine dayanılır, başka deyişle, bilinenden bilinmeyene gidilir” (Demirel, 1999: 76).

Dil bilgisi konularıyla ilgili örnekler verilirken öğrencilerin bildiklerinden yola çıkılması gerekmektedir. Bilinenle bağlantılı bilinmeyeni buldurarak aşama aşama genele, bütüne doğru ilerleyen bir metot olan tümevarım kullanılmalıdır.

Dil bilgisi öğretiminde *tümdengelim* yönteminden de yararlanılır. Öğrencilere açıklayıcı bilgiler vermek ya da yeni teknikler öğretmek istendiğinde bu yöntem etkili yöntemlerden biridir (Kavcar ve Oğuzkan, 1987: 16).

2. Dil bilgisi öğretiminde kullanılacak örnekler, öğrencinin kavradığı metinlerden seçilmeli ve uygulamalar tümce üzerinde gerçekleştirilmelidir (Cemiloğlu, 1995: 124).

Öğrenciler bu sayede kurulan ilişkiyi kavrayacak ve bildiklerinin yardımıyla bilmediklerine ulaşacaktır. Böylece kalıcı öğrenmeler de gerçekleşecektir. Sonuçta dil bilincine ulaşacak, öğrenmenin mutluluğunu yaşayacaktır.

3. Dil bilgisi öğretiminde sadece kuralların öğretilmesiyle başarı sağlanamaz. Bu kuralların beceri ve alışkanlık haline gelebilmesi için çeşitli alıştırmalar yaptırılmalıdır. Yaptırılan bu etkinliklerde öğrencinin kurallara uyup uymadığı izlenmelidir ve yapılan yanlışlar açıklanarak düzeltilmelidir.

4. Dil bilgisi öğretiminde yardımcı olacak konulardan birisi öğrencilerin yaşadıkları dille ilgili sorunlardır. Öğrenciler hangi kuralı bilmiyor ya da hangi kuralla ilgili zorluk yaşıyorsa öğretim konusu olarak onu belirlemek gerekir. Bu sayede hem öğrencilerin dikkati çekilir hem de ihtiyaçlarına karşılık verilmiş olur.

5. Dil bilgisi kuralları öğretilirken öğrenciyi tatmin edecek ve kullanabileceği kadar bilgi verilmelidir. Yani konuya ne yüzeysel ne de çok ayrıntıya yer verecek

şekilde yaklaşılmalıdır. Konunun yeterince anlaşılmasını sağlayacak zengin örnekler farklı etkinlikler ve durumlar üzerinde verilmelidir.

6. Duygu ve düşünceler anlatılırken tümcelerden yararlanılır. Sorunlar da tümce içinde belirir. Öyleyse dil bilgisinin sorunları da tümce içinde ele alınmalıdır.

7. Dil bilgisi öğretiminde yalnız biçim esas alınıp anlam göz ardı edilmemelidir. “Temelde *anlam* ögesi olan dilin öğrenilmesinde ve öğretilmesinde dildeki birimlerin işlevinin kazandırılması, dil bilgisi öğretiminin temel ilkesi olmalıdır” (Karadüz, 2013: 298). Diğer tüm beceri alanları öğretiminde olduğu gibi dil bilgisi öğretiminde de yalnız yüzeysel yapıdan hareket edilmemeli, derin yapıyı ortaya çıkaracak bir öğretim üzerinde durulmalıdır. Bu bakımdan dil bilgisi öğretiminde dil bilimsel yaklaşımlardan olan anlam biliminden de yararlanılmalıdır.

8. Dil bilgisi öğretiminde kullanılan örnekler öğrenciye uzak, soyut kavram ve durumlardan değil; öğrencilerle ilgili, somut kavram ve durumlardan seçilmelidir.

Dil bilgisi öğretiminde dilin doğru ve düzgün kullanıldığı metinlerin seçilmesine önem verilmeli, seçkin yazarlarca ele alınan eserlerden alınan metinler örnekleri oluşturmalıdır. Özellikle çocukların ilgisini çeken ve yaş dönemlerine uygun konular, hatta kendi yazdıkları tümceler üzerinde yapılan etkinlikler çok daha etkili olacaktır.

9. Dil bilgisi dersleri Türkçenin temel dil becerileri olan okuma, konuşma, dinleme/izleme ve yazmaya bağlı olarak okutulmalıdır. Dil bir bütündür ve anlama-anlatma etkinlikleri iç içe geçmiştir. Dolayısıyla dil bilgisiyle ilgili çalışmalar, diğer dil becerileriyle de ilişki içerisinde yapılmalı, ayrı bir ders saati içinde gerçekleştirilmemelidir. Örnekler, okunan metinlerinden, öğrencilerin konuşup yazarken kullandığı tümceler üzerinde gerçekleştirilmelidir.

Demirel ise dil bilgisi öğretiminin ayrı bir ders saatinde gerçekleştirilmesi gerektiğini söyler ve bunu da dil bilgisi ile ilgili sorunların ayrı zaman alacak ölçüde kapsamlı ve önemli olmasına dayandırır (1999: 78).

10. Dil bilgisi ile ilgili kavramlar öğrencilere kural ezberleterek değil, sezdirme ve uygulama yaptırılarak verilmelidir.

11. Konuları daha anlaşılır hale getirebilmek için uygun durumlarda şekil, grafik ve tablolardan yararlanılmalıdır.

12. Çeşitli dil bilgisi kitapları, öğretimde sık sık kullanılan araçlardır. Bunlara, yerine göre:

- a) Bir dilbilgisi konusunu doğrudan öğrenmek.
- b) Başka yollarla edinilen bilgileri kontrol etmek veya tamamlamak maksatlarıyla başvurulur (Baymur, 1959: 138).

Bu amaçlardan yola çıkılarak öğrencilerin dil bilgisi kitabına sahip olması, örneklere ulaşmada ve alıştırmaya yapmada yardımcı olmaktadır.

13. Dil bilgisi konularının deftere işlenmesi yararlı olmaktadır. Öğrenciler bu deftere örnekleri, resimleri, grafikleri, tabloları ve alıştırmaları yazar. Bu sayede işlenen konuların anımsanması ve yinelenmesi kolaylaşır.

Göğüş'e göre, "Türkçe-yazın defterinin bir bölümünü kullanmak, başka etkinlikler arasında kurallara kolaylıkla bakarak, dilbilgisini başka etkinliklere bağlama olanağı yaratması bakımından da yararlıdır" (1978: 351-352).

14. "Yeni bilgiyi önceden var olanla birleştirip yeniden inşa ederek *yapılandırıcı* bir yol izlemek ve edinilen yeni bilginin başka alanlara transferini sağlamak esas olmalıdır" (Yıldız ve diğer., 2006: 292).

15. *Gösterip yaptırma* yöntemi, uygulama düzeyindeki becerilerin kazandırılması sırasında kullanılan bir yöntem olduğu için dil bilgisi öğretiminde de sıkça başvurulması gereken bir yöntemdir. Bu yöntem, öğrencilerin öğrendikleri bilgileri açıklaması ve bunları beceriye dönüştürmesi aşamasında yararlı olur.

16. Dil bilgisi konuları öğretilirken en çok kullanılan tekniklerden birisi *soru-yanıt* tekniğidir. Konunun anlaşılıp anlaşılmadığını ve eksiklerin görülmesinde pratik bir yöntem olan soru-yanıt tekniği çok fazla kullanılarak sınayan, sorgulayan bir teknik haline gelerek dersi sıkıcı bir hale sokmaktadır. Öğrencilerin yaratıcılıklarını engelleyerek tamamen eğitsel bir yapıya dönüşmüştür. Aşırı olmamak şartıyla bu teknikten yararlanılmalıdır. Bunun yanı sıra çeşitli araç ve gereçler kullanılarak öğrencilerin dikkati çekilmeli, konuyla ilgili bol bol örnek verilmelidir. Seçilen örnekler öğrencilerin günlük yaşamda karşılarına çıkacak örnekler olmalıdır. Bu örneklerin nerelerde, hangi durumlarda karşılarına çıkacakları açıklanarak güdülenmeli, konuların yaşamla ilişkilendirilmesi istenmelidir. Tanımlara çok az yer verilmeli; *işbirlikli öğrenme*, *drama*, *gösterip yaptırma* gibi bilişsel, duyuşsal ve psikomotor becerilerini geliştirecek yöntem ve teknikler dil bilgisi öğretiminde kullanılmalıdır.

“Dil bilgisi çalışmalarının amacı, dille anlatım imkânlarını genişletmek dilin çok yönlülüğünü ve dili bilinçli kullanmayı sağlamaktır. Bu amaca ulaşmak için yapılan çalışmalar; dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerinin tamamlayıcısı olarak görülmelidir. Bu nedenle dil bilgisi ve yazım kurallarının, dil becerilerinin kazandırılmasıyla ilgili etkinliklerin tümünde uygulanması göz ardı edilmemelidir” (Özbay, 2011: 2).

Dil bilgisi öğretimiyle öğrencilerin tümce kurma becerisinin gelişeceği böylece duygu ve düşüncelerini etkili bir şekilde ifade edebilecekleri herkesçe kabul edilen bir gerçektir. Aileler bu konuların okulda öğretileceğine inanmaktadır. Öğretmenler de bu beklentiye cevap vermekle yükümlüdür. Ayrıca ülkemizde bir üst kuruma geçiş için yapılan sınavlarda bu konularla ilgili sorular çıkmaktadır. Öyleyse dil bilgisi konuları etkili bir şekilde ele alınmalı, yapılacak etkinlikler temel dil

becerileri ile birlikte yürütülmelidir. Öğrencilerin konuşmada ve yazmada yaptıkları yanlışlar hemen düzeltilmeli, doğruları gösterilerek dilin yanlış kullanılması engellenmelidir.

Okullarımızdaki dil bilgisi çalışmaları eskiye oranla değişmiş; ama henüz istenen düzeye gelmemiştir. Dil bilgisi öğretimindeki temel ilkeler üzerinde çalışılmış ve genellikle ortak sonuçlara ulaşılmıştır. Amaç öğrencilerin karşılaştığı dil sorunlarından yola çıkarak onları ayrıntıya boğmadan çeşitli görsel ve işitsel araçlarla dersi ilgi çekici hale getirmeye çalışmaktır. Tümevarımsal bir yöntem izlenerek bol örneklerle öğrencinin kuralı sezmesi sağlanmalıdır. Son aşama olarak öğrenci kurala ve tanıma ulaşmalıdır. Aksi takdirde ezberci bir yöntem kullanılmış olur. Kuralı sezen ve öğrenen öğrencinin bunu mutlaka uygulamaya dökmesi gerekir. Böylece bilgi beceriye dönüşür ve işlevsellik kazanır. Tüm bu çalışmalarla öğrencide Türkçeyi doğru kullanma bilinci ve duyarlılığı oluşturulmuş olur.

1.4. Araştırmaya Giriş

Bu bölümde, araştırmanın yapılmasına duyulan ihtiyacın anlatıldığı "problem durumu", araştırmada ulaşılmak istenen başlıca "amaçlar" araştırmanın "önemi", "problem cümlesi", "alt problemler", "sayılıtlar", "sınırlılıklar", kullanılan başlıca "tanımlar" ve "kısaltmalar" sunulmuştur.

1.4.1. Problem Durumu

İnsanlar arasındaki iletişimi sağlayan en önemli araç olan dil, aynı zamanda bir öğrenme ve öğretme aracıdır. Dil, milletleri kaynaştıran duygu ve düşünce bağı olmasıyla kültürlerin aktarımını sağlar. İnsanın anlamasını ve anlatmasını sağlayan, toplumun bireylerini bir araya getiren bu çok yönlü ve gelişmiş sisteminin önemi büyüktür.

Dil kavramı bizi doğrudan ana dili kavramına götürür. Ana dili, öncelikle aile ve yakın çevreden, daha sonra ilişkide bulunan çevreden öğrenilen dildir. Ana dili,

bireyin toplumla en güçlü bağlarını oluşturur. Birey, ana diliyle toplumun bir parçası olur, onun anlama ve anlatım yoluyla hayatı anlamlandırır. Dolayısıyla ana dili, bireylerin eğitiminde en önemli etkidir.

Türkçe Dersi Öğretim Programı ile Türk Millî Eğitiminin genel amaçları ve temel ilkelerine göre her birey, Türkçeyi tüm bilgi ve beceri yönleriyle öğrenip kullanabilmelidir. Günümüzde ana dili öğretimi konuşma, okuma, dinleme, yazma etkinlikleriyle yapılmaktadır. Bu etkinlikler dil bilgisi çalışmalarıyla da desteklenerek eğitimin çeşitli aşamalarında sürdürülmektedir. Tüm bu çalışmaların amacı bireyin anlama ve anlatma becerisini kazandırmaya yöneliktir.

Bu çalışma alanlarından dil bilgisi, bir dilin tüm yönleriyle öğrenilebilmesi için önemli ve vazgeçilmez bir unsurdur. Çünkü kişiler sahip oldukları dilin özelliklerini ne kadar iyi bilirlerse iletişimleri o kadar iyi olur. Buradan hareketle dil bilgisinin bir konusu olan fiillerin öğretimine gereken önem verilmeli, böylece anlama ve anlatmada daha az sorunla karşılaşmaları sağlanmalıdır.

1.4.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Eğitim-öğretimin temeli olan ilköğretimde dil bilgisinin temellerinin sağlam atılması gerekir. Orta öğretimdeki öğrencilerin büyük bir bölümünün Türk dili ve edebiyatı alanında konuların kavranmasında güçlük çektikleri ve başarısız oldukları görülmektedir. Bunun en önemli sebebi ilköğretimde dil bilgisi öğretiminin tam olarak yapılamaması ve dil bilgisine gereken önemin verilmemesidir.

İlköğretim çağındaki çocuklara okutulan ders kitaplarında dil bilgisi açısından bazı yanlışlıklar bulunmaktadır. Bunlardan biri de fiil konusunda karşımıza çıkar.

“İlköğretim 6-7-8. Sınıflarda Türkçe Dil Bilgisi Öğretiminde Fiil” adını taşıyan bu tezdeki amaç; öğrencilerin fiil öğreniminde güçlük çektikleri ve başarısız oldukları konuların anlatımında görülen eksiklikler veya yanlışlıkların neler olduğunun belirlenip bunların nedenlerinin tespit edilmesidir.

Sağlıklı bir iletişimin kurulması için iletişim aracı olan dilin doğru kullanılması gerekir. Türk diline gereken önemin verilmemesi Türkçeyi ve Türk insanını iletişim açmazına sürüklemektedir. Özellikle dil bilgisinin öğretiminde yapılan hatalar, öğrencilerin hayatına olumsuz bir şekilde yansiyacak, öğrenciler ana dillerinden uzaklaşacaklardır. Öğrenci ana diline hâkim olamadığı için iletişim kurarken zorluk çekecek ve bu durum yaşamına olumsuz yansiyacaktır.

Bu başarısızlıkların önüne geçebilmek, konularından biri fiil olan dil bilgisinin temellerinin sağlam atılmasıyla sağlanır. Bu sağlam temele sahip öğrenci ana diline hâkim olur ve onu verimli şekilde kullanır. Böylece öğrenci hem öğretiminde hem de hayatının her aşamasında başarıyı yakalayacaktır.

1.4.3. Problem Cümlesi

İlköğretim 6-7-8. sınıflarda Türkçe dil bilgisi öğretiminde fiil konusunun kavratılmasında yaşanan güçlükler nelerdir? Bu güçlüklerin nedenleri nelerdir?

1.4.4. Alt Problemler

Yapılan bu araştırmayla, yukarıda verilen temel probleme bağlı olarak, şu alt problemlere cevap aranacaktır:

1. Dil bilgisi öğretiminde fiil konusunun önemi nedir?
2. Fiiller ile ilgili tartışmalı konular ve görüşler nelerdir?
3. Fiillerde kip, görünüş, zaman, olumsuzluk ve soru kavramları hakkındaki görüşler nelerdir?
4. Fiillerde çatı kavramının öğretiminde karşılaşılan güçlükler nelerdir?
5. Yapısına göre fiil çeşitleri nelerdir?
6. İlköğretim ikinci kademe ders kitaplarında ve 2005 Türkçe öğretim programında fiil konusuna ne kadar yer verilmiştir?
7. Fiil konusuyla ilgili ilköğretim ikinci kademe ders kitapları ile akademik yayınlar arasındaki benzer ve farklı yönler nelerdir?

1.4.5. Sayıtlar

1. İlköğretim ikinci kademe Türkçe dil bilgisi konularından en önemlisinin fiiller olduğu varsayılmaktadır.
2. İlköğretim ikinci kademe Türkçe ders kitaplarından elde edilen sonuçlar gerçeği yansıtmaktadır.
3. Örneklem evreni temsil etmektedir.

1.4.6. Sınırlılıklar

Çalışma yalnız ilköğretim ikinci kademe öğrencilerine yönelik olup 2005 Türkçe öğretim planı esas alınarak hazırlanmıştır. Bu doğrultuda 6.sınıflar için İlköğretim Türkçe Öğretmen Kılavuz Kitabı Tuna Matbaacılık ve İlköğretim Türkçe Öğretmen Kılavuz Kitabı Koza Yayın Dağıtım, 7.sınıflar için İlköğretim Türkçe Öğretmen Kılavuz Kitabı Pasifik Yayınları ve İlköğretim Türkçe Öğretmen Kılavuz Kitabı Koza Yayın Dağıtım, 8.sınıflar için İlköğretim Türkçe Öğretmen Kılavuz Kitabı TAV Yayın ve İlköğretim Türkçe Öğretmen Kılavuz Kitabı Pasifik Yayınları olmak üzere toplam 6 kitap incelenmiştir. Dört farklı yayınevine ait kitapta sadece fiil ve fiile ait konular incelenmiştir. Öğrenci çalışma kitabı ve öğrenci ders kitabı, öğretmen kılavuz kitaplarında bulunduğu için bu kitaplar tercih edilmiştir. Her sınıf düzeyi için rastgele seçilmiş ikişer kitapta konularla ilgili etkinliklerden tercihe göre bir örnek paylaşılmıştır.

1.4.7. Tanımlar

Araştırmamızdaki temel kavramlar şunlardır:

Dil: İnsanların istek, duygu ve düşüncelerini anlatmalarını, birbirleriyle iletişim kurmalarını sağlayan ve sözcüklerden oluşan bir dizgedir.

Ana Dili: Bireyin ailesinden ya da çevresinden öğrendiği ilk dil.

Dil Bilgisi: Dar anlamda seslerden ve sözcüklerden oluşan dili inceleyen, onun özelliklerini, ilkelerini ve kurallarını belirleyen bir bilim dalıdır.

Öğretim: Öğrenmenin gerçekleşmesi için planlanan kasıtlı ve sistematik eğitim.

Öğretim Programı: Öğretim boyunca okunması gereken ders ve konuları kapsayan plan, müfredat.

Fiil: Olumlu veya olumsuz olarak çekimli durumda zaman kavramı taşıyan veya zaman kavramı ile birlikte kişi kavramı veren kelime, eylem.

II. BÖLÜM

İLGİLİ YAYIN VE ARAŞTIRMALAR

Bu bölümde çalışma ile ilgili yayın ve araştırmalar üzerinde durulmuştur.

Süğümlü (2009), “Dil Bilgisi Öğretiminde Senaryo Tabanlı Öğrenme Yaklaşımının Etkililiği: Kelime Türleri Örneği” adlı yüksek lisans çalışmasında, ilköğretim ikinci kademe Türkçe dersi dil bilgisi öğretiminde, geleneksel yöntem ile birlikte senaryo tabanlı öğrenme yaklaşımını incelemiştir. Çalışma deneysel bir araştırmaya yöneliktir. Araştırma sonucunda senaryo tabanlı öğrenme yaklaşımının olumlu sonuçları görülmüştür.

Erdem (2007), “İlköğretim II. Kademedeki Dil Bilgisi Öğretiminin Sorunları Üzerine Bir Araştırma” adlı doktora çalışmasında, öğretmen görüşlerinden yola çıkılarak karşılaşılan sorunlar belirlenmiş, bunlara çözüm önerileri sunulmuştur.

Kaygusuz (2006), “İlköğretim İkinci Kademedeki Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi Üzerine Bir Araştırma” adlı yüksek lisans çalışmasında, öğrencilerin dil bilgisini daha kolay kavramaları için nasıl bir yol izlenmesi gerektiği tespit edilmeye çalışılmış ve çözüm önerileri getirilmiştir.

Fil (2006), “İlköğretim İkinci Kademe Türkçe Ders Kitaplarında Sözcük Türlerinin Öğretimi” adlı yüksek lisans tez çalışmasında, ilköğretim ikinci kademe ders kitaplarında sözcük türlerinin öğretimi konusundaki eksiklikler, yetersizlikler, yanlışlıklar ortaya konmuş, bunların giderilebilmesi için bazı önerilerde bulunulmuştur.

İnce (2006), “Türkçede Kelime Öğretimi” adlı yüksek lisans çalışmasında, dil, dil gelişimi, dil gelişim kuramları, kelime haznesi ve katmanları, kelime ve kelimenin öğretimi, kelime türleri ve bunların öğretimi gibi konuları ele almıştır.

Kaya (2012), “Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiil Yapım Ekleri, Bunlarla Türemiş Fiiller, Bu Fiillerin Anlam Özellikleri ve Bunların İlköğretim Dilbilgisi Öğretimine Yansıması” adlı yüksek lisans çalışmasında, dilimizdeki fiil yapım ekleri, bunlarla oluşan türemiş fiiller dil bilgisi derslerine nasıl yansımış, öğretmenler bu konuda yeterli bilgiye sahip mi ve bu konuyu nasıl anlatmaktalar gibi sorulara cevap bulmaya yönelik bir çalışma ortaya konmuştur.

Eren (2008), “İlköğretim Yedinci Sınıflar Türkçe Ders Kitaplarında İşlenen Fiil Çatıları Konusuna Eleştirel Bir Yaklaşım” adlı yüksek lisans çalışmasında, bir dil bilgisi terimi ve kavramı olarak çatı konusunu ele almış, çatının tanımı ve türleri hakkında bilgi vermiş, elde edilen bilgileri yedinci sınıf ders kitaplarındakilerle karşılaştırmış, daha sonra konunun öğretimi üzerine eleştiriler yaparak çözüm önerilerinde bulunmuştur.

Dolunay (2009), “İlköğretim İkinci Kademedeki Zaman Ekleri Ve Fonksiyonlarının Öğretimi” adlı doktora tezinde, dil bilgisi öğretiminin amacı ve önemi, Türkiye dışındaki bazı ülkelerde dil bilgisi öğretimi, dil bilgisi öğretimi ve dil bilimi, dil bilgisi öğretiminin Türkçe öğretimindeki yeri, dil bilgisi öğretiminde ülkemizdeki durum, dil bilgisi öğretiminde uyulması gereken ilkeler, ilköğretim Türkçe dersi programlarında dil bilgisi öğretimi, zaman kavramı, dil bilgisinde ve Türkçede zaman kavramı konularında açıklamalara yer vermiş, 6, 7, 8. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki metinler ile 6, 7, 8.sınıf öğrencilerinin yazılı anlatımlarında yer alan zaman eklerinin karşılaştırılmasını yapmıştır.

Özdemir (1968), TDAY 1967 Belleten’de çıkan “Türkçede Fiillerin Çekimlenişine Toplu Bir Bakış” adlı makalesinde fiil, zaman, kip, fiil çekimleri, tasarlama ve bildirme kipleri, birleşik kipler ve çekim şekilleri konuları üzerinde durmuştur.

Delice (2002), C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi’nde çıkan “Yüklem Olarak Türkçede Fiil” adlı makalesinde fiillerde yapı, çatı, kip bağlamında sözdizimi açısından fiillerin yerini belirlemeye çalışmıştır.

III. BÖLÜM

YÖNTEM

Bu bölümde çalışmada kullanılan “araştırma modeli”, araştırmadaki “evren ve örneklem”, “veri toplama araçları”, “veri çözümleme teknikleri” açıklanmıştır.

3.1. Araştırma Modeli

Bu araştırmanın modeli “betimsel tarama (survey) modeli”dir. *Tarama modelleri*, geçmişte ve hâlen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan yaklaşımlardır. Araştırmaya konu olan olay, olgu, durum ya da nesne, kendi koşulları içinde varolduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez. Çalışmamızda 2005 Türkçe öğretim programında, bu program doğrultusunda hazırlanmış ders kitaplarında ve akademik yayınlarda fiil ve fiile ait konular incelenmiştir. Konular, akademik yayınlar, 2005 Türkçe öğretim programı ve 6, 7, 8. sınıf Türkçe ders kitapları başlıkları altında sınıflandırılmıştır.

3.2. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini; 2005 Türkçe öğretim programı, ikinci kademe (6, 7, 8. sınıflar) Türkçe ders kitapları ve akademik yayınlar oluşturmaktadır.

Çalışmanın örneklemini; 2005 Türkçe öğretim programında ve ikinci kademe (6, 7, 8. sınıflar) Türkçe ders kitaplarında fiillerle ilgili bölümler, her sınıf düzeyi için seçilmiş ikişer öğrenci çalışma kitabından konularla ilgili tercihe göre bir örnek etkinlik ve ulaşılabilen akademik yayınlar oluşturmaktadır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın evreninde yer alan konular için literatür taraması yapılmış ve kaynaklar belirlenmiştir. 2005 Türkçe öğretim programı Milli Eğitim Bakanlığının internet adresinden, incelenen ders kitapları ise İzmir ilindeki çeşitli ilköğretim okullarından elde edilmiştir.

3.4. Veri Çözümleme Teknikleri

Elde edilen verilerle araştırmanın bölümleri belirlenmiştir. Bölümler tasnif edilirken alt bölümlerde ortaya çıkmıştır. Konuların yazımında akademik yayınlar, 2005 Türkçe öğretim programı ve 6, 7, 8. sınıf Türkçe ders kitapları ana başlıklı sınıflandırma üzerinde durulmuştur.

IV. BÖLÜM

BULGULAR VE YORUMLAR

4.1. Fiilin Tanımı

Fiiller, sözcük türleri içerisinde en önemli öğelerden biri olarak kabul edilmektedir. Kimileri insanoğlunun çıkardığı ilk sözcüklerin fiiller olduğunu kabul ederken kimileri fiillerin adlarla birlikte temel sözcük türlerini oluşturduğunu söyler. Buradan hareketle çalışmamızda fiillerin dilimiz içindeki yerini belirlemeye çalışacağız.

4.1.1. Akademik Yayınlarda Fiilin Tanımı

Terimle ilgili sözlüklere ve kitaplara bakıldığında çeşitli tanım ve açıklamalar karşımıza çıkar. Bunlar bazen fiil, bazen eylem olarak yer alır. Kimi yazarlara göre eylem terimi, sadece eylem bildirmediği için tartışmalı olarak kabul edilirken kimi yazarlara göre terimler, birer gösterge olarak kabul edilir ve zamanla kullanılarak anlamlarını genişletir, kullanım yaygınlığı kazanır.

Türkçe Sözlük'te eylem, “1. Eyleme işi, fiil, hareket, aksiyon. 2. dbl. Fiil” olarak tanımlanır (2005: 670).

Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat'te fiil, “İş, kâr, amel; zamanla ilgili olup mânâya yol açan kelime, eylem”dir (1996: 267).

Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü'nde; “Fiil, bir kılışı, bir oluşu veya bir durumu anlatan; olumlu ve olumsuz şekillere girebilen kelime” der (2007: 91). Bununla birlikte şekil bilgisinin addan sonra en önemli ögesi olan fiillerin, iş ve hareket bildiren önemli sözler olduğunu, karşıladıkları hareketler ile zaman ve mekân kapsamı içinde, somut ve soyut nesne ve kavramlarla ilgili her türlü oluş, kılış ve durumları bildirdiğini söyler (2003: 527).

Ergin'e göre fiiller, hareketleri karşılayan kelimelerdir. Hareketler nesnelerin mekân ve zaman içindeki yer değiştirmeleridir. Nesnelerin oluşları, kılışları, duruşları, kısacası, her türlü faaliyetleridir (2007: 280).

Gencan'a göre eylem, “varlıkların yaptıkları işleri, devimleri, kılışları ya da onlarla ilgili oluşları, yargıları zamana ve kişiye bağlayarak anlatan sözcüklerdir” (2001: 300).

Banguoğlu'na göre bir kılış, bir durum veya oluşu, toplu bir deyimle olup biteni anlatan kelimeye fiil adının verildiğini söyler (1995: 408).

Ediskun'a göre “Varlıkların yardımını isteyen, onların yardımıyla hareket, oluş, kılış-kısaca, eylem-anlatan kelimeler de vardır ki, bunlara fiil (eylem) diyoruz. Fiil, iş demektir” (1988: 170). Ayrıca fiiller, bildirdikleri hareketleri zaman, tarz ve şahsa bağlayan sözcüklerdir ve bulundukları tümcenin temelidir (1963: 170).

Yelten'e göre “İsimlerin oluş, kılış ve durumunu bildiren kelimelere fiil denir” (2009: 199).

Kahraman'a göre “Varlıkların ve kavramların eylemlerinin, oluşlarının dildeki karşılığı olan kelimelere ya da kelime öbeklerine fiil denir” (2005: 102).

Bilgegil'e göre “Gerçek veya itibari varlıklarla niteliklere bağlanmak şartıyla bir eylemin zaman içinde vuku bulup bulmamasıyla ilgili haber yahut dileği veya – eylem söz konusu edilmeksizin- gerçek ve itibari varlıklarla nitelikler hakkında verilen hükmü ifade eden kelimeler fiil adını alır” (1963: 260).

Atabay ve diğerleri fiilin, dildeki bildirme işleminin, dille anlatılan eylemin, olay, oluş ve devinimin belkemiği sayıldığını söyler (2003: 175).

Çotuksöken ise eylem için “Geleneksel dilbilgisinde iş, oluş, hareket vb'yi anlatan sözcük türü. Eşanl. fiil” şeklinde bir tanımlama yapar (2012: 87).

Tüm söylenenlerden yola çıkarak “Fiiller, varlık ve kavramların hareket, oluş ve durumlarını zamana ve kişiye bağlayarak anlatan sözlerdir.” diyebiliriz.

4.1.2. 2005 Türkçe Öğretim Programında Fiilin Tanımı

2005 Türkçe öğretim programında fiilin tanımıyla ilgili herhangi bir açıklama bulunmamaktadır.

4.1.3. 6, 7, 8. Sınıf Ders Kitaplarında Fiil Tanımı

Fiil tanımıyla ilgili öğrenci ders ve çalışma kitaplarında bir açıklama yoktur. Fiil tanımıyla ilgili bilgilere öğretmen kılavuz kitaplarından ulaşılır.

6. Sınıf İlköğretim Türkçe Öğretmen Kılavuz Kitabı (Kara ve diğer., 2010: 47) incelendiğinde fiil tanımının açıkça yapılmadığı; ancak sözcük köklerini buldurmaya yönelik bir etkinlikte bulunan sözcük köklerinden hangisinin bir işi, oluşu veya hareketi karşıladığı sorulmuş, bulunan fiillerin eksiz biçimlerinin “-mak, -mek” ekiyle telaffuz edildiğini ve bunların da fiil adı olduklarının sezdirilmesi istenmiştir.

İlköğretim Türkçe 6 Öğretmen Kılavuz Kitabı’nda da (Kapulu ve diğer., 2007: 39) fiil tanımı açıkça yapılmamış, öğrencilerden bir etkinlikte köklerin, “-mak, -mek” eki getirilebilenler ve “-mak, -mek” eki getirilemeyenler biçiminde sınıflandırılması, bu köklerden hangilerinin bir iş, oluş ya da hareket anlamı taşıdığının sorulması istenmiş, böylece köklerin isim ve fiil kökleri olmak üzere ikiye ayrıldığını vurgulanmıştır.

İncelediğimiz diğer 7. ve 8. sınıf Türkçe öğretmen kılavuz kitaplarında fiilin tanımıyla ilgili bir bilgi yoktur.

4.2. Fiillerin Anlam Özellikleri

4.2.1. Akademik Yayınlarda Fiillerin Anlam Özellikleri

Fiillerin anlam özellikleriyle ilgili yapılan araştırmalarda konunun farklı yayınlarda farklı konu başlıkları altında verildiği görülür.

Korkmaz, fiilin anlam özelliklerini, “İçerikleri Bakımında Fiiller” başlığı altında vermiş, “Anlamları Bakımından Fiiller” başlığı altında fiillerin çoğunun tek başlarına anlam taşımalarına rağmen, bazılarının tek başına anlam taşımadıklarını; bunların ancak ada veya ad soylu bir sözcüğe bağlanarak anlam kazanabileceklerini belirterek fiilleri, esas fiiller ve yardımcı fiiller olarak iki gruba ayırır (2003: 530).

Yelten de Korkmaz gibi bir sınıflandırma yaparak fiillerin anlam özelliklerini, “İçerikleri Bakımında Fiiller” başlığı altında verir, “Anlamları Bakımından Fiiller” başlığı altında esas fiiller ve yardımcı fiillerden bahseder.

Banguoğlu, ifade ettikleri özelliklere göre fiillerin adlandırıldıklarını söyler ve onları kılış fiilleri, durum fiilleri ve oluş fiilleri olarak ayırır. Anlamlarına göre fiil çeşitlerini ise geçişli fiiller ve geçişsiz fiiller olarak ikiye ayırır (1995: 408).

Gencan, eylemlerin iş, devim, oluş, kılış ve yargı olan anlamlarının genel adına “edim” demiş ve bu başlık altında şu örnekleri vermiştir:

Orhan okuyor, (okumak bir iştir).

Yel eser, (esmek bir devimdir).

Ufuk kızarıyor. (kızarmak bir oluşturma).

Rüzgâr sarstıyor. (sarsmak bir kılıştır).

Tan kızılığı ne güzel kefendi, kefendir. (bir yargıdır) (2001: 301).

Kahraman, bir fiilin anlam kapsamının sadece biçim değil, bunun dışında bazı etkenlere daha bağlı olduğunu söyler; bu bağlamda fiillerde kılınış ve görünüş

kavramlarına değinir. Kılınışın fiillerin nesnel anlam özellikleri, görünüşün konuşan kişiye göre değışen anlam özellikleri olduğunu söyler (2005: 102).

Atabay ve diğerleri, dilimizde fiillerden kimilerinin gerçekten bir eylem (taşımak, yazmak...), kimilerinin oluş (sararmak, büyümek...), kimilerininse durum gösterdiğini (uyumak, durmak...) belirtir (2003: 175).

Bilgin'in ise "Fiillerin Anlam Özellikleri" başlığı altında kılış, oluş ve durum fiillerinden bahsettiğı görülür (2002: 366-367).

Özkan ve diğerleri, **Ergin ve Ediskun** fiillerin anlam özellikleriyle ilgili herhangi bir sınıflandırma yapmamıştır.

Görülüyor ki fiillerin anlam özelliklerine kimi çalışmalarda yer verilmezken, kimilerinde de farklı bölümlmeler yapılmıştır. Bu bölümlmeler esas-yardımcı fiil, iş-oluş-durum fiili ya da fiillerde kılınış-görünüş olarak karşımıza çıkar. Biz çalışmamızda, fiillerin anlam özellikleri başlığı altında iş-oluş-durum fiillerine değineceğiz.

4.2.1.1. İş (Kılış) Fiilleri

Çeşitli yayınlarda yer alan iş (kılış) fiilleri ile ilgili tanım ve yorumlar şu şekildedir:

Korkmaz, "kılış, kılınış" fiillerinin tümcede yüklem gösterdiğ iş yapan, bu işi yapmanın dışında bir nesneye yönelen ve o nesne üzerinde etkisi bulunan fiiller olduğunu söyler: *Besledik büyüttük danayı tanımaz oldu anayı., Saçlarını kendi eliyle boyamış* (2003: 532).

Banguoğlu, ifade ettikleri özelliklere göre fiillerin adlandırıldıklarını söyler ve kılış fiillerinin tanımını yapmadan *almak, taşımak, kazmak* örneklerini verir (1995: 408).

Yelten'e göre fiil, yüklemde belirtilen işi, gerçekleştiren dışında bir nesneye yönlendiriyor, bir varlık üzerinde gerçekleştiriyorsa bu fiiller nesne alır ve geçişli olur. Böyle fiiller kılış fiilleridir (2009: 200).

Bilgin'e göre, “Bu eylemler, bir “eylemi” anlatırlar; öznenin istemiyle bir nesne üzerinde gerçekleşirler, o nesnenin etkilendiğini gösterirler. Kılış eylemleri, gerçekleşmesi, bir nesneyi gerektirdiği için, geçişli eylemlerdir: *atmak, ezmek, kesmek, sevmek, tutmak, yıkmak...*” (2002: 366).

İş (kılış) fiilleri için “Bir devinimi anlatan ve bu devinimden etkilenen bir nesne isteyen, bu özelliğiyle geçişli olan fiillerdir.” diyebiliriz.

4.2.1.2. Oluş Fiilleri

Çeşitli yayınlarda yer alan oluş fiilleri ile ilgili tanım ve yorumlar şu şekildedir:

Korkmaz'a göre oluş bildiren fiiller, tümcede yüklem gösterdiği işin olma özelliğini taşır ve doğrudan yapana yönelir. Dolayısıyla nesneye ihtiyaç duyulmadığını belirtir: *Kafasında günden güne çeşitli düşünceler, çeşitli kaygılar belirliyordu* (2003: 531).

Banguoğlu, ifade ettikleri özelliklere göre fiillerin adlandırıldıklarını söyler ve oluş fiillerinin tanımını yapmadan *doymak, uzamak, kararmak* örneklerini verir (1995: 408).

Yelten'e göre yüklem gösterdiği işin olma özelliğini belirten ve oluşun özneye yöneldiği, dolayısıyla nesneye ihtiyaç duymayan ve geçişsiz olan fiiller oluş fiilleridir (2009: 199).

Bilgin, oluş eylemleri ile ilgili şunları söyler: “Öznenin istemi dışında gerçekleşen ve öznedeki değişimi veren eylemlerdir. Oluş eylemleri, eylem özne üzerinde gerçekleştiği için, geçişsiz eylemlerdir: *yaşlanmak, doğmak, büyümek, kızarmak, bayatlamak, ekşimek...*” (2002: 367).

Oluş fiillerinde yüklem bildirdiği iş, olma özelliği gösterir ve bunu özneye yöneltir. Bu yüzden oluş fiilleri nesne almaz ve geçişsiz fiil olur.

4.2.1.3. Durum Fiilleri

Çeşitli yayınlarda yer alan durum fiilleri ile ilgili tanım ve yorumlar şu şekildedir:

Korkmaz’a göre durum fiilleri, bir oluşu ya da kılışı değil, hareket halinde olmayan bir durumu veya takınılan tavrı gösterir: *Su uyur düşman uyumaz, Rıza ona dik dik bakarak somurttu, cevap dahi vermedi* (2003: 532).

Banguoğlu, ifade ettikleri özelliklere göre fiillerin adlandırıldıklarını söyler ve durum fiillerinin tanımını yapmadan *yatmak, susmak, beklemek* örneklerini verir (1995: 408).

Yelten’e göre hareket halinde olmayan bir durumu veya takınılan tavrı gösteren fiiller durum fiilleridir (2009: 200).

Bilgin’e göre durum eylemleri; “Öznenin bir durumunun sürekliliğini anlatırlar: *beklemek, susmak, uyumak, bakmak, durmak...*” (2002: 367).

Durum fiilleri, iş ve oluş bildirmeyen fiillerdir. Öznenin süreklilik gösteren bir durumunu anlatırlar ve genellikle geçişsizdirler.

4.2.2. 2005 Türkçe Öğretim Programında Fiillerin Anlam Özellikleri

2005 Türkçe öğretim programında fiillerin anlam özellikleri, 7. sınıf dil bilgisi beceri alanı altında amaç ve kazanımlar, etkinlik örnekleri, açıklamalar tablosunda yer almaktadır.

Tablo 1
2005 Türkçe Öğretim Programında Fiillerin Anlam Özellikleri

7. SINIFLAR		
DİL BİLGİSİ		
AMAÇ VE KAZANIMLAR	ETKİNLİK ÖRNEKLERİ	AÇIKLAMALAR
1.Kelime türleriyle ilgili bilgi ve kuralları kavrama ve uygulama 1.Fiillerin anlam özelliklerini kavrar.		1.1.İş, oluş, durum fiilleri örneklendirilir.

2005 Türkçe öğretim programında iş, oluş, durum fiilleri ile amaç ve kazanımlar, etkinlik örnekleri, açıklamalar tablosunda karşılaşılr. Tabloda amaç ve kazanımlar “Fiillerin anlam özelliklerini kavrar.”, açıklamalar “İş, oluş, durum fiilleri örneklendirilir.” şeklindedir.

4.2.3. 6, 7, 8. Sınıf Ders Kitaplarında Fiillerin Anlam Özellikleri

Fiillerin anlam özellikleri 7. sınıf dil bilgisine ait bir konudur. Fakat İlköğretim Türkçe 6 Öğretmen Kılavuz Kitabı’nda (Kapulu ve diğer., 2007: 39) bir dördlük üzerinde sözcük köklerinin sınıflandırılması istenmiş, bunlardan hangilerinin bir iş, oluş ya da hareket anlamı taşıdığının sorulması istenerek kökler arasındaki fark buldurulmaya çalışılmıştır. Bu etkinlikte amaç fiil kökü ve isim kökünü ayırt ettirebilmektir. Ancak öğretmenden bu soruyu sorması istenerek bir yandan da fiilin anlam özelliklerine değinilmiştir.

Türkçe Öğretmen Kılavuz Kitabı-6 (Kara ve diğer., 2006: 47) ise öğretmene, sözcük köklerini buldurmaya yönelik bir metin örneği vermiş, daha sonra bulunan köklerden hangilerinin bir varlığın adını, hangilerininse bir işi, oluşu veya hareketi karşıladığının sorulması istenmiştir. Bu etkinliğin amacı da isim kökü ve fiil kökünü ayırt ettirmektir. Ancak dolaylı olarak fiilin anlam özelliklerine de değinilmiştir. Yayınevine ait öğrenci çalışma kitabında fiillerin anlam özellikleriyle ilgili bir etkinlik bulunmamaktadır.

İlköğretim Türkçe 7 Öğrenci Çalışma Kitabı'nda (Yangın ve diğer., 2009) 1. tema “Hak ve Özgürlükler” e ait “Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin Işığı Altında Çocuğun Eğitim Hakkı” adlı metnin 7. ve 8. etkinlikleri, “Tema İçin Değerlendirme” bölümü 4. etkinliği, 6. tema “Millî Kültür”e ait “Havada Bulut Yok” metni 8. etkinliği, “Tema İçin Değerlendirme” üçüncü bölüm dördüncü sorusu fiillerin anlam özellikleriyle ilgilidir.

“Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin Işığı Altında Çocuğun Eğitim Hakkı” adlı metnin 7. etkinliğinde iş, oluş, durum fiilleriyle kurulmuş tümceler yazılmış, daha sonra verilen bir tabloda bu fiillerin özellikleri buldurulmaya çalışılmıştır. 8. Etkinlik ise aşağıdaki gibidir:

Aşağıdaki cümlelerde altı çizili fiillerin anlam özelliklerini belirleyiniz.

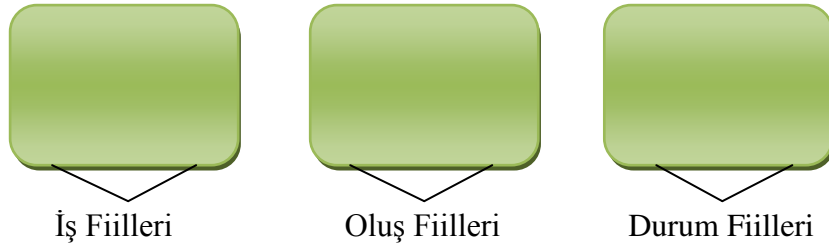
1. Atatürk, 1881'de Selanik'te doğdu.
2. Pencerenin önünde sessizce oturuyordu.
3. Buzdolabına konmayan yiyecekler kokuşur.
4. Her gün mutlaka bir gazete okumalısınız.
5. Giysileri oldukça eskimişti.
6. Yeni pantolonuyla gömleğini giyecek.
7. Öğretmenini karşısında görünce sevinecek.
8. Yeni sınıf arkadaşlarını çok seviyor.
9. Dökülen yaprakları topladı, çöp torbasına doldurdu.
10. İçi neşeye doldu taştı.

Şekil 2

“Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin Işığı Altında Çocuğun Eğitim Hakkı”

Metni 8. Etkinliği

Fiillerin anlam özelliklerine göre aşağıdaki kutulara yazınız.

(Yangın ve diğer., 2009: 14).

Aynı öğretmen kılavuz kitabı;

“İş fiillerinin bildirdikleri eylemlerin gerçekleşmesinde öznenin etkisi vardır ve bu eylemlerin gerçekleşmeleri öznenen başka bir varlığı gerektirir. Oluş fiillerinin bildirdikleri eylemlerin gerçekleşmesinde öznenin etkisi yoktur, eylem kendiliğinden oluşur ve özne üzerinde gerçekleşir; bu eylemlerin gerçekleşmeleri öznenen başka bir varlığı gerektirmez; bu eylemler öznenin niteliğindeki ifade eder. Durum fiillerinin bildirdikleri eylemlerin gerçekleşmesinde öznenin etkisi vardır, eylem özne üzerinde gerçekleşir; bu eylemlerin gerçekleşmeleri genellikle öznenen başka bir varlığı gerektirmez; bu eylemler öznenin bir durumunu anlatır” der (Yangın ve diğer., 2009: 57).

Ayrıca öğretmen kılavuz kitabında bazı fiillerin tümcenin bağlamına göre iş ya da oluş bildirebileceği belirtilmiş ve bu durum örneklendirilmiştir:

Örnek: “Kapıyı açtı. (Fiil iş bildiriyor.)

Papatyalar açtı. (Fiil oluş bildiriyor.)” (Yangın ve diğer., 2009: 57).

1. Tema “Hak ve Özgürlükler” e ait “Tema İçin Değerlendirme” bölümü 4. etkinliğinde verilen beş tümcenin fiillerinin anlam bakımından bildirdiklerinin yazılması istenmiştir.

6. Tema “Millî Kültür”e ait “Havada Bulut Yok” metni 8. etkinliğinde tümcelerdeki altı çizili fiillerin iş, oluş, durum olarak belirlenmesi istenmiştir.

6. Tema “Millî Kültür” e ait “Tema İçin Değerlendirme” üçüncü bölüm dördüncü sorusunda da iş, oluş, durum bildiren fiillerin tümünün örneklendirildiği seçeneğin bulunması istenmiştir.

İlköğretim Türkçe 7 Öğrenci Çalışma Kitabı’nda ise (Kapulu ve Karaca, 2010) 1. tema “Okuma Kültürü”ne ait “Keloğlan” metninin 9. etkinliği, 6. Tema “Zaman Ve Mekân”a ait “Bir Kule Varmış” metni 9. etkinliği fiillerin anlam özellikleriyle ilgilidir.

1. Tema “Okuma Kültürü”ne ait “Keloğlan” metninin 9. etkinliğinde fiillerin anlam özelliklerini kavratmak amacıyla öğrencilerden kitaplarında verilen resimlerden hareketle fiilleri iş, oluş, durum fiilleri olarak sınıflandırması, ardından kendilerinin bu sınıflandırmaya uygun fiiller bulmaları istenmiştir.

6. Tema “Zaman Ve Mekân”a ait “Bir Kule Varmış” metni 9. etkinliğinde de karışık olarak verilmiş iş ve oluş fiillerinin sınıflandırılması istenmiştir.

İncelemeler sonucunda fiillerin anlam özellikleriyle ilgili İlköğretim Türkçe 7 Öğrenci Çalışma Kitabı’nda (Yangın ve diğer., 2009) beş, İlköğretim Türkçe 7 Öğrenci Çalışma Kitabı’nda ise (Kapulu ve Karaca, 2010) iki etkinlik bulunmuştur.

4.3. Fiillerde Kip

Dilimizde kiple ilgili yapılan tanım ve açıklamalar kimi açıdan benzerlikler gösterse de kimi açıdan birbirinden ayrılmaktadır. Bu durum konuyla ilgili karışıklıklar ortaya çıkarmıştır. Kip için kimi yayınlarda fiilin nasıl oluştuğunu gösteren biçimi, kimi yayınlarda kip ile zamanı benzer kabul eden görüşler, kimi yayınlarda fiilin zaman ve kişi ekleriyle çekimlenmiş biçimi, kimi yayınlardaysa kipi zamanla hiç ilgisi olmadığı, fiilin hangi ruhsal koşullar altında oluştuğunu

gösteren biçimi gibi farklı görüşler bulunmaktadır. Çeşitli yayınları incelediğimizde şu tanımları ve yorumları görürüz:

Korkmaz'a göre “Kip, kök veya gövde durumundaki fiilin bildirdiği hareketin, oluş ve kılışın, konuşan, dinleyen veya kendisinden söz edilen açısından ne biçimde, ne tarzda yansıtıldığını gösteren bir gramer kalıbı, bir anlatım biçimidir” (2003: 569).

Gencan'a göre “Eylemler, zaman ve anlam özelliklerine göre türlü eklerle değişik biçimlere girer. Bu biçimlerin her birine **kip** denir” (2001: 304).

Banguoğlu'na göre “Zaman (ve varsa tarz) eki ile uzatılmış bir fiilin tekli ve çoklu kişi ekleri almasıyla bir *kip* (temps) meydana gelir” (1995: 441).

Ediskun'a göre “Kip, fiil kök ya da gövdelerinin -zaman ve biçimlere göre- türlü morfeimlerle, yani eklerle girdikleri kalıplara denir” (1988: 173).

Ergin'e göre kip, fiilin çekim kalıbı demektir (2007: 288).

Çotuksöken'e göre kip, “Eylem, oluş karşısında, konuşucunun tutumunu, yorumunu gösteren dilbilgisi ulamı” dır (2012: 135).

Aksan'a göre kip, “Eylemin bildirdiği devinimin, oluşun, kılışın konuşan açısından ne tarzda ve ne yolda yansıtıldığını gösterir. Bir bakıma, açıklamada beliren ruh durumudur da denebilir” (1995: 263).

Atabay ve diğerlerine göre ise kip, “eylemlerle dile getirilen devinim, olay, oluş ve kılışla ilgili anlatım biçimlerine verilen addır.” Kişinin bir olay, devinim, iş karşısındaki davranışı, durumu, içinde bulunduğu ruhsal koşullar kip kapsamı içinde değerlendirilir (2003: 207).

Kip, eylemde konuşanın duygularını, niyetini, isteğini, tavrını, yorumunu yansıtır. Türkçe “kalıp” sözcüğüdür. “Örnek, model, biçim” anlamlarına gelir. Kip+i > gibi biçiminden doğmuştur. “Kalıbı, örneği, modeli, biçimi” demektir.

Kiple ilgili karşılaşılan çeşitli tanım ve açıklamalarda kip ve zamanın benzer kabul edildiği görüşü dil bilgisinde yaygındır. Bunun nedeni kiplerin çekimlenirken aynı zamanda zaman kavramı taşımış olmalarıdır. Ancak diğer görüşlere göre de kip, bir fiilin nasıl bir ruh durumunda olduğunu belirtir.

Kip ve zaman kavramları birbirinden farklı dil bilgisi terimleridir. Kip, zamanı da içine alan bir kavramdır. Nitekim her zamanda bir kip varken, her kipte zaman bulunmaz (Bozkurt, 2004: 16).

Kipin zamanla ilgisi olmadığını savunan Dilaçar’a göre kip “fiilin gösterdiği sürecin (vetire, proces) hangi psikolojik koşullar altında meydana geldiğini ya da gelmek istendiğini bildiren ve ruh durumunu kişisel duyguları, niyeti, isteği belirten bir gramatikal ulamdır” (1971: 106-107).

İncelenen yayınlardan da anlaşıldığı gibi kip konusu üzerine belirsizlikler ve farklılıklar bulunmakta, dolayısıyla kavramın anlaşılmasında karışıklığı beraberinde getirmektedir. Bu durum kip türlerini belirlerken de görülmektedir.

Gencan’a göre Türkçede dokuz eylem kipi vardır:

I. Bildirme Kipleri:

1. -di’li geçmiş zaman kipi=kesin geçmiş,
2. -miş’li geçmiş zaman kipi=sanılı geçmiş,
3. Şimdiki zaman kipi,
4. Gelecek zaman kipi,
5. Geniş zaman kipi,

II. Dilek Kipleri:

6. Gereklilik kipi,
7. İstek kipi,
8. Dilek-koşul kipi,
9. Buyuru kipleri (2001: 325-326).

Ediskun da Gencan gibi Türkçede dokuz kip olduğunu söyler. Yaptığı sınıflama Gencan'ın yaptığıyla aynı olup “buyuru kipi” yerine “emir kipi” demektedir.

Banguoğlu kipleri; geçmiş, dolaylı geçmiş, geniş zaman, şimdiki zaman, gelecek, dilek-şart, istek, gereklik, buyuru adı altında inceler (1995: 443).

Bilgegil, haber kipi ve dilek kipi; Korkmaz, bildirme ve tasarlama kipleri; Kahraman, bildirme ve dilek kipleri; Ergin, bildirme ve tasarlama kipleri ayrımını yaparak geleneksel anlayışla zaman ve kip ayrımını gözetmeksizin bölümlmelerini yapmışlardır.

Dilbilim literatüründe kiplerin sınıflandırılmasında değişiklikler görülmektedir. Bu olağandır. Çünkü bağlam, tonlama gibi çeşitli nedenlerle anlamlar değişmekte ve çoğalmaktadır. Sıklıkla karşılaşılan kip türlerinde sınıflama olasılık ve zorunluluğa dayanırken kipler; bilgi kipliği, yükümlülük kipliği, önerme-eylem kipliği, eyleyici odaklı-konuşur odaklı kiplik, iç katılımcılı-dış katılımcılı kiplik, nesnel bilgi-öznel bilgi kipliği, gerçeklik-gerçek dışılık kipliği, kök kiplik, doğruluk kipliği, duygu kipliği, kanıta dayalılık kipliği, yardımcı cümle kipliği gibi bölümlere ayrılabilir (Kerimoğlu, 2001: 108-140).

Kip kavramının doğru tanımının yapılabilmesi ve türlerinin sınıflandırılabilmesi için fiillerde zaman ve görünüş kavramlarının da doğru bir biçimde tanımlanması gerekmektedir. Çünkü bu üç kavram birbiriyle ilişkilidir; ancak birbiriyle karıştırılmaktadır. Bugün bu konular üzerinde tartışmalar sürmektedir; fakat sistemli bir sonuca ulaşılamamıştır.

4.3.1. Akademik Yayınlarda Fiillerde Kip

Çalışmamızda yayınların genelinde karşılaşılan sınıflamaya uygun olarak kipleri haber (bildirme), tasarlama (dilek-şart) kipleri olmak üzere iki bölümde inceleyeceğiz.

4.3.1.1. Haber (Bildirme) Kipleri

Belirli bir zaman kavramı taşıyan, fiilin belirttiği süreyle ilgili olan haber (bildirme) kiplerinin incelenen tüm yayınlarda beş bölüme ayrıldığı görülür.

Gencan'a göre eylemin yapıldığını, yapılacağını bildiren bildirme kiplerinin hepsi de zaman anlamlı olup şu şekilde sınıflandırılabilir:

1. -di'li geçmiş zaman kipi, fiilin sözden önce kesin olarak yapıldığını bildirir: (Sen onları *görmedin*; koşarak *gittiler*...)
2. -miş'li geçmiş zaman kipi, fiilin sözden önce yapıldığını bildirir; ancak bir kesinlik yoktur. Söyleyen kendisi görüp duymamıştır, başkalarından işitmiştir ya da işitip okuduğuna inancı kesin değildir: (Beni dün *aramışsın*, *aramışsınız*...)
3. Şimdiki zaman kipi, fiilin yapılma ve olma anında kullanılır: (Kar *yağıyor*. Çocuklar kar topu *oynuyorlar*...)
4. Gelecek zaman kipi, fiilin sözden sonra olacağını, yapılacağını bildirir: (Hak bellediğin bir yola yalnız *gideceksin*.)
5. Geniş zaman kipi, fiilin her zaman yapıldığını, yapılacağını bildirir: (Çalış *başarır*sın, *başarır*sınız; biz de bunları *görür*, *seviniriz*...) (2001: 304-311).

Ediskun'un sınıflaması da Gencan'ın sınıflamasıyla benzer şekildedir:

-di'li geçmiş zaman kipi, eylemin konuşma anından önce yapıldığını ve konuşanın, eylemin bittiğini kesin olarak bildiğini anlatır. (Ahmet **geldi**.)

-miş'li geçmiş zaman kipi, eylemin konuşma anından önce yapıldığını ve konuşanın, eylemin bittiğini kesin olarak bilmediğini veya başkasından işittiğini, sonradan farkına vardığını anlatır. (Japonya'da gene bir zelzele **olmuş.**)

Şimdiki zaman kipi, eylemin konuşma anında yapılmakta olduğunu veya başlanacağını bildirir. (Bursa'ya **gidiyoruz.**)

Gelecek zaman kipi, eylemin konuşma anından sonra yapılacağını, bir eylemi gelecekte yapmaya niyetli oluşu bildirir. (Eve **gideceğim.**)

Geniş zaman kipi, eylemin başlayıp devam ettiğini ve edeceğini anlatır. Tüm zamanları içine alan bir zamandır. En çok, gelecek ve şimdiki zamanlar yerine kullanılır (O, çok sigara **içer.**) (1988: 175-181).

Banguoğlu, kip türlerinde haber (bildirme) kipleri ayrımı yapmadan geçmiş, dolaylı geçmiş, geniş, şimdiki, gelecek zaman kiplerine yer verir:

Geçmiş kipi, geçmiş zaman kesimini genişçe kaplayan bir anlatımdır. Birinci kişinin görgüsüne ya da kesin kanısını belirten bir söylem oluşturur. Bu yüzden şuhudî mazi=görgü geçmiş adı da verilir. Fiil, bitmiş veya bitmemiş olabilir.

Dolaylı geçmiş kipi, kişinin başkasından duyduğu, sonradan gördüğü veya farkında olmadan yaptığı bir eylemi anlatmaya yarar. Bu yüzden naklî mazi=işitme geçmiş adı da verilir. Fiilin olduğunu tam olarak doğrulayamadığımız durumlarda da kullanılabilir.

Geniş zaman kipi, zaman içinde kendiliğinden belirli bir yeri olmayıp kullanıma göre değişen bir kiptir. Alışkanlık, süreklilik, karakter, genel yargılar, kanunlar, kurallar, hikmetler, vecizeler, atasözleri gibi anlatımlarda kullanılır.

Şimdiki zaman kipi, sınırlı ve sürmekte olan bir zamanı anlatan kiptir.

Gelecek kipi, henüz gerçekleşmemiş bir fiili anlatır ve konuşulan zamandan sonraki bir zamanı kapsar (1995: 458-465).

Korkmaz'a göre bildirme kipleri görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zamandır:

Görülen geçmiş zaman kipi, fiilin içinde bulunulan zamandan daha önceki bir zamanda bitmiş olduğunu gösteren zaman kesimini kapsar. Bu kipi farklı işlevleri bulunmaktadır:

- Konuşan veya dinleyen tarafınca bilinen ve konuşma anında bitmiş bir olayı anlatmada kullanılır: Önce arkadaşlarımızla birlikte Cumhuriyet filmini görmeye **gittik.**,
- Konuşma anında tamamlanmış olan, konuşanın tanık olduğu veya bildiği; ancak dinleyenin bilmediği bir oluş, kılış ya da düşünceyi anlatmada kullanılır: Ayaklarının sızıları sanki kalbinde **toplandı.**-Ö. Seyfettin,
- Konuşanın tanık olmadığı; ancak konuşan tarafından gerçekleştiği kesin olarak bilinen olay ve bilgilerin anlatımında kullanılır: Tanzimat Fermanı 1839 yılında **ilân edildi.**
- Görülen geçmiş zaman kipinden önce gelen aynı kipteki ikilemeler, esas fiilin nasıl gerçekleştiğini bildiren zarf görevi yüklenir: Yaşlı anne oğlundan gelen fotoğrafı **aldı aldı** bağrına bastı.,
- Süreklilik bildiren tasvir fiillerinin geçmiş zaman çekiminde esas fiil bazen zarffiil eki yerine -DI / -DU geçmiş zaman ekini de alabilir: Bütün gece sağ tarafım hep **zonkladı durdu.**-Y. K. Karaosmanoğlu,
- Bir fiilin geniş zaman sıfatfiili ile geçmiş zaman kalıbındaki ol- yardımcı fiilinin oluşturduğu karmaşık fiil, olumlu ya da olumsuz bir alışkanlığı

gösterir: İşte böyle Süleyman, artık bahçeye **gidemez oldum**.-M. Kutlu, gelecek zaman sıfatfiili kalıbındaki bir esas fiilin geçmiş zaman kalıbındaki ol- yardımcı fiili ile oluşturduğu birleşik şekil bir niyet ve istek bildirir: **Gidecek oldum**, kolumu yakaladı.-S. Çokum,

- İki ayrı fiilin belirli biçim kalıpları içinde bir araya gelip anlamca kaynaşmasından oluşmuş ikili birleşik fiiller içinde her iki ögenin de -DI / -DU geçmiş zaman kalıbında olanları vardır: İvanof'un bakışları, Georgief'e **gitti geldi**.-E. Işınso,
- -DI / -DU geçmiş zaman eki bazen tahmine dayanan bazen de gerçekleşmediği halde gerçekleşmiş gibi farz edilen durumların anlatımı için kullanılır: Akrabalarımızın birinin evinde güya bizi **tesadüf ettirdiler**.-Ö. Seyfettin,
- mI-? / mU-? Soru eki ile genişletilen -DI / -DU geçmiş zaman ekinin 3.şahsı tümcedeki esas fiilin -IncA anlamında zarfı görevini yüklenir. Bazen de esas fiile zarflık eden ...-IrsAn anlamında bir koşul tümcesi yerine geçer: Hava **açtı mı**, seninle yürüyüşe çıkabiliriz.,
- Herhangi bir fiilin -All eki ile kurulmuş zarffiil biçiminden önce aynı fiilin geçmiş zaman çekimi yer aldığında bu ikili şekil, tümcedeki esas fiilin “bir zamandan beri” anlamı ile zarf işlevini yüklenir: O kendini **bildi bileli** hep iyi bir romancı olmayı isterdi.,
- -DI / -DU görülen geçmiş zaman ekinin 1.şahıs teklik çekimi için bazen 1.şahıs çokluk çekiminin yer aldığı görülür: -Biraz buraya gelir misiniz?, - **Geldik** “geldim”, söyle bakalım?,
- -DI / -DU geçmiş zaman ekinin çekimli fiil olma özelliğini yitirerek, *eksiltim* veya kalıplaşma yolu ile bir yapım eki gibi kullanıldığı yerler de vardır: **sındı** (makas), **alandı** (makbuz), **kaptıkaçtı**, **gecekondur**, **imambayıldı** gibi.

Duyulan geçmiş zaman kipi, fiilin içinde bulunulan zamandan önce gerçekleştiğini; ancak konuşanın bunu görmediğini, bilmediğini, başkasından duyup öğrendiğini veya sonradan fark ettiğini ya da gördüğünü bildiren kiptir. Bu kipin farklı işlevleri bulunmaktadır:

- Konuşan tarafından görülüp bilinmeyen ve başkasından duyulan veya öğrenilen fiilleri anlatmak için kullanılır: Anlattıklarına göre ben küçükken çok **yaramazmışım.**,
- Konuşan tarafından sonradan görülen veya fark edilen fiilleri anlatmak için kullanılır: Şehrin üstüne sinsi bir yağmur yağıyor. Buzlu bir beyazlık. Parmaklarım **donmuş.**- A. İlhan,
- Şaşma, hayıflanma, yakınma, yanılma, pişmanlık, sitem, küçümseme ve teslimiyet bildiren anlatımlarda kullanılır: Bana akçabardağım derdin... bunları **unutmuşsun.**-E. Işınsoy,
- Sevinme ve övünme bildiren anlatımlarda kullanılır: Biz bin yıllık tarih boyunca İslâm dünyasının başını **çekmişiz.** T. Banguoğlu,
- Fiilin oluşumunu tahmine, varsayıma dayanan anlatımlarda kullanılır: Biga'da olanları **duymuşsunuzdur.** Şah İsmail, Gâvur İmam gibi adamlar ortaya çıktı.-S. Çokum,
- Gerçekleştiği kesin olarak bilinen bir fiil anlatılırken kesinlik çoğu zaman -mİş / -mUş ekine -Dİr / -DUr ekinin getirilmesiyle pekiştirilir: Çünkü orta çağda zannedildiği gibi hiçbir vakit Eski Yunan ve Lâtin kaynaklarıyla münasebet **kesilmemiştir.**-M. Turhan.

Şimdiki zaman kipi, fiilin içinde bulunulan zamanda başladığını ve sürmekte olduğunu gösteren kiptir. Türkiye Türkçesinde üç tane şimdiki zaman kip eki vardır: -(I)yor, -mAktA, -mAdA.

- -(I)yor eki, -Dİr / -DUR ekiyle genişletildiği zaman içinde bulunulan zamanda gerçekleşmekte veya daha sonra gerçekleşecek olan ve tahmine dayanan bir fiili gösterir: O gün akşamleyin Cennetin anası dönünce kızı evde bulamadı. Kız dağlarda **geziyordur**, diye tasalanmadı.-H. Balıkcısı,
- -(I)yor ekinin zaman çerçevesi daha geniş olduğu halde, -mAktA ve -mAdA eklerinin zaman çerçevesi daha dardır: Hangi sözlerle ninem gönlünü açmışsa bana, Ben o sözlerle gönül **vermedeyim** sevgilime-F. N. Çamlıbel, -Suyun akarını **görmemekteyim** Osman Bey oğlum! Gün doğusunu bırakıp gün batıya bakmakla nesne hasıl olabilir mi-K. Tahir.

Gelecek zaman kipi, henüz gerçekleşmemiş fiillerin, gelecek bir zamanda mutlaka gerçekleşeceğini bildiren bir kiptir. Gelecek zaman kipinin işlevleri şunlardır:

- Tahmin, olasılık anlamı veren kullanımı vardır: Epey bekledik kitaplar bir türlü elimize geçmedi. Herhalde daha **göndermemiş olacaklar**.,
- Şaşkınlık, sitem, kızgınlık, şüphe, olmazlık, ihtar, tembih, sevinç, böbürlenme, kabullenme gibi anlamlara gelen kullanımı bulunmaktadır: Hayatta ya sünepe olup okkanın altına **gideceksin**. Ya da üste çıkıp **ezeceksin**. İkisinin ortası yok.-H. Taner,
- -Dİr / -DUR ekiyle genişletilen ve 3, şahsa göre çekimlenen gelecek zaman kipleri kesinlik anlamı taşır: Bütün bu hallerini gördükten ve kendisine gösterdiği taşkın sevgiden ötürü dostu olmaya mecbur kaldıktan sonra genç şair, bir gün ona **soracaktır**.-N. F. Kısakürek.

Geniş zaman kipi, geçmişten geleceğe uzanan geniş bir zaman dilimindeki fiilleri kapsar. Bu kipin esas işlevi fiilde süreklilik ve genellik özelliği taşımasıdır: Göz artık vazifesini yapamadığı için yanlış şeyler görmeye **başlar**.-A. Haşım (2003: 584-639).

Ergin, bildirme kiplerinin yapılan veya yapılacak olan eylemleri haber verdiğini, buradan hareketle eylemlerin zamanını da belirttiğini söyleyerek bildirme kipleri içerisine geniş zaman, şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve gelecek zaman çekimlerini alır:

- Geniş zaman, fiilin her zaman ortaya çıktığını bildiren zamandır. Geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanı da içinde barındırır.
- Şimdiki zaman, fiilin şimdiki zamanda ortaya çıktığını bildiren zamandır.
- Görülen geçmiş zaman, fiilin geçmiş zamanda konuşanın gözü önünde gerçekleşip bittiğini bildiren zamandır.
- Öğrenilen geçmiş zaman, fiilin geçmiş zamanda konuşanın gözü önünde gerçekleşmeyen, konuşanın sonradan duyduğu, öğrendiği, farkına vardığı hareketleri bildiren zamandır.
- Gelecek zaman, fiilin niyetli, istekli, belirli bir gelecek zamanda gerçekleşeceğini bildiren zamandır (2007: 289-304).

Atabay ve diğerleri de bildirme kiplerini *belirli geçmiş zaman, belirsiz geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman* ve *geniş zaman* olmak üzere beş gruba ayırmışlardır (2003: 208).

Yapılan sınıflamaların adlandırmalarında farklılıklar görülse de haber (bildirme) kiplerinin incelenen tüm yayınlarda beş bölüme ayrıldığı görülmektedir: -di'li geçmiş (görülen geçmiş) zaman kipi, -miş'li geçmiş (belirsiz geçmiş, öğrenilen geçmiş, duyulan geçmiş, dolaylı geçmiş) zaman kipi, şimdiki zaman kipi, gelecek zaman kipi, geniş zaman kipi.

4.3.1.2. Tasarlama (Dilek-Şart) Kipleri

Fiilin karşıladığı kavramı dilek, istek, gereklik, emir açılarından belirten tasarlama (dilek-şart) kiplerinin incelenen yayınların tümünde dört bölüme ayrıldığı görülür.

Gencan'a göre tasarlama kipleri, özel bir zaman anlamı olmayan, hepsinde gizli bir gelecek zaman anlamı sezilen ve eylemin yapılmasına dilek anlamı katan kipler olup dört bölüme ayrılırlar:

1. Gereklilik kipi, fiilin yapılmasının ve olmasının gerektiğini bildirir: (Ruhları birleştiren o havayı bulmak için ne *yapmalı*, nereye *gitmeli*?..)
2. İstek kipi, fiilin olmasının istendiğini bildirir: (Yarın bir kitap *alayım*, *gidelim*.)
3. Dilek-şart kipi, fiile dilek ve koşul anlamı vermektedir: (Yarın bize *gelsen*, arkadaşlarla *gelseniz*.)
4. Buyuru kipi, fiilin yapılmasını buyurmak için kullanılır: (Kimsesizdir; *incitme*, gönlünü *kırma*!) (2001: 315-323).

Ediskun'un tasarlama kipleriyle ilgili sınıflaması şu şekildedir:

Gereklilik kipi, istenilen ya da tasarlanan eylemin yapılması gerekeceğini anlatır. (**Bırakmalıyım**.)

İstek kipi, eylemin yapılmasındaki isteği, niyeti gösterir. (Kolay **gele**.)

Dilek-şart kipi, eylemin yapılması dileğini anlatır ve başka bir eylemin yapılabilmesi için kendi eylemi şart olur. (Yarım kilo üzüm **alsanız**., Mektup **yazsa** cevap verirdim.)

Emir (Buyuru) kipi, eylemin yapılmasını buyurur. Bu yüzden kendinde bir hitap biçimi vardır. Atasözlerimiz ve deyimlerimiz genelde bu kiple kurulmuştur. (**Otur otur**, bıktım doğrusu.) (1988: 182-186).

Korkmaz, henüz gerçekleşmemiş; ancak gerçekleşmesi gereklilik, istek, emir ve şart biçiminde tasarlanan bu kiplerin belirsiz bir gelecek veya şimdiki zaman içerdiğini belirtir ve bu kipleri dört bölüme ayırır:

İstek kipi, fiile istek, niyet, arzu anlamları veren kiptir. İstek kipinin işlevleri şunlardır:

- Birinci şahıslarda soru şeklinde anlatılan istek fiili birinci şahsa değil, ikinci şahsa yöneltilmiş istek görevindedir: -Aman şövalyem, **inanayım mı**? Aman soylu efendim-K. Tahir.,
- Atasözü, deyimler, halk ağzı, halk şiir ve hikâyeleri veya tarihi devirlerdeki havayı yansıtan tasvirlerde eski –A eki ile kurulmuş birinci şahıs istek kipleri bulunur: ey dost aşkın denizine **girem garkolam yürüyem yürüyem** ya hu **yürüyem**...-K. Tahir,
- İstek kipinin ikinci ve üçüncü şahıs çekimlerinde, istek işlevinin yanı sıra uyarı veya istek-emir arası bir işlev de bulunur: ağaçtan ata **binesin**.-Ö. A. Aksoy,
- Bazı atasözleri, iyi dilek ifadesi ve yeminlerde daha güçlü bir istek işlevi görür: Ayaklarım **tutulsun** ki ben oraya gidip de onlara bir şey söylemedim.,
- Gereklilik anlamı taşıyan kullanımları bulunmaktadır: Öyleyse ne **yapalım** “ne yapmalıyız”. Sen bir akıl ver.-Y. Kemal,
- İstek kipi soru halinde de gereklilik işlevi görür: Bugün ne **yapayım**? “ne yapmalıyım?”,
- İstekte yetersizlik, imkân, güçsüzlük, kısıtlama anlamlarına gelen kullanımları bulunmaktadır: Akıl olmayınca ne **yapsın** “ne yapabilir” sakal!-Ö. A. Aksoy,
- Üçüncü şahıs çekimlerde ve tekrarlı anlatımlarda her şart altında, durumu kabullenme veya umursamazlık anlamı veren kullanımları vardır: Ne olursa **olsun**, hayat güzel bir şeydi.-A. H. Tanpınar,

- “az kalsın” biçimindeki kalıplaşmış anlatımla bir fiilin neredeyse gerçekleşmek üzere olduğunu bildirir: Geçirdiği başarısız ameliyat yüzünden **az kalsın** gözlerini kaybedecekti.,
- Merak, şaşkınlık, çaresizlik, rica, ihtimal, beklenmedik sonuç bildirme anlamı veren kullanımları bulunmaktadır: Orhan baktı beğendi. –**Aşk olsun** Gavuroğlu!..-K. Tahir,
- Üçüncü şahıs çekimi ile iyi ve kötü dilek anlatımlarında kullanılmaktadır: **Hayrola!** Dün akşam nasıl bir rüya gördün?,
- Birinci şahıs çokluk çekimindeki kalıplaşma ile oluşmuş bazı sözler yanlarındaki fiil veya başka türden sözlerin yardımıyla birer cümle açıcı, cümle kapayıcı ya da cümle bağlayıcıları olarak kullanılırlar: “Nasılsınız, **bakalım?**” “İyiyiz babaanne”-O. Pamuk.

Emir kipi, yapılması istenen işi kesinliğe bağlayarak emir biçiminde anlatan kiptir.

- Emir kipinin istek, gereklilik, açıklama, uyarı, yönlendirme, dua, yemin, yakarış, kargış, şaşkınlık, hayret, yeterlik, sitem, kabullenme, teslimiyet gibi farklı anlamlara gelen kullanımları bulunmaktadır: **Durunuz, çıkarmayın** rica ederim!, **Kolay gelsin** gibi.,
- Tümcedeki diğer öğelerin yardımıyla “tehdit” anlamı veren kullanımları da vardır: Bilirsin bilirsin, dediler. Matematik sorumuzu da biliyorsun ya, bunu da bilirsin. Hele bir **bilme!**..-Ş. Karaca.

Dilek-şart kipi, bir fiili şarta veya dilek, istek, niyete bağlayan kiptir. Dilek-şart kipinin işlevleri şunlardır:

- Temel tümcedeki yargının gerçekleşmesini her şart altında her ne olursa olsun biçiminde bir kabul ve kararlılığa bağlama işlevi vardır: **İstese** de **istemese** de onların teklifini kabul etmek zorunda kalmıştı.,
- şartın gösterdiği fiil ile temel tümcedeki fiil arasındaki zıtlama işleviyle kullanılır: Oysa ki Eckhard, sistem kurabilmiş bir filozof da **sayılrsa**, bir aşk adamıdır daha çok.-S. Batu,
- Kararsızlık, tahmin, tercih ve şüphe bildiren anlamlarda kullanılmaktadır: şunu da götüreyim. Aletlerim **olsa** gerek içinde.-N. V. Gogol,
- Soru zamirlerinden sonra gelen üçüncü şahıs teklik çekimindeki şart kipinde şaşkınlık ve beklenmedik bir sonuç işlevi yer alır: Geçen gün kapı alındı. Kapıyı açtım karşıma kim **ıkrsa** dersin? Kendisini on yıldır görmediğim İzmirli arkadaşım Yaşar!,
- Bak, ha, eh, ya gibi sözcük ve önlemlerin yer aldığı tümcelerde şart kipi, tehdit işlevi de üstlenmektedir: Gözünün içine şöyle bir **bakrsa** da ona nasıl ateş pskrdğm bir anlasa bari!,
- Yalın veya zaman gösteren sözlerle birlikte kullanılan şart kipi -IncA, -DiğI zaman zarflarının yerini tutan bir işlevde kullanılır: Ne zaman bize **gelse** oturup eski gnlerimizden de söz ederiz.,
- Kalıplaşmış bir takım şekiller oluşturan şart kipi, birer cümle açıcı veya cümle bağlayıcı durumuna gelmişlerdir: **baksana, bana kalsa, ben olsam, canın isterse, nasıl olsa, nasıl desem, hiç olmazsa, ona bakarsan** gibi,
- Dilek kipinin ikinci şahıs teklik ve okluk çekimlerinde istekteki güçlenme Emire kayan bir özellik taşır: “**Otursana** şöyle” dedi Cemil.-O. Pamuk.

Gereklilik kipi, bir fiilin yapılması gerektiğini bildiren bir kiptir. Gereklilik kipinin işlevleri şunlardır:

- Gereklilik bildirme işlevi bulunmaktadır: Toprak **ölmeli** ki sahibi öle; toprağın ölmesi ise sen başkasının boyunduruğuna girdiğin gün olur.-M. N. Sepetçioğlu,
- Güçlendirme işlevi bulunmaktadır: İşittiğime göre epey dünyalığın var; kuruluş sermayesine katacak üç beş kuruşun **olmalıdır** sanırım.-T. Buğra,
- Tahmin, ihtimal işlevi bulunmaktadır: Sonra hemen tezgâhın üzerinde duran şeye daldı; fotoroman **olmalı**.-O. Pamuk (2003: 647-699).

Banguoğlu, kip türlerinde tasarlama (dilek-şart) kipleri ayrımı yapmadan dilek-şart, istek, gereklik, buyuru kiplerine yer verir:

Dilek-şart kipleri, şart tümcelerinin oluşmasını sağlayan eğilim kiplerindendir.

İstek kipleri, konuşan kişinin fiil hakkındaki açık eğilimini gösterir.

Gereklik kipi, kişinin fiili açıkça gerekli göstermesini sağlayan kiptir.

Buyuru kipi, kişinin kesin eğilimini duyuran bir kiptir. Ünlem özelliği taşıdığından anlatımda tonlama önemlidir. Kullanış ve üslup da anlatım farkları yaratır (1995: 467-473).

Ergin'e göre zaman ifadesi olmayan tasarlama kipleri şart, istek, gereklik ve emir kiplerinden oluşmaktadır:

- Emir kipi, fiilin emirle yapılmasını işaret eden bir hitap kipidir.
- Şart kipi, fiilin şart şeklinde tasarlandığını, şart olarak düşünüldüğünü anlatmak için kullanılan kiptir.
- İstek kipi, fiilin istendiğini gösteren, istek şeklinde tasarlanan bir kiptir.

- Gereklik kipi, fiilin gerekliliğini gösteren, gereklik şekline bürünen bir kiptir (2007: 304-313).

Atabay ve diğerleri ise “İsteme Kipleri” başlığı altında konuyu *istek kipleri*, *dilek-koşul kipleri*, *gereklik kipleri* ve *buyruk kipleri* olmak üzere dört bölüme ayırmıştır (2003: 212).

Yapılan bölümlemelerin adlandırmalarında farklılıklar görülse de tasarlama (dilek-şart) kiplerinin incelenen yayınların tümünde dört bölüme ayrıldığı görülmektedir: gereklik (gereklik) kipi, istek kipi, dilek-şart (dilek-koşul) kipi, buyuru (emir, buyruk) kipi.

4.3.2. 2005 Türkçe Öğretim Programında Fiillerde Kip

2005 Türkçe öğretim programında fiillerde kip konusuna ait 7. sınıf dil bilgisi amaç ve kazanım, etkinlik örnekleri ve açıklamalar tablosu şu şekildedir:

Tablo 2
2005 Türkçe Öğretim Programında Fiillerde Kip

DİL BİLGİSİ		
AMAÇ VE KAZANIMLAR	ETKİNLİK ÖRNEKLERİ	AÇIKLAMALAR
1.Kelime türleriyle ilgili bilgi ve kuralları kavrama ve uygulama 2.Kip ve çekimli fiili kavrar. 3.Bildirme kipleriyle dilek kiplerini ayırt eder. 4.Bildirme kiplerinin kullanım özelliklerini kavrar. 5.Dilek kiplerinin kullanım özelliklerini kavrar.		1.2.Kipin mastar durumundaki fiili biçimlendirmesindeki rolü ile çekimli fiilin cümle kuruluşundaki işlevi vurgulanır. Buradan hareketle yüklem kavramına girilir. *1.3. ve 1.4. maddeleri fiillerde zaman tablosu içerisinde incelenmiştir. 1.5.Gereklilik, istek, şart, emir kipleri ele alınır. Dilek kiplerinin temel işlevlerine (Ör.: Şart kipinin fiilin gerçekleşmesini isteme ve şarta bağlama anlamı gibi) ağırlık verilir. Şart kipi için dilek-şart kipi adlandırması kullanılmaz. Bu kiplerin hangi eklerle ifade edildiğine değinilir. İlk örnekler, emir kipi için 2. teklik kişi, diğerleri için 3. teklik kişi ile çekimlenmiş fiillerden seçilir.

Tabloda da görülmektedir ki 2005 Türkçe öğretim programında fiillerde kip konusu için kip kavramını kavratmak, türlerini ayırt ettirmek ve bu türlerin kullanım özelliklerini kavratmak amaçlanır. Bunu gerçekleştirirken nasıl bir yöntem kullanılacağı ve neye ağırlık verilmesi gerektiği programda yer almaktadır.

4.3.3. 6, 7, 8. Sınıf Ders Kitaplarında Fiillerde Kip

Fiillerde kip konusu ile etkinliklerle 7. sınıf ders kitaplarında karşılaşmaktayız.

İlköğretim Türkçe 7 Öğrenci Çalışma Kitabı (Yangın ve diğer., 2009) 1. tema “Hak ve Özgürlükler”e ait “Hiroşimalı Masahi Nii” metni 11., 12. etkinliği, “Hayal Çocuk” metni 11., 12., 13. etkinliği, “Haritada Bir Nokta” metni 7. etkinliği, 1. tema için değerlendirme bölümünde 5., 6. etkinlikler; 2. tema “Atatürkçülük”e ait “Atatürk’ü Tanımak” metni 6. etkinliği, 2. tema için değerlendirme bölümü 3. etkinliği, 6. tema “Millî Kültür”e ait “Çekoslovakya Türkleri” metni 10. etkinliği fiillerde kip konusuyla ilgilidir.

“Hiroşimalı Masahi Nii” metni 11. etkinliğinde verilen fiillerin kökü/gövdesi ve kipinin bulunması, 12. etkinlikte mastar biçiminde verilen fiillerin çekimli hale getirilip tümce içinde kullanılması istenmiştir. Bu etkinliklerden sonra yayınevine ait öğretmen kılavuz kitabında; “Kip, kök ya da durumundaki fiile bildirdiği iş, oluş ya da durumun gerçekleşme haberi ya da isteği ile zamanı ve kişisi hakkında bilgi veren biçimdir. Fiil kök ya da gövdesi kiple çekimlenerek cümle bir yargıya bağlanır.” açıklaması bulunmaktadır (Yangın ve diğer., 2009: 65).

“Hayal Çocuk” metni 11. etkinliğinde bildirme kipleriyle dilek kiplerinin fark edilmesi ve bunların birbirinden ayırt edilebilmesi için bildirme ve dilek kipleriyle çekimlenmiş fiillerin özellikleri verilmiş ve bu özelliklerin hangi tür kiplere ait olduğu sorulmuştur. 12. Etkinlikte tümcelerdeki fiillerin hangi kiple çekimlendiği, 13. etkinlikte tümcelerden bildirme kipleriyle çekimlenenlerin bulunması istenmiştir.

“Haritada Bir Nokta” metni 7. etkinliğinde tümcelerin fiillerinin bildirme kipinin hangi zamanında çekimlendiği sorulmuştur.

1. Tema için değerlendirme 5. etkinliği, verilen bir dördlükteki çekimli fiillerin buldurulmasına yöneliktir. 6. Etkinlikte ise yedi çoktan seçmeli soru bulunmaktadır. Bunlardan üçüncü soru, hangi seçenekte yüklem bildirme kiplerinden biriyle çekimlendiğinin bulunmasıyla, beşinci soru hangi seçenekteki fiilin başkasından duyma anlamı taşıdığıyla, altıncı soru hangi seçenekteki yüklem için her zaman yapıldığını bildirmesiyle, yedinci soru hangi seçeneğin yapılmakta olan bir iş bildirdiğinin bulunmasıyla ilgilidir.

“Atatürk’ü Tanımak” metni 6. etkinliğinde verilen tümcelerdeki fiillerin hangi hangi dilek kipine ve kişiye göre çekimlendiği sorulmaktadır.

2. Tema için değerlendirme 3. etkinliği, çoktan seçmeli üç sorudan oluşmaktadır. İkinci soruda hangi tümcenin yüklemnin gereklilik kipinde olduğunun, üçüncü soruda “Bilemezsiniz” çekimli fiiliyle ilgili doğru bilginin yer aldığı seçeneğin bulunması istenmiştir.

“Çekoslovakya Türkleri” metni 10. etkinliğinde de bildirme ve dilek kipleriyle çekimlenmiş fiilli tümcelerin “alışkanlık, bilimsel gerçeklik, kesin olarak bilme, gördüğünü anlatma, istek, şart, emir, rica-öneri, tahmin, sonradan fark etme, planlanan eylem, duyduğunu anlatma” anlamlarıyla eşleştirmeleri beklenmiştir.

İlköğretim Türkçe 7 Öğrenci Çalışma Kitabı’nda ise (Kapulu ve Karaca, 2010) 1. tema “Okuma Kültürü”ne ait “Sonsuzluk Kitabevi” metni 9., 10. etkinlikleri, “Kitap Saygısı” metni 8., 9., 10. etkinlikleri, “O Benim Sadık Yârımdır... O Bana Yeter...” metni 9. etkinliği, 1. tema ölçme ve değerlendirme C bölümü 5. sorusu; 2. tema “Atatürk’e ait “Atatürk’ün Kişiliği Ve Özellikleri” 8., 9. etkinlikleri, “Bir İleti” metni 7. etkinliği fiillerde kip konusuyla ilgilidir.

“Sonsuzluk Kitabevi” metni 9. etkinliğinde metindeki altı çizili fiillerle bunlara ilişkin açıklama tümcelerinin eşleştirilmesi istenmiştir. Etkinlikle ilgili yayınevine ait öğretmen kılavuz kitabında; fiillerin zaman ve çeşitli dilek anlamları bildirmek üzere girdikleri biçimlere ‘kip’ adı verildiği, fiil kiplerinin zaman ve dilek anlamı taşımalarına göre haber kipleri ve dilek kipleri olmak üzere iki gruba ayrıldığı belirtilmiştir. 10. Etkinlik ise aşağıdaki şekildedir:

Aşağıdaki cümlelerde yer alan çekimli fiillerin altını çiziniz. Çekimli fiillerden bir kısmı zaman, bir kısmı da çeşitli dilek anlamlarıyla şekillendirilmiştir. Çekimli fiilin zaman anlamı taşıdığı cümlelerin karşısına “Z”, dilek anlamı taşıdığı cümlelerin karşısına “D” harfi koyarak bunları sınıflandırınız.

- Bu kavurucu güneşin altında daha ne kadar yürüyeceğiz?
- Şöyle buz gibi bir su olsa da içsek.
- Köye güneş batmadan varmak için iki saat daha durmadan yürümeliyiz.
- Ben size daha erken yola çıkmamız gerektiğini söylemiştim.
- Lütfen gereksiz yere tartışarak birbirimizi üzmeelim.
- Aaa, bakın; bizden önce buradan birileri daha geçmiş.
- Muhtemelen onlar da aynı yöne doğru gidiyor

(Kapulu ve Karaca, 2010: 22).

“Kitap Saygısı” metni 8. etkinliğinde verilen metindeki çekimli fiillerin taşıdıkları zaman anlamlarını, zaman cetveline yerleştirmeleri istenmiştir. 9. Etkinlikte verilen metindeki çekimli fiilleri bulmaları, metindeki olayların hangi zaman diliminde gerçekleştiği, anlatıcının olayın içinde yer alıp almadığı sorulmuş, okuyucunun konumunu dikkate alarak metnin ikinci paragrafının tekrar yazılması istenmiştir. 10. Etkinlik ise görülen geçmiş zaman ile duyulan geçmiş zaman kiplerinde kullanılan kişi eklerini kavratmaya yönelik bir etkinliktir.

“O Benim Sadık Yârimdir... O Bana Yeter...” metni 9. etkinliğinde öğrencilerin resimlerde anlatılan durumları kendi tümceleriyle anlatmaları istenmiştir. Etkinlikteki amaç, tümceleri şimdiki zaman ile anlattırabilmektir. Ardından geçmiş zamanda çekimlenmiş iki tümce verilmiş ve bunların şimdiki zamanda çekimlenmesi istenmiştir. Değişim sırasında fiillerde meydana gelen ünlü daralmalarına dikkat çekilmektedir.

Tema ölçme ve değerlendirme C bölümü 5. sorusu, hangi tümcedeki durumun bir başkasından duyulduğunu buldurmaya yöneliktir.

“Atatürk’ün Kişiliği Ve Özellikleri” metni 8.etkinliğinde verilen şiirdeki çekimli fiillerini taşıdıkları zaman anlamlarına göre zaman cetveline yerleştirmeleri, 9. etkinlikte ise öğrencilerden gelecekler ilgili tasarılarını gelecek zaman ekinin kullanarak bir paragrafla anlatmaları istenmiştir.

“Bir İleti” metni 7. etkinliğinde de şiirdeki fiillerin bulunması ve bu fiillerin zaman çizelgesinde uygun yere yerleştirilmesi istenmiştir.

İncelemeler sonucunda fiillerde kiple ilgili İlköğretim Türkçe 7 Öğrenci Çalışma Kitabı’nda (Yangın ve diğer., 2009) on beş, İlköğretim Türkçe 7 Öğrenci Çalışma Kitabı’nda ise (Kapulu ve Karaca, 2010) on bir etkinlik bulunmuştur.

4.4. Fiillerde Zaman

4.4.1. Akademik Yayınlarda Fiillerde Zaman

Çekimli bir fiilde iş, oluş veya durumun gerçekleşme anı o fiildeki *zaman* kavramını oluşturur.

Korkmaz, fiillerde zaman için fiilin bildirdiği iş veya oluşun “...başı ve sonu belli olmayan zaman çizgisinin neresinde gerçekleştiğini bildiren bir gramer kategorisidir.” der (2003: 570). Bu zamanların görülen geçmiş, duyulan geçmiş, şimdiki, gelecek ve geniş zaman olduğunu belirtir.

Banguoğlu’na göre bir kılışın ya da oluşun içinde geçtiği zaman *filin zamanını* oluşturur. Fiil çekimlerinde zaman esastır. Çekim kipleri aslında zamanlara göre adlandırılır. Bu yüzden kip yerine zaman terimi de kullanılır. Banguoğlu’na göre üç anazaman ve iki yanzaman bulunmaktadır. Bunların hepsine birden *asıl zaman kipleri* adını verir:

Anazamanlar:

1) bil-di	<i>geçmiş z.</i>
2) bil-iyor	<i>şimdiki z.</i>
3) bil-ecek	<i>gelecek z.</i>

Yanzamanlar:

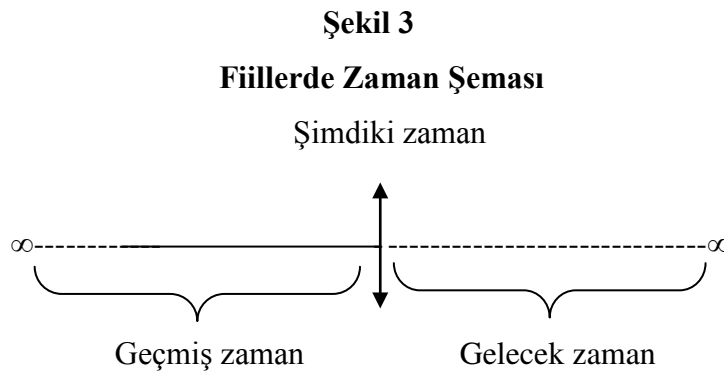
1) bil-miş	<i>dolaylı geçmiş z.</i>
2) bil-ir	<i>geniş z.</i>

Bir zaman içinde geçmekle birlikte kimseye ait bir eğilim ifade eden fiil gövdeleri de vardır. Bunlara *uyarı kipleri* denir. Bunlar:

- 1) Bil- se *dilek-şart*
- 2) Bil-e *istek*
- 3) Bil-meli *gereklilik*
- 4) Bil-(sin) *buyuru*

Uyarı kiplerinden dilek-şart, istek ve gereklilik gelecek zaman, buyuru ise şimdiki zaman içinde sayılır. Sonuç olarak Banguoğlu'na göre Türkçede dokuz zaman, dolayısıyla dokuz kip vardır (1995: 441-443).

Ediskun'a göre eylemin yapılmakta olduğunu, yapıldığını, yapılacağını haber veren soyut süre kavramına dil bilgisinde terim olarak *zaman* denmektedir.

Şemadan da anlaşıldığı gibi eylemin yapılmakta olduğunu bildiren soyut süre *şimdiki zaman*, eylemin yapılmış olduğunu bildiren soyut süre *geçmiş zaman*, eylemin yapılacağını gösteren soyut süre de *gelecek zamandır*. Bu zamanlar dil bilgisinin üç temel zamanıdır. Geçmiş zaman, eylemin yapıldığını kesin ve şüpheli olarak bildirmesi bakımından ikiye ayrılır. Bir de tüm zamanları kapsayan geniş zaman vardır. Yani eylemler toplamda beş zamana göre çekimlenebilir (1988: 171).

Gencan, zamanı edimin yapılışı ve anlatışı bakımından üçe ayırmıştır:

1. Geçmiş zaman = iş önce, anlatış sonra
2. Şimdiki zaman = işle anlatış birlikte
3. Gelecek zaman = anlatış önce, iş sonra

Geçmiş zamanda iş (edim), anlatıktan önce yapılmıştır dedikten sonra kendi arasında bir sınıflandırma yapmamış, örnekleri şu şekilde vermiştir: *Orhan dün geldi. Sizi aradık. Gezmeye gitmişsiniz...*

Şimdiki zamana göre iş (edim) yapılmaktadır veya işle anlatış birlikte gerçekleşmektedir: *Orhan kapıyı açıyor. Ben elimi kaldırıyorum. Siz dinliyorsunuz...*

Gelecek zaman da ise iş (edim) söylendikten sonra yapılacaktır: *Orhan bize gelecek. Uluslar yükselecek. Biz de yükseleceğiz...* (2001: 302).

Ergin'e göre bildirme kipleri yapılan ve yapılacak olan hareketleri bildirdiğinden bunlar, hareketin zamanını da göstermektedir. Bildirme kiplerini oluşturan şekil ekleri aynı zamanda zaman ekleri konumundadır. Hatta şekil işlevleri aynı olduğu; ancak zaman bakımından birbirlerinden farklı olduğu için bu ekler zaman işlevleri ile anılır. Dilimizde beş bildirme kipi bulunduğu için beş de zaman bulunmaktadır: *görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman* (2007: 289).

Atabay ve diğerleri, fiillerin içinde olduğu zamanın, fiillerin ana konusu olduğunu ve fiillerin çekimi sırasında önemli bir rol oynadığını belirtir. *Geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zaman* başlıca zamanlar olarak gösterirler (2003: 201).

Zaman, bir iş, oluş ya da durumun içinde gerçekleştiği süredir. Bir fiilin çekimli olabilmesi için zaman kavramı belirtmesi gerekir. Görüldüğü gibi incelenen yayınlarda fiillerde zamanlar farklı bölümlere ayrılmış, konunun bölümlerinde bir ortaklık sağlanamamıştır.

Belirtmeliyiz ki sözcükler zamanla biçim değiştirmiş, anlamları genişlemiştir. Bu durum eylemlere de yansımış ve kiplerde anlam ve zaman kaymalarına neden olmuştur. Bildirme ve tasarlama kiplerindeki değişmelerin tümü anlam kaymalarını meydana getirirken bildirme kiplerindeki değişmeler zaman kaymalarını meydana

getirmiştir. Kipler anlatılırken anlam değişmelerine değindiğimiz için burada fiillerdeki zaman değişmelerini inceleyeceğiz.

Gencan, bildirme kiplerindeki zaman kaymalarını şu şekilde gösterir:

I. Geniş zaman kipi;

- 1) -di'li geçmiş kipi yerine,
- 2) -miş'li geçmiş kipi yerine,
- 3) Gelecek zaman kipi yerine,

II. Şimdiki zaman kipi;

- 1) Geniş zaman kipi yerine,
- 2) Gelecek zaman kipi yerine,
- 3) -di'li geçmiş kipi yerine,

III. Gelecek zaman kipi;

- 1) Buyurma kipi yerine,
- 2) Gereklik kipi yerine kullanılır (2001: 406-408).

Korkmaz, bildirme kiplerindeki zaman kaymalarını şu şekilde gösterir:

Görülen geçmiş zaman kipindeki zaman kaymaları:

1. Yakın geçmiş zaman gösterenler
2. Duyulan geçmiş zaman gösterenler
3. Şimdiki zamana gösterenler
4. Geniş zaman gösterenler
5. Gelecek zaman gösterenler

Duyulan geçmiş zaman kipindeki zaman kaymaları:

1. Görülen geçmiş zaman gösterenler
2. Geniş veya gelecek zaman gösterenler
3. Şart (dilek) anlatımında olanlar

Şimdiki zaman kipindeki zaman kaymaları:

1. Görülen geçmiş zaman gösterenler
2. Duyulan geçmiş zaman gösterenler
3. Gelecek zaman gösterenler
4. Geniş zaman gösterenler

Gelecek zaman kipindeki zaman kaymaları:

1. Görülen veya duyulan geçmiş zaman gösterenler
2. Geniş zaman gösterenler
3. Şimdiki zaman gösterenler
4. Emir veya istek gösterenler

Geniş zaman kipindeki zaman kaymaları:

1. Görülen geçmiş zaman gösterenler
2. Duyulan geçmiş zaman gösterenler
3. Şimdiki zaman gösterenler
4. Gelecek zaman gösterenler
5. Emir kipi yerini tutanlar (2003: 596-646).

Banguoğlu, bildirme kiplerindeki zaman kaymalarını şöyle örneklendirir:

- İvedilik ve kararlılık anlamını sağlamak için geçmiş kipi, yakın gelecek için kullanılır: *Sen uyudun bile.* (neredeyse uyuyacaksın.)
- Geniş zaman kip çoğu zaman belirsiz şimdiki anlamında (*Sizi yarın beklerim.*), geçmiş anlamında (*Derken çocuk hastalanır, geri dönerler.*), gelecek anlamında (*Peki, anlatırım.*), gereklik anlamında (*Mutfağı iyice temizlersin.*) kullanılır.
- Şimdiki zaman kipi ivedilik anlamını sağlamak için yakın gelecek için kullanılır: *Peki, yarın başlıyorum.* Bu kip, öykülerde üslup gereği geçmiş için de kullanılır: *Onu bulamayınca dönüp geliyorlar.*

- Gelecek kipi, kesin buyuru anlatımı için kullanılır: *Yarın işe buradan başlayacaksın* (1995: 459-466).

Ediskun, “özel kullanışları” alt başlığı altında bildirme ve tasarlama kiplerindeki zaman ve anlam kaymaları ile kiplerin işlevlerini birlikte değerlendirmiştir. Bu değerlendirmeye göre yalnız zaman ve anlam kaymaları değerlendirildiğinde; -di’li geçmiş zaman, -miş’li geçmiş zaman, gereklilik kipi ve dilek-şart kipinde zaman ve anlam kayması görülmez. Şimdiki zaman ise gelecek zaman (Bursa’ya *gidiyoruz*. ‘gideceğiz’), -di’li geçmiş zaman (‘Bir olay özetlenirken’ Feride, evden *çıkıyor*, saçakların altından, hiç etrafına bakmadan *yürüyor*, doğru Munise’nin evine *koşuyor*.) anlamı; gelecek zaman, gereklilik (Sigara içmekten *vazgeçeceksin*) anlamı; geniş zaman, gelecek zaman (Babam, akşama *gelir*.), -di’li geçmiş zaman (‘Bir olay anlatılırken’ Gece yarısı bir çığlık *işitilir*, herkes dışarı *fırlar*, alevleri görünce oraya buraya *koşuşur*.) anlamı verirken istek kipi, geniş zaman yerine (Aklına *şaşayım!*); emir kipi, istek kipinin yerine (Kalkan *paralana*, zırhlar *deline*-Köroğlu) kullanılabilmektedir (1988: 176-186).

Ergin’e göre ise bildirme kiplerindeki zaman kaymaları şunlardır:

Geniş zamandaki zaman kaymaları:

- Geçmiş zaman özelliği gösterenler,
- Şimdiki zaman özelliğini gösterenler,
- Gelecek zaman özelliği gösterenler,

Şimdiki zamandaki zaman kaymaları:

- Geniş zaman özelliği gösterenler,
- Gelecek zaman özelliği gösterenler,

Gelecek zamandaki zaman kaymaları:

- Geniş zaman özelliği gösterenler,
- Şimdiki zaman özelliği gösterenler,
- İstek kipi özelliği gösterenler (2007: 291-304).

Türkçede fiillerde zaman ve kip kavramları birbirine karıştırılmakta, bazen de aynı anlama gelecek şekilde kullanılmaktadır. Bu yanlışlığın en önemli nedenlerinden biri kullanılan eklerin ortaklığıdır. Örneğin, “*Belgeleri hemen bana vereceksin.*” tümcesi emir anlamı taşıyorken, aynı zamanda iş henüz gerçekleşmediği için gelecek zaman anlamını vermektedir. Bu sorunla ilgili örnekler çoğaltılabilir. Ancak zaman ve kip kavramının aynı kavramlar olmadığı modern dil bilgisi çalışmalarında ortaya konmaktadır.

4.4.2. 2005 Türkçe Öğretim Programında Fiillerde Zaman

2005 Türkçe öğretim programında fiillerde zaman konusuna ait 7. sınıf dil bilgisi amaç ve kazanım, etkinlik örnekleri ve açıklamalar tablosu şu şekildedir:

Tablo 3
2005 Türkçe Öğretim Programında Fiillerde Zaman

7. SINIFLAR		
DİL BİLGİSİ		
AMAÇ VE KAZANIMLAR	ETKİNLİK ÖRNEKLERİ	AÇIKLAMALAR
1.Kelime türleriyle ilgili bilgi ve kuralları kavrama ve uygulama 3.Bildirme kipleriyle dilek kiplerini ayırt eder. 4.Bildirme kiplerinin kullanım özelliklerini kavrar.		1.3.Bildirme kiplerinin fiili zaman açısından biçimlendirdiği, dilek kiplerinin ise fiile farklı anlam özellikleri kazandırdığı vurgulanır. 1.4.Geçmiş zaman (duyulan geçmiş zaman, görülen geçmiş zaman), şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman ele alınır. Haber kiplerinin temel işlevlerine (Ör.: “-di” ekiyle yapılan geçmiş zamanın fiilin gerçekleştiğini görme veya kesin olarak bilme, geniş zamanın alışkanlıkları, bilimsel anlamda kabul görmüş gerçekleri ifade etme gibi) ağırlık verilir. Bu zamanların hangi eklerle ifade edildiğine değinilir. İlk örnekler, 3. teklik kişi ile çekimlenmiş fiillerden seçilir. Daha sonra diğer kişilere ve kişi eklerine değinilir. Çekimli fiillerin kişisinin cümle kuruluşundaki işlevi vurgulanır. Buradan hareketle özne kavramına girilir. Şimdiki zaman ekinin ünlü daralmasına neden olduğu, “-ye-, -de” fiillerinin “-ecek” ekinden önce ünlü daralmasına uğradığı örneklerden hareketle kavratılır.

Tablodan da anlaşıldığına göre 2005 Türkçe öğretim programında fiillerde kip ve zaman kavramlarının aynı anlama geldiği görülür. Dil bilgisi öğretiminde karşılaşılan terim karmaşalarından birisi de budur. Aynı tablonun devamı şu şekildedir:

Tablo 4
2005 Türkçe Öğretim Programında Fiillerde Zaman

DİL BİLGİSİ		
AMAÇ VE KAZANIMLAR	ETKİNLİK ÖRNEKLERİ	AÇIKLAMALAR
3.Fiil kiplerinde zaman ve anlam kaymasıyla ilgili bilgi ve kuralları kavrama ve uygulama 1.Cümlede zaman kavramını belirleyen/destekleyen zarfları fark eder. 2.Fiil kiplerinde zaman ve anlam kaymasının nasıl gerçekleştiğini kavrar. 3.Fiil kiplerini farklı zaman ve anlamları ifade edecek şekilde kullanır.		3.2.Fiil kiplerinde zaman ve anlam kaymalarının bir anlatım bozukluğu olmadığı, tersine Türkçenin bir zenginliği olduğu örneklerden hareketle açıklanır. 3.2.Zaman ve anlam kaymasına uğramış fiil kiplerinin işlevleri ve kullanım özellikleri vurgulanır.

Fiillerdeki zaman ve anlam kaymalarının nasıl gerçekleştiğini kavratmak, bu değişimler sırasında zaman zarflarının yerine dikkat çekmek amaç ve kazanımlarının belirlendiği görülür. Kaymalar sırasında işlevin önemli olduğu ve bu değişimlerin dilde bir kusur olmadığı aksine dile kıvraklık veren bir zenginlik olduğuna dikkat çekilmiştir.

4.4.3. 6, 7, 8. Sınıf Ders Kitaplarında Fiillerde Zaman

Fiillerde zaman ve kip terimlerinin karışıklığı 2005 Türkçe öğretim programında görülür. Dolayısıyla öğretim programından yola çıkılarak hazırlanan kitaplarda da bu karışıklıkla karşılaşmakta, fiillerde zaman ve fiillerde kip etkinlikleri birbirine girmektedir. Biz bu bölümde fiillerde zamanı bulmada zaman zarflarının yardımı ve fiillerde anlam ve zaman kayması ile ilgili etkinliklere değineceğiz.

İlköğretim Türkçe 7 Öğrenci Çalışma Kitabı (Yangın ve diğer., 2009) 3.tema “Doğa ve Evren”e ait “Hamilton Adası” metni 7., 8. etkinlikleri, “Çevre Dostu Bir Bilimci” metni 9. etkinliği, temaya ait değerlendirme bölümü 4. etkinliği; 4. tema “Duygular ve Hayaller” e ait “Çocukluk” metni 9. etkinliği, temaya ait değerlendirme bölümü 4. sorusu, 6. tema “Millî Kültür”e ait “Çekoslovakya Türkleri” metni 8. etkinliği fiillerde zaman konusuyla ilgilidir.

“Hamilton Adası” metni dil bilgisi etkinlikleri, öğrencilerin daha önce öğrenmiş oldukları zaman zarflarıyla ilgili bilgilerinin derinleşmesine yöneliktir. Bu etkinliklerle, öğrencilerin zaman zarflarının fiilin bildirdiği işin gerçekleşme zamanını sınırlandırdığını bulmaları amaçlanmıştır. 7. Etkinlikte verilen tümcelerdeki zaman zarflarının bulunması, 8. etkinlikte tümcelerde boş bırakılan yerlere uygun zaman zarfının getirilmesi istenmiştir.

“Çevre Dostu Bir Bilimci” metni 9. etkinliği, fiil kiplerinde zaman ve anlam kaymasını fark edip kavratmaya yöneliktir. Bu amaçla etkinliğin ilk bölümünde, verilen tümcelerde fiil kipi bakımından zaman ve anlam kaymasına uğramış olanların, ikinci bölümünde zaman ve anlam kaymasına uğramış fiillerin biçim ve anlam olarak hangi kiplere karşılık geldiğinin bulunması istenmiştir. Ardından yayınevine ait öğretmen kılavuz kitabında konuyla ilgili “Bir kip zaman olarak bildirdiği kendi anlamının dışında farklı bir kipin yerine kullanılırsa anlam ve zaman kayması oluşur. Fiil kiplerinin anlam ve zaman kaymasına uğradığını cümlede yer alan zaman zarflarından kolayca anlayabiliriz.” açıklaması yer alır (Yangın ve diğer., 2009: 218).

3. Tema için değerlendirme bölümü dördüncü etkinliği şu şekildedir:

Tablo 5

3. Tema İçin Değerlendirme 4. Etkinliği

Cümle	Çekimli fiilin biçim olarak kipi	Çekimli fiilin anlam olarak kipi
Dedem sabahları geç kalkmayı hiç mi hiç sevmiyor.		
Ömer Seyfettin daha çocuk denecek yaşta hikâye yazmaya başlar.		
Misafirlerimiz haftaya trenle geliyorlar.		
Mustafa amca, dükkânında çalışırken hep sanat müziği dinliyor.		

(Yangın ve diğer., 2009: 93).

“Çocukluk” metni 9. etkinliği, fiil kiplerini, farklı zamanları ve anlamları anlatacak biçimde kullanabilme becerisi kazandırmaya yöneliktir. Etkinlikte bazı fiil köklerinin biçimce ve anlamca kullanılması istenen zamanlar verilmiş, doldurulması gereken yerler boş bırakılmıştır. Devamında öğrencilerden fiil kipleri zaman ve anlam kaymasına uğramış dört tümce yazmaları ve fiil kiplerinin biçimce ve anlamca hangi zamana karşılık geldiğinin belirtilmesi istenmiştir.

4. Tema için değerlendirme bölümü dördüncü sorusunda verilen dört tümceden hangisinin fiil kipinde anlam kayması olduğu sorulmuştur.

“Çekoslovakya Türkleri” metni 8. etkinliğinde de fiil kipi bakımından zaman ve anlam kaymasına uğramış olanların bulunması istenmiştir.

İlköğretim Türkçe 7 Öğrenci Çalışma Kitabı’nda ise (Kapulu ve Karaca, 2010) 4.tema “Millî Kültür”e ait “Anadolu Davulu” metni 8., 9. etkinlikleri, “Hayal Perdesi” metni 7., 8. etkinlikleri, 6. tema “Zaman Ve Mekân”a ait “İstanbul” metni 10. etkinliği fiillerde zaman konusuyla ilgilidir.

“Anadolu Davulu” metni 8. etkinliğinde zaman anlamı taşıyan sözcükler verilmiş, bunların hangi bildirme kipine ait olabileceğinin ilgili yerlere yazılması istenmiştir. Bu etkinlikle amaçlanan zaman kavramını destekleyen zarfları kavratmaktır. 9. Etkinlikte ise öğrencilerden verilen tümcelerdeki zaman zarflarını ve çekimli fiilleri bulmaları; zarfların ilişkili olduğu zamanların ve çekimli fiildeki zaman eki ile tümcedeki zamanın yazılması istenmiştir. Etkinlik sonunda çekimli fiillerin zamanı ile zarfların taşıdığı zaman arasındaki uyumsuzluk ortaya çıkacak, böylece fiil kiplerindeki zaman kaymaları fark ettirilecektir.

“Hayal Perdesi” metni 7. etkinliğinde tümcelerdeki altı çizili fiillerin hangi kipte olduğu, bu tümcelerde hangi kipin anlamını verecek şekilde kullanıldıkları sorulmuştur. 8. Etkinlikte de bazı fiiller verilmiş, bunların, yanlarında yazılı kipin anlamını verecek şekilde birer tümcede kullanılması istenmiştir. Her iki etkinlikte de amaç, fiillerdeki zaman kaymalarını kavratma ve uygulatmadır.

“İstanbul” metni 10. etkinliğinde de çoktan seçmeli iki soruda fiil çekiminde zaman ve anlam kayması bulunan seçeneklerin bulunması istenmiştir.

İncelemeler sonucunda fiillerde zamanla ilgili İlköğretim Türkçe 7 Öğrenci Çalışma Kitabı’nda (Yangın ve diğer., 2009) dokuz, İlköğretim Türkçe 7 Öğrenci Çalışma Kitabı’nda ise (Kapulu ve Karaca, 2010) beş etkinlik bulunmuştur.

4.5. Fiillerde Görünüş

4.5.1. Akademik Yayınlarda Fiillerde Görünüş

Fiillerde kılınış ve görünüş, son yıllarda önem kazanmış konulardır. Kılınış ve görünüş terimleri kimi dillerde aynı kavramla karşılanırsa da farklı anlamlara gelmektedir. Bu konularla ilgili en önemli çalışmalardan biri İsveçli Türkolog Lars Johanson’ın “Aspekt im Türkischen” adlı yapıtıdır.

Fiillerde kılınış, fiillerin anlattıkları işin zaman açısından ne türde olduğunun belirlenmesidir. A. Dilâçar'ın "Türk fiilinde Kılınış'la Görünüş ve Dilbilgisi Kitaplarımız" adlı incelemesinde *başlıyorum* ve *yürüyorum* eylemlerindeki sürekliliğin aynı olmadığı, *başlamak*'in sürekli olamayacağını, *yürümek*'in ise sürekli olduğu belirtilmektedir (1973-74: 163). Bunun gibi fiillerin bazılarında bir başlama, bazılarında bir süreklilik, bazılarında bir bitiş anlamı gibi başka türlü anlamların da fiillerde bulunduğu gözlenir.

Kahraman'a göre fiillerin kök veya gövdelerinde bulunan nesnel anlam özellikleri kılınış başlığı altında incelenir. Bu doğrultuda Türkçedeki fiiller kılınış özellikleri bakımından üç bölümde toplanır:

1. Fiillerin, bildirdikleri eylem veya oluşun bulunduğu yapılaş aşamasına göre;
 - A. Başlama aşamasındaki eylemleri bildiren fiiller,
 - B. Yapılışı zaman içinde süren eylemleri-oluşları bildiren fiiller,
 - C. Bitiş aşamasındaki eylemleri-oluşları bildiren fiiller.
2. Fiillerin, karşıladıkları devinim niteliğine ve oluşum biçimine göre;
 - A. Eylem bildiren fiiller,
 - B. Oluş bildiren fiiller.
3. Fiillerin, kurdukları tümcelerde bir öge olarak nesnenin varlığını kabul etme, etmeme özelliklerine göre;
 - A. Geçişli fiiller,
 - B. Geçişsiz fiiller (2005: 103-104).

Görünüş ise fiille anlatılan işin, olayın ya da oluşun konuşan tarafından öznel bir biçimde değerlendirilmesidir. Dilâçar'ın aynı incelemesinde *gördüm kaçıyordu, arkasından da koşanlar vardı ve kaçıyordu ama bırakmadım* tümcelerinde *kaçıyordu* fiilinin aynı zamanda çekimlendiği; ama birincisinde kaçmanın gerçekleştiği, ikincisinde eyleme niyetlenildiği ama gerçekleştirilemediği belirtilmiştir. "Çalışıp didineceğim, para kazanacağım, sonra parayı ona vereceğim; olmaz böyle şey"

tümcesinde de fiiller gelecek zamanla çekimlenmiş olsa da bu görünüşü yansıtmayıp olumsuz bir yargıyı bildirmektedirler (çalışıp didinmem, kazanmam, vermem) (Atabay ve diğer., 2003: 180).

Kerimoğlu'na göre görünüş, bir fiilin başlama, devamlılık, bitme, tekrar etme gibi durumlardan hangisine sahip olunup olunmadığıyla ilgilidir (2011: 76).

Bozkurt'a göre ise görünüş, “Eylemin iç devingenliğinin, betimleyici bir sözcüğe gerek duymadan kendince anlatımı” dır (2004: 16).

Kahraman'a göre bir fiilin zamanını belirleyebilmemiz için sadece aldığı eke bakmamız yetmez. Çünkü “konuşan kişinin ruhsal durumu” ve “konuşmanın yapıldığı ortam” gibi özellikler de önemlidir. Bu değişimler bizi o fiilin görünüş özelliklerine götürmektedir.

Örneğin:

Bu bölgenin kışı sert oluyor. (Geniş zaman)

Seneye öğretmen oluyorum. (Gelecek zaman)

Bu işi bitireceksin. (Emir kipi)

Babamın yüzüne bakabilmek için, sınıfımı geçeceğim (Gereklilik kipi) (2005: 104-105).

Korkmaz'a göre görünüş, fiilin masterında değil, çekimli biçimlerinde görülen bir iç anlamdır. Anlamı etkilemesi bakımından anlam bilimi ile, şekil yapısı ve işlev kayması bakımından şekil bilgisi ile ilgilidir. Kipler, kimi zaman belirli şekil ve zaman kavramları dışında farklı işlev, anlam ve zamana dönüşebilir. Ancak görünüş, sadece öznenin amacına, ruhsal durumuna göre değil, tümcedeki zarf ve zarf görevli sözcük ve sözcük takımları gibi yönlendirici öğelere de bağlı olarak biçimlenir (2003: 576-583).

Banguoğlu'na göre özne, tümcede fiilin gerçekleşmesinde farklı görevler üstlenir. Yani fiil tabanı farklı görünüşler olarak öznenin tümcede işleyişini belirtir.

Fiil tabanının fiil çekiminden önce aldığı bu değişikliklere *görünüş* denir. Türkçede fiilin aldığı görünüşler çeşitlidir ve kendine özel eklerle bu durum sağlanır. Fiil tabanının bu tür çeşitlenmesine de *çatı* denir. Türkçede fiil çatısı altı görünüşten meydana gelmektedir:

1. Yalın görünüş	<i>döv-mek</i>
2. Olumsuz görünüş	<i>döv-me-mek</i>
3. Edilen görünüşü	<i>döv-ül-mek</i>
4. Dönüşlü görünüş	<i>döv-ün-mek</i>
5. Karşılıklı görünüş	<i>döv-üş-mek</i>
6. Ettiren görünüşü	<i>döv-dür-mek</i>

Yalın görünüş, fiil tabanının çatı ekleri almamış halidir. *At-*, *geç-*, *yat-*, *çarp-*, *dene-...* Bu görünüş, olumsuz görünüşün karşısında *olumlu*, edilen görünüşün karşısında *etkin* görünüştür.

Olumsuz görünüş, yalın fiil tabanlarına *-me* ekinin gelmesiyle oluşur. *Gitme-*, *olma-*, *tepme-...*

Edilen görünüş, tümcede özne fiilden etkilenme durumunda ise fiil tabanına *-il-*, *-in-* eklerinin getirilmesiyle oluşturulur. Özne, biline ya da bilinmeyen başka bir kişinin aracılığıyla fiilin etkisine uğramaktadır. *Veriliyorsun*, *gönderilecek*, *kırılmış*, *bilin-*, *başlan-...*

Dönüşlü görünüş, tümcede özne fiili gerçekleştiriyor ve fiilden etkileniyorsa fiil tabanına *-in-* eki getirilerek oluşturulur. *Övünüyor*, *yıkandı*, *tarandı...*

Karşılıklı görünüş, tümcede fiilin etkisi özne olan iki kişi veya her iki taraf üzerine dönüyorsa fiil tabanına *-iş-* eki getirilerek oluşturulur. *Tanışacaktı*, *çatışacağız*, *bölüştürler...* Öznenin birden fazla olduğu; ama iki taraf değil birlikte fiili gerçekleştirdiği görünüşe de *işbirliği görünüşü* adı verilir. *Kaçıştılar*, *uçuşuyorlar*, *bekleştirdik...*

Ettiren görünüşü, özne doğrudan nesne üzerinde etkili olmayıp bir başkasının etkili olmasını sağlıyorsa fiil tabanına –dir- eki getirilerek oluşturulur. *Kestirmişsin, yaptırdı, okutacağım, içirdi...* Geçişsiz fiillerden gelen ettiren görünüşünde fiiller ise esasında anlatım farkı gösterirler. Burada aslında ettirmek değil, oldurmak söz konusu olabilir. Bu şekildeki görünüslere ise *olduran görünüşü* adı verilir. *Durdurdu, söndürsün, kaçırmayınız, kısaltacaklar...* (1995: 411-418).

Ediskun, Gencan ve Ergin'e ait yayınlarda ise fiillerde görünüş konusuyla ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Banguoğlu'nda fiilin görünüşü/çatısı, Kahraman ve Korkmaz'da ise görünüş/anlam ve işlev kayması iç içe girmiş kavramlardır. Ama sadece çatı veya anlam, işlev kaymaları değil, bunun yanı sıra fiillerin olumsuzluğu da görünüş içinde değerlendirilmiştir. İncelenen yayınlarda bu kavramla anlatılmak istenen sadece bunlarla sınırlı değildir. Görünüş, fiilin bildirdiği işin veya oluşun gerçekleşme biçimiyle ilgili bir kavramdır. Bu durumda öznenin amacı, niyeti, ortam gibi çeşitli etkenler belirleyicidir. Yanı sıra fiilin zamanı ve kipi de görünüşü etkilemektedir.

4.5.2. 2005 Türkçe Öğretim Programında Fiillerde Görünüş

2005 Türkçe öğretim programında fiillerde görünüş konusuyla ilgili herhangi bir açıklama bulunmamaktadır.

4.5.3. 6, 7, 8. Sınıf Ders Kitaplarında Fiillerde Görünüş

6, 7, 8. Sınıf ders kitaplarında fiillerde görünüş konusuyla ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

4.6. Fiillerde Kişi

4.6.1. Akademik Yayınlarda Fiillerde Kişi

Kişiler, fiillerde eylemi gerçekleştiren varlıklardır. Çekimli fiillerde zaman kavramından başka bir de kişi kavramı bulunmaktadır.

Banguoğlu'na göre fiillerde kişi, ya *eyden* (1. kişi), ya *eydilen* (2. kişi) ya da *sözü geçen* (3. kişi) dir ve bunlar kişilerin tekli olanları olarak adlandırılır. Yazar, “fiillerde sayı” başlığı altında ise bu tekli kişilerin çoğullarına değinmiş, onları *1.kişi çoklusu*, *2.kişi çoklusu*, *3.kişi çoklusu* diye adlandırmıştır (1995: 444-446).

Atabay ve diğerleri, fiilin kim tarafından yapıldığını, kiminle ilgili olduğunu belirten kavramın kişi olduğunu ve birinci kişinin konuşan ya da konuşanlar, ikinci kişinin dinleyen ya da dinleyenler, üçüncü kişinin hakkında konuşulan ya da konuşulanlar olduğunu belirterek fiillerdeki sayı kavramının tekil ve çoğullukla ilgili olduğunu söyler (2003: 196-198).

Ediskun'a göre fiillerde üç tür kişi vardır:

1. **Birinci kişi:** konuşan ya da konuşanlar; söz söyleyen ya da söz söyleyenler,
2. **İkinci kişi:** kendisine söz söylenen kişi ya da kişiler,
3. **Üçüncü kişi:** kendisinden söz edilen, sözü geçen kişi ya da kişiler.

Birinci ve ikinci kişiler *ben*, *sen*, *biz*, *siz* zamirleridir; bunların dışında başka bir varlık adı olamazlar. Üçüncü kişiler ise *o*, *onlar* zamirleri ya da somut ve soyut bir isimdir. (*O* ya da *haber*) geldi, (*Onlar* ya da *işçiler*) geldiler... Türkçede üç tür kişiyi bildiren üç tip kişi eki bulunur:

Şekil 4

Türkçedeki Kişi Ekleri

	I. tip	II.tip	III.tip
Tekil I. kişi ekleri:	-im	-m	-
Tekil II. kişi ekleri:	-sin	-n	-
Tekil III. kişi ekleri:	-	-	-sin
Çoğul I. kişi ekleri:	-iz, -lim	-k	-
Çoğul II. kişi ekleri:	-sınız	-niz	-in, -iniz
Çoğul III. kişi ekleri:	-ler	-ler	-sinler

(1988: 171-172).

Fiillerde edimi yapan varlık kişidir ve üç çeşittir: birinci kişi (sözü söyleyen), ikinci kişi (kendisine söylenen), üçüncü kişi (anılan). Fiillerin hangi kişilere ait olduklarını göstermek içinse kişi takıları kullanılmaktadır. Gencan'ın kişi takılarını özetlediği çizelge şu şekildedir:

Tablo 6

Eylemlerde Kişi Takıları

	I. çeşit	II. çeşit	III. çeşit	IV. çeşit
1.tekil kişi	-m	-im	-yim	
2.tekil kişi	-n	-sin	-sin	—
3.tekil kişi	—	—	—	—
1.çoğul kişi	-k	-iz	-lim	
2.çoğul kişi	-niz	-sınız	-sınız	-in, -iniz
3.çoğul kişi	-ler	-ler	-ler	-ler

Gencan, kişi takılarının çeşitlerine göre kipleri de sınıflandırmıştır:

I.çeşit kişi takılarını alanlar: -di'li geçmiş zaman kipi, dilek koşul kipi,

II.çeşit takı alanlar: -miş'li geçmiş zaman kipi, şimdiki zaman kipi, gelecek zaman kipi, geniş zaman kipi, gereklilik kipi,

III.çeşit kişi takılını alan: istek kipi,

IV.çeşit kişi takılını alan: buyuru kipi

Kişi takıları, tümcelerde adılardan oluşan özneleri pekiştirme görevi de görürler: *Ben okudum, siz dinlediniz, biz onları geçeceğiz, siz söyleyiniz, ben dinlerim, sen inanmıyor musun?..* (2001: 326-327).

Ergin'e göre kişi ekleri, fiillerde hareketi gerçekleştiren kişiyi işaret eder ve üç çeşit kişi eki bulunur:

1) *Zamir menşeli şahıs ekleri*, önceleri şahıs zamiri iken sonradan ekleşerek bu duruma gelmiştir.

2) *İyelik menşeli şahıs ekleri*, önceleri iyelik eki iken zamanla fiil şahıs eki haline gelmişlerdir.

3) *Emir şahıs ekleri*, sadece şahıs eki değil, aynı zamanda emir şekil ekleridir (2007: 282-288).

Korkmaz, çekimli bir fiildeki şahısların teklik ve çokluk biçimlerinin fiillerde sayı konusunu oluşturduğunu söyler ve şahıs eklerinin köken bakımından incelenmesini Ergin gibi yaparak üç çeşit şahıs eki olduğunu belirtir: zamir kökenli, iyelik kökenli, emir kipindeki şahıs ekleri (2003: 571-572).

İş, oluş ve durumu gerçekleştiren varlıklar kişilerdir ve çekimli bir fiilde zaman eklerinden sonra yer alırlar. Kendilerinden sonra ise sadece soru ekleri gelir. Türkçede birinci (ben), ikinci (sen) ve üçüncü (o) olmak üzere üç tekil kişi; birinci (biz), ikinci (siz) ve üçüncü (onlar) olmak üzere üç çoğul kişi bulunur.

4.6.2. 2005 Türkçe Öğretim Programında Fiillerde Kişi

Sözcük türleriyle ilgili bilgi ve kuralları kavrama ve uygulama genel amaç ve kazanımının alt bölümü olan “Bildirme kiplerinin kullanım özelliklerini kavrar.” maddesiyle ilgili açıklamada haber kipleriyle ilgili ilk örneklerin üçüncü teklik kişiyle çekimlenmesi, daha sonra diğer kişilere ve kişi eklerine geçilmesi, “Dilek

kiplerinin kullanım özelliklerini kavrar.” maddesiyle ilgili açıklamada ilk örneklerin, emir kipi için 2. teklik kişi, diğerleri için 3. teklik kişi ile çekimlenmiş fiillerden seçilmesi gerektiği belirtilmiş, çekimli fiillerin kişinin tümce kuruluşundaki işlevi vurgulanmıştır. Fiillerde kişi konusuyla ilgili tek başına yazılan bir amaç ve kazanım, etkinlik, açıklamalar maddesi bulunmamaktadır.

4.6.3. 6, 7, 8. Sınıf Ders Kitaplarında Fiillerde Kişi

6, 7, 8. Sınıf ders kitaplarında fiillerde kişi konusuyla, çekimli fiil ve ek fiil konularına ait etkinliklerde karşılaşmaktayız.

İlköğretim Türkçe 7 Öğrenci Çalışma Kitabı (Yangın ve diğer., 2009) 2. tema “Atatürkçülük” e ait “Atatürk’ü Tanımak” metni 6. etkinliği, “Atatürk’ün Türk Diline Verdiği Önem” metni 6. etkinliği; 4. tema “Duygu ve Hayaller” e ait “Neşe” metni 7. etkinliği, “Dedemin Pili Bitmesin” metni 9. etkinliği fiillerde kişi konusuyla ilgilidir.

“Atatürk’ü Tanımak” metni 6. etkinliğinde tümcelerdeki çekimli fiillerin bulunması, bunların hangi dilek kipine ve kişiye göre çekimlenmiş olduğunun yazılması istenmiştir.

“Atatürk’ün Türk Diline Verdiği Önem” metni 6. etkinliğinde bir tabloda bazı fiillerin olumlu, olumsuz, olumlu soru, olumsuz soru biçimleri verilmiş, bu tabloyla ilgili sorular sorulmuştur. Bu sorulardan bazılarında fiillerde kişi eklerinin yerleri sezdirilmektedir.

“Neşe” metni 7. etkinliğinde kip ve kişi ekleriyle çekimlenmiş isimlerin olduğu tümcelerin bulunması istenmiştir.

“Dedemin Pili Bitmesin” metni 9. etkinliğinin ilk bölümünde verilen kişi ve kip özelliklerine göre “güzel” sözcüğünün tabloya yerleştirilmesi, ikinci bölümünde

de tümcelerde ek fiille çekimlenmiş isimlerin kip ve kişi özelliklerinin bulunması istenmiştir.

Yayınevinin öğretmen kılavuz kitabının bazı yerlerinde kişiler şu şekilde gösterilmektedir:

1.teklik kişi: ben	1.çokluk kişi: biz
2.teklik kişi: sen	2.çokluk kişi: siz
3.teklik kişi: o	3.çokluk kişi: onlar

İlköğretim Türkçe 7 Öğrenci Çalışma Kitabı'nda ise (Kapulu ve Karaca, 2010) 1. tema “Okuma Kültürü”ne ait “Sonsuzluk Kitabevi” metni 9. etkinliği, “Kitap Saygısı” metni 10. etkinliği, 1. tema ölçme ve değerlendirme E bölümü; 2. tema “Atatürk” e ait “Atatürk’ün Kişiliği Ve Özellikleri”, “Atatürk’ün Fikir Hayatı”; 3. tema “Doğa ve Evren” e ait “7 Tane Erik Ağacı”, 3. tema ölçme ve değerlendirme Ç bölümü fiillerde kişi konusu ile ilgilidir.

“Sonsuzluk Kitabevi” metni 9. etkinliğinde verilen metindeki altı çizili sözcüklerin özellikleri sıralanmış, bu sözcükler ve özelliklerin eşleştirilmesi istenmiştir.

“Kitap Saygısı” metni 10. etkinliğinde görülen geçmiş zaman ile öğrenilen geçmiş zaman eklerini almış çekimli fiiller verilmiş, bunların kişi zamirleriyle birlikte kullanılması istenmiştir. Etkinlikle ilgili sorular sorularak kişi eklerindeki değişimin kavratılması amaçlanmıştır.

1. Tema ölçme ve değerlendirme bölümü E bölümü etkinliği aşağıdaki gibidir:

Aşağıdaki fiillerle ilgili oldukları kişileri bir çizgi ile eşleştiriniz.

Şekil 5

1.Tema Ölçme ve Değerlendirme E. Etkinliği

Uyumuş	Ben
Baktılar	Sen
Gezdik	O
Konuşuyorsun	Biz
Çalışıyorum	Siz
Göreceksiniz	Onlar

(Kapulu ve Karaca, 2010: 36).

“Atatürk’ün Kişiliği Ve Özellikleri” metni 9. etkinliği gelecekle ilgili tasarıların ben diliyle ve gelecek zaman ekiyle yazılmasına yöneliktir.

“Atatürk’ün Fikir Hayatı” metni 8. etkinliğinde tümcelerde boş bırakılan fiillerin uygun birleşik zaman ve kişi ekleriyle tamamlanması istenmiştir.

“7 Tane Erik Ağacı” metni 10. etkinliğinde verilen şiirin ‘onlar’ zamirine uygun olacak şekilde yeniden yazılması, 11. etkinliğinde tümcelerdeki boşlukların fiillere uygun kip ve kişi ekleri getirilerek tamamlanması istenir.

3. Tema ölçme ve değerlendirme Ç bölümünde de eksik bırakılan tümcelerin verilen kip, kişi, olumlu-olumsuz ve soru özelliklerine göre tamamlanmasına yöneliktir.

İncelemeler sonucunda fiillerde kişiyle ilgili İlköğretim Türkçe 7 Öğrenci Çalışma Kitabı’nda (Yangın ve diğer., 2009) beş, İlköğretim Türkçe 7 Öğrenci Çalışma Kitabı’nda ise (Kapulu ve Karaca, 2010) sekiz etkinlik bulunmuştur.

4.7. Fiillerde Olumsuzluk

4.7.1. Akademik Yayınlarda Fiillerde Olumsuzluk

Akademik yayınlarda fiillerin olumsuz olabilmesi için işin yapılmamış ya da olmamış olması gerektiği üzerinde durulur.

Gencan'a göre olumsuzluk eki almamış bütün eylemler **olumlu**'dur. *Geldi, okuyacak, çalışmalısınız, dinleyiniz, yazsınlar...* Bunların olumsuzları: *gelmedi, okumayacak, çalışmamalısınız, dinlemeyiniz, yazmasınlar...* Örneklerden de anlaşılıyor ki eylemlere olumsuzluk kavramı **-me** ekiyle katılır (2001: 328). Olumsuzluk eki olan -me, vurgusuzdur. Eklendiği fiilde vurguyu kendinden önceki heceye aktarır.

Ediskun, fiillerde biçimin işin yapılışını gösterdiğini belirtir ve yapılışın bildirme ve tasarlama kipleriyle ilgili olarak olumlu, olumsuz, olumlu-soru, olumsuz-soru biçimlerinde olabileceğini belirtir: *koşma!* (olumsuz-emir), *gidemez miyiz?* (yeterliğin geniş zamanının olumsuz sorusu) gibi (1988: 171).

Korkmaz'a göre fiilleri olumsuz hale getirirken kip eklerinde bir değişiklik olmaz. Ancak şimdiki zaman kipinin olumsuz çekiminde olumsuzluk ekinin ünlüsü -yor ekindeki y'nin etkisiyle daralır ve -mI, -mU biçimine dönüşür: *gel-mi-yor* (gel-me-yor), *oku-mu-yor-sun* (oku-ma-yor-sun) gibi. Geniş zamanın birinci tekil ve çoğul kişilerinde -mA olumsuzluk ekinden sonra gelen geniş zaman eki düşer ve *gel-me-r-im>gel-me-m*, *oku-ma-r-ım>oku-ma-m* gibi örnekler oluşur. Geniş zamanın ikinci ve üçüncü tekil, çoğul kişilerinin olumsuz çekimlerinde de geniş zaman eki -z'ye dönüşmektedir:

Örnek: OLUMLU; *yazar, yazarım, yazarsınız, yazarız...*

OLUMSUZ; *yazmaz, yazmam, yazmazsınız, yazmayız...*

Görüldüğü gibi geniş zaman kip eki “r”, ikinci ve üçüncü kişilerde “z”ye dönüşmüş, birinci kişilerde ise tamamen düşmüştür (2003: 573).

Atabay ve diğerlerine göre fiillerin olumsuz çekimleri sırasında ortaya çıkan bir diğer farklı durum yeterlik fiillerinde görülür. Yeterlik fiilinin olumsuzu yapılmak istendiğinde olumsuzluk eki, zaman ve kip eklerinden önce eklenir ve bilmek fiili düşer: *kalabilmek* (olumlu) / *kalamamak* (olumsuz), *kalmadı*, *kalamaz*, *kalamamış*... (2003: 216).

Ergin, fiillerde olumsuzluk konusuyla ilgili ayrı bir başlık belirlemeden kiplerin özelliklerini anlatırken konuya değinmiştir. Tüm örneklerin olumsuzlarının -mE ekiyle yapıldığı görülür. Ancak geniş zaman anlatılırken “geniş zamanın menfisi” alt başlığı açılmış, diğer kiplerden farklı olarak geniş zaman için kullanılan olumsuzluk ekinin birinci kişilerde -mE, diğer kişilerde -mEz’e dönüştüğü belirtilmiştir: (bil-me-m, bil-mez-sin, bil-mez, bil-me-y-iz, bil-mez-siniz, bil-mez-ler). Ayrıca ek fiil (isim fiili) konusu anlatılırken de “isim fiilin menfisi” alt başlığı açılmış, ek fiillerin olumsuzunun “değil” edatıyla yapıldığı belirtilmiştir: (güzel değildir, değildi, değilmiş, değilse) (2007: 294-319).

Gencan’a göre birleşik zamanlı fiillerde olumsuzluk ise şu şekilde sınıflandırılmıştır:

1. Fiil tabanına olumsuzluk eki getirilerek oluşturulur.

Görmeyecekti, okutmuyordu, anlatamamışlardı, yazdırılmamalıydı...

2. Olumsuzluk eki ekeylemde olur.

Görececek değildi, okutuyor değildi, anlatmış değillerdi...

3. Hem temel eylem hem de ekeylem olumsuz olabilir. Bu durum anlamın olumlu hale dönmesine neden olur.

Görmeyecek değilmiş (görecekmış), okutmuyor değildi (okutuyordu)...

(2001: 330).

Banguoğlu, fiillerde olumsuzluk kavramını çatı içerisine alır, onu bir görünüş sayar ve “olumsuz görünüş” diye adlandırır. Olumsuzluğu bildiren -me ekinin diğer görünüş eklerinden sonra; ama bütün fiil çekim eklerinden önce geldiğini, olumsuz görünüşün tüm fiil kök ve tabanlarından kurulabileceğini belirtir (1995: 452).

Fiillerin bildirdiği iş, oluş ya da durumun gerçekleşmeme durumu fiillerde olumsuzluk kavramını karşılar. Fiile bu anlamı -mA eki verir. Olumsuzluk eki olan -mA vurgusuzdur ve vurguyu kendinden önceki heceye aktarır.

4.7.2. 2005 Türkçe Öğretim Programında Fiillerde Olumsuzluk

2005 Türkçe öğretim programında fiillerde olumsuzluk konusuyla ilgili 7. sınıf dil bilgisi amaç ve kazanım, etkinlik örnekleri ve açıklamalar tablosu şu şekildedir:

Tablo 7
2005 Türkçe Öğretim Programında Fiillerde Olumsuzluk

7. SINIFLAR		
DİL BİLGİSİ		
AMAÇ VE KAZANIMLAR	ETKİNLİK ÖRNEKLERİ	AÇIKLAMALAR
1.Kelime türleriyle ilgili bilgi ve kuralları kavrama ve uygulama 6.Fiillerin olumlu, olumsuz, soru ve olumsuz soru çekimleriyle ilgili uygulamalar yapar.		*Amaç ve kazanımla ilgili herhangi bir açıklama bulunmamaktadır.

2005 Türkçe öğretim programında fiillerde olumsuzluk ve fiillerde soru konuları tek bir amaç ve kazanım tümcesinde belirtilmiş, bununla ilgili herhangi bir açıklama yapılmamıştır.

4.7.3. 6, 7, 8. Sınıf Ders Kitaplarında Fiillerde Olumsuzluk

Fiillerde olumsuzluk konusu ile ilgili etkinlikler 2005 Türkçe öğretim programındaki kazanımlara uygun olarak fiillerin olumlu, olumsuz, soru ve olumsuz soru çekimleriyle birlikte yer almaktadır.

İlköğretim Türkçe 7 Öğrenci Çalışma Kitabı (Yangın ve diğer., 2009) 2. tema “Atatürkçülük” e ait “Atatürk’ün Türk Diline Verdiği Önem” metni 6. ve 7. etkinlikler ile 2. tema için değerlendirme bölümü 3. bölüm 3. sorusu fiillerde olumsuzluk konusu ile ilgilidir.

“Atatürk’ün Türk Diline Verdiği Önem” metni 6. etkinliğinde fiillerin olumlu, olumsuz, soru ve olumsuz biçimlerine göre çekimlenmiş fiillerden oluşan bir tablo yer almaktadır. Tabloyla ilgili fiillerin anlam ve yapı özelliklerini kavratmaya yönelik sorular sorulmuştur. Bu özelliklerle ilgili aynı yayınevinin öğretmen kılavuz kitabında şu bilgiler yer almaktadır:

“**Olumlu biçimde** çekimlenmiş fiiller eylemin gerçekleşme durumunu belli bir zamana ya da dileğe bağlayarak ifade etmektedir. Bu fiiller kip ve kişi eklerinin dışında herhangi bir ek almamaktadır. **Olumsuz biçimde** çekimlenmiş fiiller eylemin gerçekleşmeme durumunu belli bir zamana ya da dileğe bağlayarak ifade etmektedir. Olumsuz biçim fiil kök ya da gövdeleriyle kip eklerinin arasına -me/-ma eki getirilerek yapılmaktadır. Bu ek şimdiki zaman çekiminde -yor ekinin etkisiyle daralıp -mi, -mı, -mü ya da -mu biçimlerine dönüşebilmektedir. **Olumlu soru biçiminde** çekimlenmiş fiiller eylemin gerçekleşme durumunu belli bir zamana ya da dileğe bağlayarak anlamak amacını ifade etmektedir. Olumlu soru biçimi mi/mı ekiyle yapılmaktadır. Bu ek büyük ve küçük ünlü uyumlarına bağlı olarak mü ya da mu biçimlerine dönüşebilmektedir. Soru eki çekimli fiilden ayrı yazılmakta, kendinden sonra gelen eklerle birleşmektedir. Çekimli fiillerdeki yeri kiplere göre değişiklik göstermektedir. Görülen geçmiş zaman, şart, emir ve istek kiplerinde kişi eklerinden sonra; diğerlerinde kişi eklerinden önce yazılmaktadır. **Olumsuz soru biçimlerinde** çekimlenmiş fiiller eylemin gerçekleşmeme durumunu belli bir zamana ya da dileğe bağlayarak anlamak amacını ifade etmektedir” (Yangın ve diğer., 2009: 136).

“Atatürk’ün Türk Diline Verdiği Önem” metni 7. etkinliği A bölümünde fiillerin soru biçimleriyle yazılması, B bölümünde fiillerin olumsuz soru biçimleriyle yazılması, C bölümünde tabloda boş bırakılan yerlerin geniş zaman, birinci teklik kişi ve olumlu, olumsuz, soru, olumsuz soru biçimlerine göre doldurulması, Ç bölümünde öğrencinin istediği kipte, biçimde ve kişiye göre çekimlediği altı fiil yazması istenmektedir.

2. Tema için değerlendirme 3. bölüm 3. sorusunda da “Bilmezsiniz.” çekimli fiili için doğru bilginin bulunduğu seçeneğin bulunması beklenmektedir.

İlköğretim Türkçe 7 Öğrenci Çalışma Kitabı’nda ise (Kapulu ve Karaca, 2010) 3. tema “Doğa ve Evren”e ait “Doğanın Sesini Duymak” metni 11. ve 12. etkinlikler, 3. tema ölçme ve değerlendirme Ç bölümü etkinliği fiillerde olumsuzluk konusu ile ilgilidir.

“Doğanın Sesini Duymak” metni 11. etkinliği 1. bölümü aşağıdaki şekildedir:

1. Aşağıdaki örneği inceleyiniz. Verilen cümleleri yargının gerçekleşmediğini belirtecek şekilde yeniden kurunuz.

Şekil 6

“Doğanın Sesini Duymak” Metni 11.Etkinliği 1.Bölümü

Gerçekleşen eylem O bugün sinemaya gitti.	→	Gerçekleşmeyen eylem O bugün sinemaya gitmedi.
--	----------	---

a. Bundan sonra seni sık sık aramalıyım.

b. Öğretmenini iyi dinlemişsin.

c. Sabahları erken kalkmayı severim.

ç. Sen patlıcan dolmasını yersin.

(Kapulu ve Karaca, 2010: 89).

“Doğanın Sesini Duymak” metni 11. etkinliği 2. bölümünde ilk bölümdeki tümcelerın olumlu ve olumsuz soru biçimlerine dönüştürölmesiyle ilgilidir.

“Doğanın Sesini Duymak” metni 12. etkinliğinde bir tabloda “gelmek” fiilinin istenilen kiplerde ve olumlu, olumsuz, soru, olumsuz soru biçimlerinde 3. tekil kişi ile çekimlenmesi istenmektedir.

3. Tema ölçme ve değeriendirme Ç bölümü etkinliğinde de yüklemieri eksik bırakılan tümceierin verilen niteliklere (şimdiki zaman, 3. tekil kişi, olumsuz... gibi) uygun olarak tamamlanması istenmiştir.

İncelemeler sonucunda fiillerde olumsuzlukla ilgili İlköğretim Türkçe 7 Öğrenci Çalışma Kitabı’nda (Yangın ve diğeri., 2009) altı, İlköğretim Türkçe 7 Öğrenci Çalışma Kitabı’nda ise (Kapulu ve Karaca, 2010) dört etkinlik bulunmuştur.

4.8. Fiillerde Soru

4.8.1. Akademik Yayınlarda Fiillerde Soru

Akademik yayınlarda fiillerde sorunun iş, oluş ya da durumun yapılıp yapılmadığını sorgulamak için var olduğı belirtilir.

Banguoğlu’na göre olup olmadığı bilinmeyen bir çekimli fiile -mi eki getirilerek fiillerde olumsuzluk anlamı sağlanır. Olumsuzluk eki -mi, fiilin tüm köklerine uygulanabildiğı için her fiilin soru çekimi yapılabilir (1995: 454).

Korkmaz’a göre mI- / mU- soru eki, fiil kök ve gövdelerini değil, fiil kök ve gövdelerini kişilere bağlayan kipleri biçimlendirir. Bu bakımdan çekimli bir fiil durumundadır (2003: 575).

Ergin, soru eki *mi*'nin her sözcük türünün (dolayısıyla fiillerin) soru şeklini yaptığını belirtirken, Gencan'a göre fiillerde soru anlamı, soru belirteçleri ve soru ekleri¹ yardımıyla sağlanır:

Niçin çalışmıyorsunuz? Van'a nasıl gidilir? (soru belirteçleriyle)

Okusun *mu*, dinlesinler *mi*? (soru ekiyle)

Soru eki “*mi*?” olumlu, olumsuz bütün eylemlerin üçüncü kişilerinde kip ve çoğul eklerinden sonra gelir: *geldi mi, gitmişler mi, yazıyor mu, koşacak mı?*..

Gencan, birinci ve ikinci kişilerin soru eklerini alışları bakımından ise kipleri ikiye ayrılır:

Söylemiş misin, geliyor musunuz, gelecek miyim?.. (soru ekini kişi takılarından önce alanlar)

Gideyim mi, bakayım mı, okusak mı, anlatalım mı?.. (soru ekini kişi takılarından sonra alanlar)

Yardımcı eylemlerde soru şu şekilde yapılmaktadır:

- 1) Yardım etti mi? Hasta oldunuz mu? (olanları öğrenme isteği)
- 2) Yardım mı etti? Hasta mı oldunuz? (hemen öğrenmiş olmanın coşkusu)

Ek fiillerde soru eki ek fiilden sonra değil; önce gelir: *Genç miydi?, Zengin miymiş?, Uyuyor muydunuz?*... Ad tümcelerdeki fiillerin yüklemeleri ise ek fiilsiz de kullanılabilir: *Sevim okulda mı?, Babanız evde mi?*...

Birleşik zamanlı eylemlerde soru ise şu şekilde yapılmaktadır:

Öyküleme ve söylenti biçimlerinde: *görmediniz miydi, söylemiş miydiniz, yazacak mıydın, yapar mıymışsın?*...

¹ Ediskun, soru eki yerine soru edatı demektedir.

Koşul biçiminde: *okurlarsa mı daha iyi, okumazlarsa mı?, gelirsek mi, güzelse mi?..* (2001: 400-402).

Ediskun da Gencan gibi fiillerde iki soru biçimine rastlandığını belirtir: 1) Eylemin özne tarafından yapılıp yapılmadığını soran biçim (asıl soru), 2) Konuşan kimsenin söz arasında fiili söyleyip söylemediğini anlamak için sorulan biçim (yineletme sorusu). Örneğin;

Yazıyor musun? (fiil sorusu-asıl soru)

Yazıyorsun mu? (yineletme sorusu) (1988: 218).

Bunların dışında bir fiilin veya ilgili iki fiilin olumlu ve olumsuz soru şekillerini yan yana getirerek de soru oluşturabiliriz. Buna *ayırtlama sorusu* denir. *Olur mu, olmaz mı?, alıyor musunuz, almıyor musunuz?, kalacak mısın, gidecek misin?..* (Banguoğlu, 2007: 455).

Akademik dil bilgisi kitaplarında fiillin gerçekleşip gerçekleşmediğini sorgulamak için -mi ekinden yararlanıldığı görülür. Bu ek, kendinden önceki sözcüklere bitişmez, kendinden sonra gelen kişi ekleri ve ek fiiller ona bitişmekle birlikte ünlü uyumuna göre değişiklik gösterir. Soru eki -mi, vurgusuzdur ve vurgu kendinden önceki heceye kayar.

4.8.2. 2005 Türkçe Öğretim Programında Fiillerde Soru

2005 Türkçe öğretim programında fiillerde soru konusuyla ilgili 7. sınıf dil bilgisi amaç ve kazanım, etkinlik örnekleri ve açıklamalar tablosu şu şekildedir:

Tablo 8
2005 Türkçe Öğretim Programında Fiillerde Soru

7. SINIFLAR		
DİL BİLGİSİ		
AMAÇ VE KAZANIMLAR	ETKİNLİK ÖRNEKLERİ	AÇIKLAMALAR
1.Kelime türleriyle ilgili bilgi ve kuralları kavrama ve uygulama 6.Fiillerin olumlu, olumsuz, soru ve olumsuz soru çekimleriyle ilgili uygulamalar yapar.		*Amaç ve kazanımla ilgili herhangi bir açıklama bulunmamaktadır.

2005 Türkçe öğretim programında fiillerde olumsuzluk ve soru konuları tek bir amaç ve kazanım tümcesinde belirtilmiş, herhangi bir açıklama yapılmamıştır.

4.8.3. 6, 7, 8. Sınıf Ders Kitaplarında Fiillerde Soru

Fiillerde soru konusu ile ilgili etkinlikler 2005 Türkçe öğretim programındaki kazanımlara uygun olarak fiillerin olumlu, olumsuz, soru ve olumsuz soru çekimleriyle birlikte yer almaktadır.

İlköğretim Türkçe 7 Öğrenci Çalışma Kitabı (Yangın ve diğer., 2009) 2. tema “Atatürkçülük” e ait “Atatürk’ün Türk Diline Verdiği Önem” metni 6. ve 7. etkinlikleri fiillerde soru konusu ile ilgilidir.

Atatürk’ün Türk Diline Verdiği Önem” metni 6. etkinliğinde fiillerin olumlu, olumsuz, soru ve olumsuz biçimlerine göre çekimlenmiş fiillerden oluşan bir tablo yer almaktadır. Tabloyla ilgili fiillerin anlam ve yapı özelliklerini kavratmaya yönelik sorular sorulmuştur. Bu özelliklerle ilgili aynı yayınevinin öğretmen kılavuz kitabında yer alan bilgiler için bk. s.73.

“Atatürk’ün Türk Diline Verdiği Önem” metni 7. etkinliği A bölümü şu şekildedir:

A) Aşağıdaki çekimli fiillerin soru biçimlerini yanlarındaki boşluklara yazınız.

1. dinlediniz (.....)
2. duymayacağım (.....)
3. gezmişler (.....)
4. susuyorsunuz (.....)
5. söyleriz (.....)
6. yetiştirmelisin (.....)
7. sormayayım (.....)
8. yorulmuşuz (.....)

(Yangın ve diğer., 2009: 49).

7. Etkinliğin B bölümünde fiillerin olumsuz soru biçimleriyle yazılması, C bölümünde tabloda boş bırakılan yerlerin geniş zaman, birinci teklik kişi ve olumlu, olumsuz, soru, olumsuz soru biçimlerine göre doldurulması, Ç bölümünde öğrencinin istediği kipte, biçimde ve kişiye göre çekimlediği altı fiil yazması istenmektedir.

İlköğretim Türkçe 7 Öğrenci Çalışma Kitabı’nda ise (Kapulu ve Karaca, 2010) 3. tema “Doğa ve Evren”e ait “Doğanın Sesini Duymak” metni 11. ve 12. etkinliği ve 3. tema ölçme ve değerlendirme bölümü Ç etkinliği fiillerde soru konusu ile ilgilidir.

“Doğanın Sesini Duymak” metni 11. etkinliği 1. bölümünde verilen tümcelerdeki yargının gerçekleşmediğini belirtecek biçimde yeniden yazılması, 2. bölümünde aynı tümcelerin olumlu ve olumsuz soru tümcelerine dönüştürülmesi istenmiştir.

“Doğanın Sesini Duymak” metni 12. etkinliğinde bir tabloda “gelmek” fiilinin istenilen kiplerde ve olumlu, olumsuz, soru, olumsuz soru biçimlerinde 3. tekil kişi ile çekimlenmesi istenmektedir.

3. Tema ölçme ve değerlendirme Ç bölümünde de yüklemeleri eksik bırakılan tümcelerın verilen niteliklere (geniş zaman, 3. tekil kişi, olumsuz soru... gibi) uygun olarak tamamlanması istenmiştir.

İncelemeler sonucunda fiillerde soruyla ilgili İlköğretim Türkçe 7 Öğrenci Çalışma Kitabı’nda (Yangın ve diğer., 2009) beş, İlköğretim Türkçe 7 Öğrenci Çalışma Kitabı’nda ise (Kapulu ve Karaca, 2010) dört etkinlik bulunmuştur.

4.9. Fiillerde Yapı

4.9.1. Akademik Yayınlarđa Fiillerde Yapı

Fiillerde yapı konusu incelenen tüm yayınlarda üçe ayrılır:

1. Basit fiiller
2. Türemiş fiiller
3. Birleşik fiiller.

4.9.1.1 Basit Fiiller

Çeşitli yayınlarda basit fiille ilgili yapılan tanımlar ve verilen örnekler şu şekildedir:

Korkmaz’a göre “Basit fiiller, kendi içlerinde daha basit anlamlı öğelere ayıramayan kök fiillerdir” (2003: 528).

Gencan'a göre basit (yalınç, kök, asıl) fiiller, aslında eylem olan; başka bir sözcükten türememiş, bileşmemiş bulunanlardır: *gel, görmek, oku, aldım, yazacaksın, istemiyorum, kalsınlar...* (2001: 331).

Ediskun, anlamı ve yapısı bozulmadan parçalanamayan bir ya da birkaç heceli bu fiillere “kök fiil” adını vermektedir: *yaz-, koş-, git-, çürü-* gibi (1988: 224).

Atabay ve diğerlerine göre fiilin bölünemeyen en küçük parçası köktür ve doğrudan doğruya fiilin anlattığı kavramı taşır: *koş-, at-, sat-, al-, gel-*... (2003: 183).

Banguoğlu ve Ergin basit fiillerle ilgili bir tanım yapmamıştır.

Daha küçük birime ayıramayan, anlamlı, kök halindeki eylemler basit fiilleri oluşturur. Bunlar yapım eki almamış halde bulunmaktadır.

4.9.1.2. Türemiş Fiiller

Çeşitli yayınlarda türemiş fiille ilgili yapılan tanımlar ve verilen örnekler şu şekildedir:

Korkmaz'a göre türemiş fiiller, “adlara ya da fiil kök ve gövdelerine çeşitli türetme ekleri getirilerek kurulmuş olan fiillerdir: *boşa-(<boş+a-), yaşa-(<yaş+a-), doğrul-(<doğ-ru+l-)* gibi (2003: 529).

Gencan'a göre türemiş fiiller, adlardan, sıfatlardan, yansımalardan çeşitli eklerle türemiş fiillerdir: *iş-le-mek, doğru-l-du, us-lan-mış, mor-ar-mak, tık-ır-da-dı...* (2001: 331). Bu konu, Gencan'da “Eylem Türeten Ekler” başlığı altında -le, -len, -leş, -(e)l, -er, -(i)r, -irge, -de, -kir, -ele, -se / -(i)mse / -si..., -re, -e, -i, -ik ekleriyle türemiş eylemler olarak ayrıntılandırılmıştır.

Ediskun'a göre yansılmalardan, isim kök ya da gövdelerinden veya fiil kök ve gövdelerinden yapım ekleri yardımıyla yapılan yeni anlamlardaki fiiller türemiş fiillerdir (1988: 224).

Atabay ve diğerlerine göre türemiş fiiller, fiil, ad, yansıma kök ve gövdelerinden belirli ekler yardımıyla oluşurlar: koş-tur-ul-, bil-dir-me-, göz-le-, söz-le-ş-... (2003: 183).

Banguoğlu ve Ergin türemiş fiillerle ilgili bir tanım yapmamıştır.

Türemiş fiiller, kök halindeki bir sözcüğün yapım eki yardımıyla yeni bir anlam kazanarak fiilleşmesidir. Kök halindeki bu sözcükler, yansıma, isim ve fiil olabilir. Yapım ekinin ulanmasıyla fiile dönüşürler.

4.9.1.3. Birleşik Fiiller

İki ya da daha çok sözcükten oluşan birleşmiş eylemlerdir. İncelediğimiz yayınlarda birleşik fiillere ait farklı sınıflamalar yapılmış, bu tür fiiller için birleşik ve bileşik sözcüklerinin ikisi de kullanılmıştır.

Gencan, birleşik fiilleri şu şekilde sınıflandırır:

1. Kurallı birleşik eylemler,
2. Anlamca kaynaşmış birleşik eylemler,
3. Deyim biçiminde öbekleşmiş eylemler.

1) Kurallı birleşik eylemler de kendi arasında ikiye ayrılır:

1. Özel Birleşik Eylemler

Biçimce birleşmiş ve anlamca kaynaşmış olan eylemlerdir. Bunlar beş türdür:

I. Yeterlik eylemi

Fiil tabanlarına birer geniş düz ünlü (a, e) ile birlikte **bilmek** eylemi getirilerek oluşturulur. **Bilmek** eylemi sözlük anlamında sıyrılarak tümceye “gücü yeterlik, başarma, olasılık, dilek” anlamları katar.

Orhan bu masayı *kaldırabilir*. (Kaldırmaya gücü yeter.)

Beş yaşındadır; gazete *okuyabiliyor*. (Okumayı başarabiliyor.)

...iş başında bulunanlar aymazlık ve sapkınlık içinde olabilirler.-Söylev (Olasılık)

Odanıza *girebilir miyim?* (Dilek)

II. Tezlik eylemi

Fiil tabanlarına bir dar ünlü (ı, i, u, ü) ile birlikte **vermek** eylemi getirilerek oluşturulur. Vermek eylemi sözlük anlamından sıyrılarak tümceye “çabukluk, aniden, önemsemezlik, dilek” anlamları katar.

Arada cam olmasa elini *uzatıverecek*, ona *dokunuv erecekti*.-Peyami Safa (Çabukluk)

-Adapazarı treni kaçta gelir? Yarın *öğreniver*.-R. H. Karay (Özensizlik)

Silkiver üstünü Ahmet *bakıver* ağlamasın. (Dilek)

III. Sürerlik eylemi

Fiile tabanlarına bir geniş düz ünlü (a, e) ile birlikte **kalmak, gelmek, durmak** eylemlerinin getirilmesiyle oluşturulur. Bunlar tümceye “sürerlik” anlamı ve nadiren “tezlik” anlamı katar.

Şaşakalmak, yazadurmak, bekleyedursun... (Sürerlik)

...alessabah kafirin üzerine *çıkageldiler*.-Aşıkpaşazade Tarihi (Tezlik)

IV. İsteklenme eylemi

Fiil tabanlarına **-eceği** ve **-esi** ekleriyle birlikte **gelmek** eylemi getirilerek oluşturulur. Bu eylemler, bir özne ve yüklem birlikteliğidir ve tümceye “isteklenme” anlamı katarlar.

Gülesi gelmek, güleceği gelmek... (İsteklenme)

V. Yaklaşma eylemi

Fiil tabanlarına bir düz geniş ünlü (a, e) ile birlikte **yazmak** eylemi getirilerek oluşturulur. **Yazmak** eylemi sözlük anlamından sıyrılarak tümceye “yakınlık, nerdeyse” anlamları katmaktadır.

Ayağım kaydı; düşeyazdım. Bardak kırılazdı.

2. Yardımcı Eylemlerle Yapılmış Bileşik Eylemler

Ad soylu sözcüklere iş, devim, oluş, kılış, yargı anlamı katan sözcüklere **yardımcı eylem** denir. Başlıca yardımcı eylemler şunlardır: etmek, eylemek, olmak, kılmak...

ETMEK yardımcı eylemiyle yapılan birleşik fiiller;

Hissetmek, zannetmek, şükredelim, sabrediniz, kaybetti, keşfetmiş, seyreliyordum gibi ses değişmesi oluyorsa bitişik yazılanlar,

Yardım etmek, gayret ediniz, sarf etmek, terk edecek, dert etme, icap ediyor, inat etmesin gibi ses değişmesi olmuyorsa ayrı yazılanlar bulunmaktadır.

OLMAK yardımcı eylemiyle yapılan birleşik fiiller;

Hissolunan, kahrolsun gibi ses değişmesi oluyorsa bitişik ve *var ol, mevcut olan* gibi ses değişmesi olmuyorsa ayrı yazılanları bulunmaktadır.

EYLEMEK yardımcı eylemiyle yapılan birleşik fiiller; anlam ve yapılış bakımından *etmek* eylemiyle yapılanlara benzer. Kullanımı gittikçe azalmaya, yerini *etmek* eylemine bırakmaya başlamıştır.

Mevla görelim neyler; neylerse *güzel eyler*.

KILMAK yardımcı eylemiyle yapılan birleşik fiiller; eski yazında sıkça kullanılmasına rağmen bugün oldukça azdır.

İcra kılındı. Takdim kılınan cetvel...

BULMAK yardımcı eylemiyle yapılan birleşik fiiller;

Bir mucizenin lütfuna ermiş gibi yer yer.

Can buldu asasıyla dokundukça şekiller.

BUYURMAK yardımcı eylemiyle yapılan birleşik fiiller;

Müsaade buyurunuz. Dikkat buyurmanızı dilerim.

2) Anlamca kaynaşmış birleşik eylemler

Alıkoymak, elvermek, düşgelmek, öngörmek, aşermek, aşyermek, varsaymak gibi örneklerde sözcükler büsbütün kaynaşmış, sözcüklerden ikisi de sözlük anlamlarından sıyrılarak yeni bir anlam oluşturmuşlardır.

Hasta düşmek, yorgun düştü, lazım gelmek, hoş görmek gibi örnekler de ise ilk sözcükler sözlük anlamındadır. İkinciler sözlük anlamından sıyrılmıştır. Yine de bunlar, anlamca kaynaşmışlardır.

3) Deyim biçiminde öbekleşmiş eylemler

Eylem görevli deyimler bu gruba aittir. *Gönül vermek, dış bilemek, yüzü suyu dökme, dört gözle beklemek...* Eylem türevlerinin birkaç sözcükle kaynaşıp değişik biçimlerde kullanıldığı örnekler de bulunmaktadır: 1) iyelik takılı tümlenenlerle kalıplaşan eylemler (yüzü gülmek, kafası kızmış...), 2) iyelik takısı aldıktan sonra tümlenleşen sözcüklerle kalıplaşan eylemler (tadını kaçırmak, hoşuna gitmek...), 3) kendi tümlenleşleriyle kalıplaşan eylemler (tası tarağı toplamak, dile düşmek...), 4) belirteçle kalıplaşan eylemler (hoş görmek, boş ver...), 5) özne görünümünde bir adla kalıplaşan eylemler (can çekişmiş, yüz vermek...) (Gencan, 2001: 340-360).

Korkmaz'a göre birleşik fiiller, bir ad ile bir yardımcı fiilin veya iki ayrı fiil şeklinin ya da ad soylu bir veya birden fazla kelime ile bir esas fiilin birleşmesinden oluşur ve tek bir kavrama karşılık gelir. Korkmaz, birleşik fiilleri şu şekilde ele almaktadır:

I. Esas anlamını korumuş veya işlev incelikleri kazanmış olan birleşik fiiller

1. Bir yanı ad bir yanı yardımcı fiil olan birleşik fiiller: Bir ad veya sıfat ile et-, eyle-, yap-, kıl-, ol-, bulun- yardımcı fiillerinin birleşmesinden oluşur. Bu yardımcı fiiller, bir adı fiil durumuna getirmektedir.
2. Bir yanı sıfat-fiil bir yanı yardımcı fiil olan birleşik fiiller: Bu fiiller, sıfat-fiillerin ol- yardımcı fiili ile birleşmesinden oluşur. Bazı yayınlarda bu tür fiiller “karmaşık fiiller” olarak karşımıza çıkar. Bu tür birleşik fiildeki oluşun zaman ve tarzı ile ilgili farklı bir özellik bulunmaktadır. Bu özellik nedeniyle karmaşık fiiller, aynı zamanda fiillerde “kılınmış” konusu içinde de yer alır. Bu fiiller şu şekilde ayrılmıştır:

A. Öncelik fiilleri (-mİş ol-)

B. Alışkanlık fiilleri (-Ir ol-, -mAz ol-)

C. Niyet fiilleri (-AcAk ol-, -IcI ol-, -AsI ol-, -(I)-msAr ol-)

- 1) Mastar ekleri ile (İyi bir eğitim görmüş olmak....., Evde oturacak olmak, Her şeyi hesaplamış olması.....vb.)
 - 2) Sıfat-fiiller ile (İşleri tamamlamış olduğunuzu....., Trenin geçmekte olduğunu....., Geçen yıl gidecek olduğunuz ülke.... vb.)
 - 3) Zarf-fiil olarak (Bir yerlere gidecek olup vazgeçti., İşleri söylemiş olduğunuz gibi....., Konuşacak gibi olup ağzını açtı, kapadı. vb.)
3. Bir yanı zarf-fiil bir yanı fiil olan birleşik fiiller: Tasvir fiilleri: İki ayrı fiilin kaynaşmasından oluşmuş birleşik fiillerdir. Birinci fiil zarf-fiil yapısında, ikinci fiil ise sözlük anlamından uzaklaşarak yardımcı fiil durumundadır. Tasvir fiilleri, fiillerde “kılınış” konusunu da içermektedir. Bunlar beş bölüme ayrılır:

- A. Yeterlik fiilleri
- B. Tezlik fiilleri
- C. Süreklilik fiilleri
- D. Yaklaşma fiilleri
- E. Uzaklaşma fiilleri²

- 1) Belirleyici birleşik fiiller (okumaya başla-, yemeğe çalış-, dikmeye kalk- vb.)
- 2) İkili birleşik fiiller (alıp ver-, atıp tut-, dolup taş-, döküp saç- vb.)

II. Anlam kaymasına uğramış ve deyimleşmiş olan birleşik fiiller

1. Tek ögeli kalıplaşmış birleşik fiiller
 - A. Özne+fiil bağlantısı ile birleşenler (karnı acık-, ders al-, surat as- vb.)
 - B. Nesne+fiil bağlantısı ile birleşenler (can at-, mendil aç-, akıl al- vb.)

² Korkmaz, uzaklaşma fiillerinin “git-“ yardımcı fiili ile kurulduğunu söyler. Bazı dil bilgisi kitapları ise bu fiilleri, süreklilik fiilleri içinde incelemektedir.

- C. Yer tamlayıcısı+fiil bağlantısı ile birleşenler (denize açıl-, içine at-, kolayına bak- vb.)
- D. Zarf+fiil bağlantısı ile birleşenler (kabak çiçeği gibi açıl-, ağırdan al-, alttan al- vb.)

2. İki ögeli kalıplaşmış birleşik fiiller

- A. Özne+nesne+fiil bağlantısı ile birleşenler (içi kan ağla-, eteği zil çal-, kendi kendini kemir- vb.)
- B. Özne+yer tamlayıcısı+fiil bağlantısı ile birleşenler (kanı tepeye çık-, el ayağa dolaş-, keyfi yerine gel- vb.)
- C. Özne+zarf+fiil kuruluşunda olanlar (gözü fal taşı gibi açıl-, benzi uçup git-, işi yolunda git, vb.)
- D. Nesne+özne+fiil kuruluşunda olanlar (ağzını bıçak açma-, yüreğini dehşet kapla-, kafayı katır tep- vb.)
- E. Nesne+yer tamlayıcısı+fiil kuruluşunda olanlar (aklını başından al-, başını taşa çal-, altını üstüne getir- vb.)
- F. Nesne+zarf+fiil kuruluşunda olanlar (ağzını hayra aç-, gözünü dört aç-, ayağı denk al- vb.)
- G. Yer tamlayıcısı+özne+fiil kuruluşunda olanlar (başına iş açıl-, gözünden uyku ak-, ağızdan yel al- vb.)
- H. Yer tamlayıcısı+nesne+fiil kuruluşunda olanlar (başına dert aç-, burnundan kıl aldır-, havanda su döv- vb.)
- İ. Yer tamlayıcısı+yer tamlayıcısı+fiil kuruluşunda olanlar (renkten renge gir-, kalıptan kalıba dön-, zihinden bir yana git- vb.)
- J. Yer tamlayıcısı+zarf+fiil kuruluşunda olanlar (akıldan silip at-, yere sağlam bas-, içine kurt düş- vb.)
- K. Zarf+nesne+fiil yapısında olanlar (boş yere emek harca-, yüz bulup astar iste-, ağzı ile kuş tut- vb.)
- L. Zarf+yer tamlayıcısı+fiil kuruluşunda olanlar (altından girip üstünden çık-, hınk deyip burnundan düş-, yer yarıp içine gir- vb.)
- M. Zarf+zarf+fiil kuruluşunda olanlar (ince eleyip sık doku-, kendi başına ayakta dur-, doluya koyup alma- boşa koyup dolma- vb.)

N. Fiil+nesne+fiil kuruluşunda olanlar (al takke ver külâh, al abdestini ver pabucumu)

3. Üç ögeli kalıplaşmış birleşik fiiller (anasından emdiği süt fitil fitil burnundan gel-, elini sıcak sudan soğuk suya sokma-, ayağını yere sağlam bas- vb.) (2003: 792-857).

Ediskun, “bileşik fiiller” başlığı altında konuyu dört öbeğe ayırmış, her öbeği kendi içinde değerlendirmiştir:

Birinci öbek: İki ya da daha çok fiilden oluşmuş bileşik fiillerdir:

- a) Yeterlik fiilleri,
- b) Tezlik fiilleri,
- c) Sürerlik fiilleri,
- d) Yaklaşma fiilleri,
- e) Beklenmezlik fiilleri,
- f) Gereksime fiilleri,
- g) Yapmacık fiilleri.

Yeterlik, tezlik, sürerlik ve yaklaşma fiillerine Gencan’ın bakış açısıyla değinmiştik. Ediskun’da da benzer görüşler dikkat çeker. Burada ek olarak beklenmezlik, gereksime ve yapmacık fiillerine değineceğiz.

Beklenmezlik fiilleri, temel fiile **-eceği** eki ve **tut-** fiilleri getirilerek yapılır. Tümceye “beklenmedik ya da istenmedik bir anda meydana geliverme” ya da olumsuzlarında “alışkanlık haline gelmiş bir eylemden bir anda cayma” anlamı katar.

Kızını evlendireceği **tutmuş**.

Gülmeyeceği **tut-**, gitmeyeceği **tut-**...

Gereksime fiilleri, temel fiile **-eceği** ya da **-esi** eki ile **gel-** fiilin getirilmesiyle oluşur. Tümceye “yapılmasında içten gelen bir gereklik, bir isteklenme” anlamı katar. **Göreceğim gel-**, **göresim gel-**, **göreceğim gelme-**, **göresim gelme-**...

Yapmacık fiilleri, tümceye “yapıldığı halde yapılmamış gibi bir davranış” anlamı kazandırır. Farklı eklerle oluşturulabilir:

Anlamamış **görün-**, kavramamış **dur-**...

Görmemiş **ten gel-**, duymamış **tan gel-**...

İşitmemiş **likten gel-**, gülmemiş **likten gel-**...

Anlamazlığa **vur-**...

Anlamazlıktan **gel-**...

Görmemiş **liğe vur-**...

İkinci öbek: Bir ortağ ile **ol-** yardımcı fiilinden oluşan bileşik fiiller:

a) *Başlama fiilleri*, zaman bakımından temel eylemin geçmiş bir zaman içinde başlayıp devam ettiğini ya da edeceğini, görünüş bakımından eski bir alışkanlığın ya da durumun silinip temel eylemle ilgili yeni bir alışkanlığın veya durumun başlamasını anlatır. Geniş zamanın olumlu ya da olumsuz III. tekil kişisine **ol-** yardımcı fiili eklenerek yapılır. *Konuşur olmuşlar, yazmaz olsun, anlamaz olduk, sormaz olalım...*

b) *Bitirme fiilleri*, zaman bakımından temel eylemin daha önce olup bittiğini, sonuçlandığını bildirir. Bazı durumlarda tümceye olasılık, gereklik ve yapmacıklık anlamı da kazandırır. -miş’li geçmişin III. tekil kişisine **ol-** ya da **bulun-** yardımcı fiili eklenerek yapılır. *Okumamış ol-, görmemiş olacağım, yemiş bulundum...*

c) *Davranma fiilleri*, zaman bakımından temel eylemin sözün söylendiği zamandan sonra yapılacağını anlatırken, görünüş bakımından temel eyleme niyetlenme, davranma anlamı kazandırır. Gelecek zamanın

olumlu ya da olumsuz III. tekil kişisine **ol-** yardımcı fiili eklenerek yapılır. *Gelecek ol-, kalkmayacak ol-...*

Üçüncü öbek: İsim kök ya da gövdelerinden bir kelime ile et-, eyle-, kıl-, buyur-, ol- yardımcı fiilleriyle oluşan bileşik fiiller.

Dördüncü öbek: Bir ya da birden çok isim kök ve gövdeleri ile bir fiilden oluşan anlamca kaynaşmış birleşik fiillerdir: hasta düş-, göz at- gibi. Bu tür birleşik fiillerde birinci sözcük sözlük anlamını korurken ikinci sözcük sözlük anlamından uzaklaşmış (hasta düş-, laf at-), tüm sözcükleri sözlük anlamından uzaklaşmış (Kafa tut-, ağır bas-) birinci sözcük ismin durumuna girmiş (ağzını ara-, başını kaldır-) olabilir (1988: 228-246).

Ediskun'un ikinci öbekte incelediği fiilleri, **Banguoğlu** "karmaşık fiiller" başlığı altında incelemektedir. *Olmak* fiilinin ad ve sıfatlara gelerek birleşik fiil tabanları oluşturmalarının yanı sıra cevher fiiline benzer kimi sıfat-fiillere gelerek birleşik yapılar oluşturduğunu söyler ve bu birleşiklere *karmaşık fiiller* adını verir. Karmaşık fiiller üç çeşittir:

- 1) *Öncelik fiilleri*, geçmiş sıfatfiili ile yapılırlar ve yardımcı fiilin aldığı zamanın öncesinde eylemin tamamlanmış olduğunu bildirirler. *Anlamış oldum, görmüş oluyorsunuz, bitirmiş olacağız, öğrenmiş olurduk, kurtulmuş olacaktın...* Bazen olmak fiili yerine *bulunmak* fiili de kullanılabilir: *Bir kere söylemiş bulunduk, onlara bağlanmış bulunuyorum...*
- 2) *Başlama fiilleri*, geniş zaman sıfatfiili ile yapılırlar ve yardımcı fiilin aldığı zamandan başlayarak eylemin alışkanlık haline dönüştüğünü anlatırlar: *Gelir oldum, utanır olmuş, uğrar oldum, dinlemez olduydu, içer olmuştur, gelmez olsun, görmez olsaydım...*
- 3) *Niyet fiilleri*, gelecek ve "-ici" sıfatfiili ile yapılırlar ve yardımcı fiilin aldığı zamanda eyleme teşebbüs durumunda olduğunu bildirirler: *Verecek*

olmuşsun, oturacak oldular, isteyecek oluyorum, anlatacak olsam, kalkacak oluyordu, satacak olsaydınız... (2007: 482-486).

Gencan'ın kurallı bileşik fiillerden özel birleşik fiiller, Ediskun'un ise birinci öbekte anlattığı birleşik fiiller **Banguoğlu**'nda "tasvir fiilleri" başlığı altında incelenmiştir. Bunlar dört çeşittir³:

- 1) Yeterlik fiilleri (görebilmek, atlayabilmek...)
- 2) İvedilik fiilleri (alıvermek, çekivermek...)
- 3) Sürek fiilleri (yürüyedurmak, bakakalmak, olagelmek, isteyedurmak...)
- 4) Yaklaşık fiiller (yıkılayazmak, boğulayazmak...)

Banguoğlu'na göre dilimizde tasvir fiilleri kalıbında kurulmuş; ama tasvir fiili anlatımı taşımayan, *-ip* zarffilleri ile yapılan birleşik fiiller bulunmaktadır der ve bunlara *yarı tasvir fiilleri* adını verir: *yapıp durmak, sürüp gitmek, kasıp kavurmak, atıp tutmak, gidip gelmek, sayıp dökmek...* (2007: 488-494).

Kahraman, "yeterlik, tezlik, sürerlik, yaklaşma" birleşik fiillerinde birinci sözcüklerin anlatılmak istenen temel eylem, ikinci sözcüklerin temel eyleme çeşitli anlam özellikleri kazandıran yardımcı eylem olduğunu söyler. Bu yüzden birinci sözcüklere temel fiil, ikinci sözcüklere yardımcı fiil ya da tasvir fiil adını verir (2005: 111).

Gülensoy, birleşik fiilleri üç tip olarak incelemektedir: 1) isim+yardımcı fiil, 2) asıl fiil+yardımcı fiil, 3) deyimleşmiş birleşik fiiller.

Atabay ve diğerlerine göre bir sözcükle anlam ve biçim yönünden kalıplaşan fiiller birleşik fiillerdir. Birleşik fiiller, yardımcı fiillerle oluşanlar, ulaşlı birleşik fiiller (yeterlik, tezlik, sürerlik, yakınlık) ve deyimleşmiş birleşik fiillerden oluşur (2003: 184).

³ Bu dört birleşik fiil, Fuat Bozkurt'ta "betimlemeli eylem" olarak geçmektedir. Ayrıca Bozkurt, yaklaşma fiili yerine "yakınlık betimlemesi" demektedir.

Ergin, birleşik fiillerle ilgili herhangi bir tanım ve sınıflama yapmamıştır.

Birleşik fiiller, farklı yayınlarda farklı sınıflamalar yapılarak yer almaktadır. Yayınlarda birleşik fiillerin iki veya daha çok sözcüğün birleşmesiyle oluştuğu söylene de görülüyor ki üç sözcükten oluşmuş birleşik fiil bulunmamaktadır. Bu fiiller, bitişik yazıldığı gibi ayrı da yazılabilmektedir.

4.9.1.3.1. Ek Fiil

“**Ermek**⁴ mastarı Batı Türkçesi’ne geçerken **r** düşmüş, **e** de **i** olmuş; böylece, **imek** biçimini almıştır. Bu duruma göre, bu mastarın kökü **i-**’dir. Bugün, kelimelerden ayrı yazıldığı zaman bu fiile **yardımcı fiil**, kelimelere bitişik yazıldığı zaman ek gibi görüldüğü için **ek-fiil** demekteyiz” (Ediskun, 1993: 187).

Ergin, **i-** fiiline Türkçenin **ana yardımcı fiili** der ve isimleri fiilleştirdiği için bu fiile **isim fiili** adını verir. İsim fiili, bir yandan birleşik fiil çekimlerini kurarken bir yandan da isim ve isim soylu sözcükleri fiil kalıbına sokarak onları fiilleştirir (2007: 314).

Ek fiilin iki görevi bulunmaktadır. Bunlardan biri, ad soylu sözcüklerin sonlarına gelerek onların yüklem olmalarını sağlamak, diğeri ise, birleşik zamanlı (çekimli) fiiller oluşturmaktır. Ek fiilin birinci görevine göre dilimizde sadece dört farklı kipe göre çekimleniş vardır: görülen geçmiş kipi: *güzeldi, açıktı, sendin...*, duyulan geçmiş kipi: *güzelmışim, açılmış, senmişsin...*, geniş zaman kipi⁵: *güzeldir, açıktır, sensin...*, koşul kipi: *güzelse, açıksa, sen isen...*

Banguoğlu, ek fiil terimi yerine “cevher fiili” demektedir. Cevher fiilinin yalnız bildirme tarzında olmak üzere dört kipi olduğunu söyler ve şu şekilde bir tabloda özetler:

⁴ Korkmaz, ermek fiilindeki değişimi şu şekilde gösterir: er->-ir->-i- (2003: 702).

⁵ Ediskun ve Ergin, geniş zaman kipi ya da şimdiki zaman kipi olarak ele alır.

Tablo 9
Cevher Fiili Kiplerinin Çekimi

	Geniş zaman	Geçmiş	Dolaylı geçmiş	Şart
1.kişi tekli	Güzel-im	Güzel-dim	Güzel-mişim	Güzel-sem
2.kişi tekli	Güzel-sin	Güzel-din	Güzel-mişsin	Güzel-sen
3.kişi tekli	Güzel-dir	Güzel-di	Güzel-miş	Güzel-se
1.kişi çoklu	Güzel-iz	Güzel-dik	Güzel-mişiz	Güzel-sek
2.kişi çoklu	Güzel-siniz	Güzel-diniz	Güzel-mişsiniz	Güzel-seniz
3.kişi çoklu	Güzel-dirler	Güzel-diler	Güzel-mişler	Güzel-seler

(Banguoğlu, 2007: 475).

Tüm bu örneklere olumsuzluk anlamını ise “değil” sözcüğü verir: güzelmiş / güzel *değilmış*, açıktır / açık *değildir*, sensen / sen *değilsen*... Değil sözcüğü “yok” sözcüğüyle birlikte de kullanılabilir. Bu durumda anlam olumlulaşır ve “var” olur: Yarına ödev *yok değil*=Yarına ödev *var* gibi.

Ek fiilin ikinci görevi ise birleşik zamanlı (çekimli) fiiller oluşturmaktır. Birleşik zamanlı fiillerde iki zaman eki bulunur ve ikinci eklerine göre adlandırılırlar.

Gencan’a göre üç tür birleşik zamanlı fiil bulunmaktadır:

- I. Öyküleme biçiminde, birleşik zamanlı eylemlerin ikinci ekleri ekeylem **-di (idi)** dir: *Orhan gelecekti; karşılamalı idik. Karşılasaydık sevinirdi.*
- II. Söylenti biçiminde, birleşik zamanlı eylemlerin ikinci ekleri ekeylem **-miş (imiş)** tir: *Bizi saatlerce aramışmış. Onu ne denli seviyormuşum. Dinleseymiş.*
- III. Koşul biçiminde, birleşik zamanlı eylemlerin ikinci ekleri ekeylem **-se (ise)** dir: *Orhan gelecekse, bunu biliyorsan, oraya gitmişseniz, söylediyse...* (2001: 385-388).

Gencan'ın bu bölümlemesi yaygın biçimde diğer yayınlarda da yer almaktadır. **Korkmaz**, bu konuyu şu şekilde ayrıntılandırmıştır:

A) Birleşik kipli fiillerin hikâyesi

Geçmişte gerçekleşmiş, hâlen gerçekleşmekte olan ve gerçekleşmesi tasarlanan eylemlerin geçmişte kaldığını bildiren ve hikâye eden bir birleşik kip türüdür.

1. Görülen geçmiş zaman kipinin hikâyesi
2. Duyulan geçmiş zaman kipinin hikâyesi
3. Şimdiki zaman kipinin hikâyesi
4. Gelecek zaman kipinin hikâyesi
5. Geniş zaman kipinin hikâyesi
6. Şart kipinin hikâyesi
7. İstek kipinin hikâyesi
8. Gereklilik kipinin hikâyesi

B) Birleşik kipli fiillerin rivayeti

Olmuş, olacak veya olması tasarlanan eylemleri duyuma dayanarak anlatan bir birleşik kip türüdür. Görülen geçmiş zamanın ve emir kipinin rivayeti yoktur.

1. Duyulan geçmiş zaman kipinin rivayeti
2. Şimdiki zaman kipinin rivayeti
3. Gelecek zaman kipinin rivayeti
4. Geniş zaman kipinin rivayeti
5. İstek kipinin rivayeti
6. Şart kipinin rivayeti
7. Gereklilik kipinin rivayeti

C) Birleşik kipli fillerin şartı

Kendi yapısındaki şarta bağlı eylemleri tümcedeki asıl fiille ilişkili kılarak asıl fiilin tamamlayıcıları görevini üstlenirler. Emir, şart ve istek kiplerinin şartlı birleşik çekimi yoktur.

1. Görülen geçmiş zaman kipinin şartı
2. Duyulan geçmiş zaman kipinin şartı
3. Şimdiki zaman kipinin şartı
4. Gelecek zaman kipinin şartı
5. Geniş zaman kipinin şartı
6. Gereklilik kipinin şartı (2003: 733-776).

Banguoğlu, “Fiillerde Tarz” başlığı altında birleşik çekimli fiillere değinir. Cevher fiilinin geçmiş, dolaylı geçmiş ve şart kiplerine ait eklerinin kip gövdelerine eklenerek tarzlar oluşturduğu belirtir. Dilimizde dört tarz olduğunu savunur: *1. Bildirme tarzı, 2. Anlatma tarzı, 3. Söylenti tarzı, 4. Şart tarzı*. Bunlardan son üçünün birleşik çekimler diye adlandırılabilceğini söyler ve kiplerin anlatımı sırasında bunları ayrıntılandırır:

- Geçmişin anlatması, daha çok hatırlatma üslubunda kullanılır: *Dayım bize söylediydi* gibi.
- Geçmişin söylentisi çelişkili bir anlam taşıdığı için (*sevdiymişim*) kipi olmaz.
- Geçmişin şartı, geçmişte olmuş bir fiili şart planına aktarır: *Getirdiyse görelim* gibi.
- Dolaylı geçmişin anlatması, geçmişin anlatmasıyla eşanlamlıdır: *Bize bir hediye getirmiştiniz* gibi.
- Dolaylı geçmişin söylentisi, geçmişte olmuş bir fiili şüpheli göstermeye, kinaye ile çürütmeye, yalanlamaya yarar: *Dün saat onda uğramışmış* gibi.
- Dolaylı geçmişin şartı, geçmişin şartı ile eşanlamlıdır: *Bitirmişse göndersin* gibi.

- Geniş zamanın anlatması, geçmişte bir geniş zaman, bir sınırsız şimdiki zaman anlatır: *Teyzem çok sigara içerdi* gibi.
- Geniş zamanın söylentisi, fiilin görgüye dayanmayan türüdür: *IV. Murat geceleri tebdil kıyafet gezermiş* gibi.
- Geniş zamanın şartı, şimdiki zamanı ve geleceğe doğru geniş bir zamanı kapsar: *Akşama gelersen tavla oynarız* gibi.
- Şimdiki zamanın anlatması, geçmişte sınırlı ve sürmekte bir zamanı gösterir: *Ben kardeşimi bekliyordum* gibi.
- Şimdiki zamanın söylentisi, geçmişte süren; ancak geniş zamanın söylentisi gibi şimdiki zamana da geçebilen bir kiptir: *Sabahları erken çıkıyormuşsun* gibi.
- Şimdiki zamanın şartı, dar ölçüde sürmekte olan şimdiki zamanın şart tümcesini kurar: *Anlaşıyorsa evlensinler* gibi.
- Geleceğin anlatması, geçmiş bir zamanda gelecek olan bir fiilin gerçekleştiğini, gerçekleşmediğini anlatır: *O akşam tiyatroya gidecektim, erken çıktım. Sözde burada buluşuyorduk* gibi.
- Geleceğin söylentisi, niyette gelecek anlamı taşır: *Mayısta nişanlanacaklarmış* gibi.
- Geleceğin şartı, gelecekteki bir fiilin şart tümcesini kurar: *Gideceksek yer ayırtalım* gibi.
- Dilek-şartın anlatması, dilek ve şart tümcelerinin kuruluşuna yarar: *Ona da bir pay ayırsaydık* gibi.
- Dilek-şartın söylentisi, dilek, buyuru, faraziye, tereddüt tümcelerinde kullanılır: *Zahmet etmeseymişler* gibi.
- Dilek şartın şartı olmaz.
- İsteğin anlatması, dilek anlatmasıyla eşanlamlıdır: *İşin sonunu göreydik* gibi.
- İsteğin söylentisi, dilek-şartın söylentisiyle eşanlamlıdır: *İyi düşünememişsin* gibi.
- İsteğin şartı olmaz.
- Gerekliğin anlatması, geçmişte gerekli olan bir fiilin gerçekleşip gerçekleşmediğini anlatır: *Bu saate kadar bitirmeliydiler* gibi.

- Gerekliğin söylentisi, sonradan anlaşılmış ya da başkası tarafından gösterilmiş bir gerekliliğin anlatımında kullanılır: *Silâh taşımamalıymışız* gibi.
- Gerekliğin şartı, fiilin gerekliliğine şart koşar: *Yarın dönmeliysek telefon edersiniz* gibi.
- Buyuru kipinin anlatması, söylentisi, şartı olmaz (1995: 444-473).

Banguoğlu'na göre tüm bu çekimler sistemleşmiş ve tümü fiil gövdelerine cevher fiilinin geçmiş, dolaylı geçmiş ve şart kipleri eklerini alarak kurulurlar. Ancak birleşik çekimlerin bazı kiplerinde eklerin başka türlü sıralandığı kullanımlar görülür: *sev-di-ydi-m X sev-di-m-di*, *sev-se-ydi-m X sev-se-m-di*, *sev-di-yse-m X sev-di-m-se*, *sev-se-ymiş-im X sev-se-m-miş* gibi. Her üç birleşik çekimin bütün kiplerinde 3.kişi çoklularından meydana gelen örnekler de vardır: *gel-ecek-ti-ler X gel-ecek-ler-di*, *sev-miş-se-ler X sev-miş-ler-se*, *sev-iyor-sa-lar X sev-iyor-lar-sa* gibi (1995: 448-450).

Ergin, konuyu şu şekilde ayırtılandırmıştır:

Hikâye: Konuşanın geçmiş zamanda gördüğü hareketleri anlatmak için kullanılır.

- Geniş zamanın hikâyesi,
- Şimdiki zamanın hikâyesi,
- Görülen geçmiş zamanın hikâyesi,
- Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi,
- Gelecek zamanın hikâyesi,
- Şartın hikâyesi,
- İstek şeklinin hikâyesi,
- Gereklik şeklinin hikâyesi,

Rivayet: Geçmiş zamanda olmuş bir hareketi başkasından nakil ve sonradan farkına varma işlevi görür.

- Geniş zamanın rivayeti,
- Şimdiki zamanın rivayeti,

- Öğrenilen geçmiş zamanın rivayeti,
- Gelecek zamanın rivayeti,
- Şart şeklinin rivayeti,
- İstek şeklinin rivayeti,
- Gereklik şeklinin rivayeti,

Şart: Asıl fiil kiplerinin karşıladığı hareketi şart şeklinde ifade eder.

- Geniş zamanın şartı,
- Şimdiki zamanın şartı,
- Görülen geçmiş zamanın şartı,
- Öğrenilen geçmiş zamanın şartı,
- Gelecek zamanın şartı,
- Gereklik şeklinin şartı.

Ayrıca i- fiilinin birleşik çekim olarak sadece görülen ve öğrenilen geçmiş zamanlarının şart şekli bulunmaktadır: idi-y-se-m, imiş-se-m (2007: 321-327).

Ediskun'a göre bileşik zamanlı fiiller ya iki zamandan ya da bir biçimle bir zamandan oluşurlar. Bunlar üç türdür:

1. *Hikâye bileşik zamanı* (Konuşan kişinin geçmiş zamanda gördüğü bildirme ya da dilek kipleriyle ilgili eylemleri, şimdi anlatmak için kullandığı biçimdir.)
2. *Rivayet bileşik zamanı* (Konuşan kişinin bildirme ya da dilek kipleriyle ilgili haberi yokmuş ya da başkasından işitmiş gibi, bazen küçümser gibi anlatma biçimidir.)
3. *Şart bileşik zamanı* (Konuşan kişinin bildirme ve dilek kipleriyle ilgili eylemleri, başka bir eylemin ya da eylemlerin yapılmasına şart olarak gösteren anlatma biçimidir.)

Ediskun'un sınıflaması **Ergin, Gülensoy, Atabay ve diğerlerinde**⁶ de görülür.

Ediskun, bunlara ek olarak “**-dir**” koşacının, bildirme ve dilek kiplerine eklenerek oluşturduğu *durum bileşik zamanından* da söz etmektedir. Durum bileşik zamanları, kullanışlarına göre tümceye “kesinlik” ya da “olasılık” anlamı verirler:

Herkes, ödevini *yapmalı**dır***. (Kesinlik)

Kurnazlığından o ağızları *kullanıyord**ur***. (Olasılık) (1988: 195-211).

Türkçede bu koşacın genellikle kullanılmadığı görülür: *Hava güzel (dir), çalışan bir öğrenci (dir)...* Banguoğlu, bu şekilde oluşan örnekleri “çevrik kiplerden” saymaktadır.

Ergin, imek fiilinin şimdiki zaman eki -dir ile yapılan bu birleşik çekime “kuvvetlendirme ve ihtimal” adını vermiş, getirilmediği kip ve şahıs çok olduğu halde yine de birleşik çekim sayılması gerektiğini belirtmiştir (2007: 330).

Korkmaz ise -Dİr/-Dur bildirme ekinin işlevini, ek fiille kurulan kiplerin geniş zaman olumlu, olumsuz ve soru çekimlerinde ad ve ad soylu sözcükleri yüklem yapmak olarak belirlemiş, bu bildirme ekiyle kurulan yüklemelerin tümceye kesinlik, beklenti, tahmin anlamı verdiği, aynı zamanda tümcede zarf göreviyle kullanılabildiğini de belirtmiştir (2003: 726-729).

Bazen üç kipli fiiller de oluşturulabilir. Ek fiilin -di’li ve -miş’li geçmiş zamanlarının şartı olan **idiyse (-diyse)** ve **imişse’nin (-mişse)**, bildirme ve dilek kiplerinde kullanıldığı görülür. Bu kullanımlar tümceye “farz edelim ki...”, “ama...”, “her ne kadar...se”, “mademki”, “değil mi ki” gibi anlamlar katar. Böyle oluşturulan üç kipli anlatım biçimlerine *katmerli bileşik zamanlı fiiller* denir:

⁶ Atabay ve diğerleri, şart bileşik zamanı yerine *koşul bileşik zamanı* demişlerdir.

Ben bu kitabı *okuyor idiysem*. (okuyorduysam)

Ben o kitabı *okuyacak idiysem*. (okuyacaktıysam)

Ben onu ziyarete *gidiyor imişsem*. (gidiyormuşsam)

O, beni ziyarete *gelecek imişse*. (gelecekmişse) (Ediskun, 1988: 195-216).

Katmerli kipler şart ekiyle kurulur. Bu yüzden şart ve istek kiplerinin hikâye ve rivayet biçimlerinin şartı yoktur. Bunun dışındaki tüm hikâye ve rivayet kipleri şart eki ile birleşerek katmerli kipler oluşturabilir. **Korkmaz**, katmerli birleşik kiplerin çekim kalıplarını şu şekilde göstermektedir:

A) Hikâye birleşik kiplerinin şartı:

1. Görülen geçmiş zaman hikâyesinin şartı,
2. Duyulan geçmiş zaman hikâyesinin şartı,
3. Şimdiki zaman hikâyesinin şartı,
4. Gelecek zaman hikâyesinin şartı,
5. Geniş zaman hikâyesinin şartı,
6. Gereklilik kipi hikâyesinin şartı,

B) Rivayet birleşik kiplerinin şartı:

1. Duyulan geçmiş zaman rivayetinin şartı,
2. Şimdiki zaman rivayetinin şartı,
3. Gelecek zaman rivayetinin şartı,
4. Geniş zaman rivayetinin şartı,
5. Gereklilik kipi rivayetinin şartı (2003: 777-780).

Ergin de Korkmaz gibi bir sınıflama yapmış ve şu örnekleri vermiştir:

Hikâyenin şartı:

- Geniş zaman hikâyesinin şartı (gelir-di-y-se-m),
- Şimdiki zaman hikâyesinin şartı (geliyor-du-y-sa-m),
- Görülen geçmiş zaman hikâyesinin şartı (geldi idi-y-se-m),
- Öğrenilen geçmiş zaman hikâyesinin şartı (gelmiş-ti-y-se-m),

- Gelecek zaman hikâyesinin şartı (gelecek-ti-y-se-m),
- Gereklilik kipi hikâyesinin şartı (gelmeli-y-di-y-se-m),

Rivayetin şartı:

- Geniş zaman rivayetinin şartı (gelir-miş-se-m),
- Şimdiki zaman rivayetinin şartı (geliyor-muş-sa-m),
- Öğrenilen geçmiş zaman rivayetinin şartı (gelmiş-miş-se-m),
- Gelecek zaman rivayetinin şartı (gelecek-miş-se-m),
- Gereklik rivayetinin şartı (gelmeli-y-miş-se-m) (2007: 328-329).

Atabay ve diğerlerine göre, bileşik zaman çekimine giren eylemler yeniden ekeylemle kullanılıncaya katmerli bileşik zaman oluşur. Ancak katmerli bileşik zaman örnekleri dilimizde azdır: *kalırsaymış, kalıyormuşsa, kalacaktıysa...* (2003: 205).

Gencan, katmerli birleşik zamanların yalnız yan önerme kurduğunu söyler. Bunlardan sonra gelen temel önermeler ya bir yadsıma sorusuyla biter ya da yadsıma ayırtılı bir gereklik önerisi olur (*Gelecekmişse* önceden bildirmesi gerekirdi., Herkes gençliğinde *çalışmalıydıysa* onun da çalışması gerekmez miydi?) (2001: 389-390).

Banguoğlu, “fiillerde tarz” başlığı altında *salt zaman* ve *görelî zaman* kavramlarından bahsetmektedir. Salt zaman, fiiller için zamanın konuşulan ana göre belirlendiği zamandır ve o an şimdiki zamandır. Görelî zaman ise, fiilin zamanının hareket noktasını şimdiki zamandan başka bir zamana aktardığı zamandır. Bu durum bizi birleşik zamanlı fiillere götürmektedir. Bunlar da zamanı geçmişe aktararak yapılan *anlatma* (*bil-ir-di...*), dolaylı bir geçmişe aktarılarak yapılan *söylenti* (*bil-ir-miş...*), dilek-şart kipine aktarılarak yapılan *şart* (*bil-ir-se...*) tarzlarıdır (2007: 443-444).

4.9.2. 2005 Türkçe Öğretim Programında Fiillerde Yapı

2005 Türkçe öğretim programında fiillerde yapı konusuyla ilgili 7. sınıf dil bilgisi amaç ve kazanım, etkinlik örnekleri ve açıklamalar tablosu şu şekildedir:

Tablo 10
2005 Türkçe Öğretim Programı Fiillerde Yapı

7. SINIFLAR		
DİL BİLGİSİ		
AMAÇ VE KAZANIMLAR	ETKİNLİK ÖRNEKLERİ	AÇIKLAMALAR
2.Fiillerin yapı özellikleriyle ilgili bilgi ve kuralları kavrama ve uygulama 1.Basit, türemiş ve birleşik fiillerin kuruluş ve anlam özelliklerini kavrar. 2.Farklı yapı özelliklerinde fiilleri anlam özelliklerini dikkate alarak kullanır.		2.1.Türemiş fiillerde kök ile gövde arasındaki anlam ilişkilerine dikkat çekilir. Birleşik fiillerin kuruluş özelliklerine değinilir. Kurallı birleşik fiillerin anlam özellikleri vurgulanır.

2005 Türkçe öğretim programında fiillerde yapı konusuyla ilgili basit, türemiş, birleşik fiillerin kuruluş ve anlam özelliklerini kavratmak, bu özellikleri dikkate alarak kullanırmak amaçlanmıştır.

4.9.2.1. 2005 Türkçe Öğretim Programında Ek Fiil

2005 Türkçe öğretim programında ek fiil konusuyla ilgili 7. sınıf dil bilgisi amaç ve kazanım, etkinlik örnekleri ve açıklamalar tablosu şu şekildedir:

Tablo 11
2005 Türkçe Öğretim Programında Ek fiil

7. SINIFLAR		
DİL BİLGİSİ		
AMAÇ VE KAZANIMLAR	ETKİNLİK ÖRNEKLERİ	AÇIKLAMALAR
4.Ek fiille ilgili bilgi ve kuralları kavrama ve uygulama 1.İsim türünden kelimelerin kip ve kişi açısından biçimlenerek çekimlenebildiğini kavrar. 2.İsimlerin kip eki almasında ek fiilin rolünü kavrar. 3.İsimlerin ek fiil aracılığıyla hangi kiplerde çekimlenebildiğini kavrar. 4.Ek fiili işlevine uygun olarak kullanır. 5.Zaman ve kip çekimlerindeki birleşik yapıların özellikleriyle ilgili bilgi ve kuralları kavrama ve uygulama 1.Zaman ve kip çekimlerindeki birleşik yapıların oluşumunda ek fiilin işlevini kavrar. 2.Zaman ve kip çekimlerindeki birleşik yapıların işlevlerini ve kullanım özelliklerini kavrar. 3.Zaman ve kip çekimlerindeki birleşik yapıları özelliklerine uygun biçimde kullanır.		4.1.Ek fiille çekimlenmiş kelimelerin cümle kuruluşundaki işlevi vurgulanır. 4.3.Geçmiş zaman, geniş zaman ve şart kipi ele alınır. [!] Zaman ve kip çekimlerindeki birleşik yapıların adlandırılmasında işlevden hareket edilir; geniş zamanın hikâyesi, şimdiki zamanın rivayeti gibi adlandırmalar kullanılmaz. 5.1, 5.2.Zaman ve kip çekimlerindeki birleşik yapılarda fiilin zamanını ek fiilden sonra gelen zaman ve kip ekinin belirlediği vurgulanır. 5.2.Zaman ve kip çekimlerindeki birleşik yapıların işlevlerinin fiile zamanın yanı sıra farklı anlam özellikleri kazandırmak olduğu vurgulanır. 5.2.Zaman ve kip çekimlerindeki birleşik yapıların kullanım sırasında kazandıkları anlam özelliklerine (Ör.: “ecek+ti” birleşik yapısının “geçmiş zamanda gerçekleşmemiş niyet” bildirdiği ya da “ r+di” yapısının “terk edilmiş bir alışkanlık” bildirdiği gibi.) ağırlık verilir.

2005 Türkçe öğretim programında ek fiilin iki görevi üzerinde de durulmuştur. Ancak ek fiilin birleşik yapıli fiil oluşturma görevinde, kimi akademik yayınlardaki bilginin aksine adlandırma yapılmadan işleve göre hareket edilmesi gerektiği belirtilmiştir.

4.9.3. 6, 7, 8. Sınıf Ders Kitaplarında Fiillerde Yapı

Fiillerde yapı konusu ile ilgili ders kitaplarında yer alan etkinliklerde basit, türemiş, birleşik fiillerin özelliklerinin birlikte incelendiği görülmektedir.

İlköğretim Türkçe 7 Öğrenci Çalışma Kitabı (Yangın ve diğer., 2009) 3. tema “Doğa ve Evren”e ait “Renkler” metni 7., 8. ve 9. etkinlikleri, “Yukarıda Ne Var Ne Yok?” metni 8. etkinliğı, 3. tema için değerlendirme 3. bölüm 5. ve 6. sorusu, 6. tema “Millî Kültür”e ait “Millî Kültürün Önemi” metni 13. etkinliğı, 6. tema için değerlendirme 4. bölümü basit, türemiş, birleşik fiillerin yapı ve anlam özelliğı ile ilgilidir.

“Renkler” metni 7. etkinliğinde fiillerin yapı özellikleriyle ilgili bilgi ve kuralları kavrama ve uygulamaya yönelik basit, türemiş, birleşik fiil örneklerinden oluşan bir tablo verilmiş ve bu tabloyla ilgili sorular sorulmaktadır. Ayrıca aynı yayınevine ait öğretmen kılavuz kitabında bu etkinlikten sonra şu bilgilere yer verilmiştir:

“Basit fiiller kök durumundaki fiillerdir.

İsim ya da fiil köklerinden yapım ekleriyle türeyen fiiller türemiş fiillerdir. Türemiş fiillerle türedikleri isim ya da fiil kökü arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Örnek:

Fiil: kopar-

Fiil kökü: kop-

Fiil kökünün türü: fiil

Fiil köküne gelen yapım eki: -ar

(kop-) anlamı: Herhangi bir yerinden ikiye ayrılmak, bağlantı kesilmek.

Türemiş fiilin (kopar-) anlamı: Kopmasını sağlamak, kopmasına yol açmak.

Birleşik fiiller iki ya da daha fazla kelimenin (isim+fiil ya da fiil+fiil biçiminde) birleşip kaynaşmasından oluşan yeni anlamdaki fiillerdir.

Birleşik fiillerden bazıları bir isimle bir yardımcı fiilin birleşmesinden oluşmaktadır. Örnek:

kaybet- (kayıp+et) (Ses düşmesi olduğu için bitişik yazılır.)
 hapsol- (hapis+ol) (Ses düşmesi olduğu için bitişik yazılır.)
 hisset- (his+ et) (Ses türemesi olduğu için bitişik yazılır.)
 affet-, reddet-
 yardım et (yardım+et) (Ses düşmesi ya da türemesi olmadığı için ayrı yazılır.)
 pişman ol-, var ol-, göç et-

Birleşik fiillerden bazıları bir fiille bir yardımcı fiilin birleşmesinden oluşmaktadır. Birleşmede kendi anlamını kaybeden yardımcı fiil, ana fiile “yeterlik”, “tezlik”, “sürerlik” ya da “yaklaşma” gibi anlamlar kazandırır. İki fiilin birleşmesi ana fiilin -a / -e / -ı / -i / -u ya da -ü eklerinden birini almasıyla gerçekleşir. Örnek:

atlayabil-, gidebil-, güldürebil- (Ana fiile gücü yetme, başarma ya da olasılık anlamlarından birini katar.)
 giyiver-, dönüver-, taşıyiver- (Ana fiile tezlik, çabukluk, apansızlık ya da önemsizlik anlamlarından birini katar.)
 bakakal-, yazadur-, süregel- (Ana fiile sürerlik anlamı katar.)
 düşeyaz-, boğulayaz-, öleyaz- (Ana fiile hemen hemen, az daha gerçekleşme anlamı katar.)

Birleşik fiillerden bazıları bir isimle bir fiilin anlamca kaynaşarak birleşmesinden oluşmaktadır. Anlamca kaynaşmış birleşik öğelerden birinin ya da ikisinin birden gerçek anlamını kaybetmesiyle oluşur. Bu biçimde oluşmuş birleşik fiillerin bir kısmı deyimleşmiştir. Örnek:

diş bile-, para ye-, kulak kabart-“ (Yangın ve diğer., 2009: 185-186).

“Renkler” metni 8. etkinliğinde verilen tümcelerdeki fiillerin yapı özelliğinin, 9. etkinliğinde ise verilen tümcelerdeki birleşik fiillerin ifade ettikleri anlam özelliklerinin yazılması istenmektedir.

“Yukarıda Ne Var Ne Yok?” metni 8. etkinliği şu şekildedir:

Aşağıdaki tabloda verilen fiillerin yapı özelliklerini (basit, türemiş ya da birleşik) ve anlamlarını yazınız. Bunları birer cümlede kullanınız.

Tablo 12
“Yukarıda Ne Var Ne Yok” Metni 8.Etkinliği

Fiil	Yapı özelliği	Anlamı	Cümlede kullanımı
kabul et-			
kabul edebil-			
kabul ediver-			
düş-			
düşür-			
düşeyaz-			
çöz-			
çözebil-			
çözedur-			
çözüver-			
çözül-			
çözümle-			
çözümleyebil-			

(Yangın ve diğer., 2009: 77).

3. Tema için değerlendirme 3. bölüm 5. çoktan seçmeli sorusunda seçeneklerden hangisindeki birleşik fiilin farklı bir yolla oluştuğu, 6. çoktan seçmeli sorusunda da seçeneklerden hangisindeki birleşik fiilin sürerlik anlamı taşıdığı sorulmaktadır.

“Millî Kültürün Önemi” metni 13. etkinliği verilen tümcelerdeki fiillerin yapı ve anlam özellikleri ile ilgilidir.

6. Tema için değerlendirme 4. bölümünde de verilen metinde geçen birleşik fiillerin ve ifade ettikleri anlamların bulunması istenmektedir.

İlköğretim Türkçe 7 Öğrenci Çalışma Kitabı'nda ise (Kapulu ve Karaca, 2010) 2. tema “Atatürk”e ait “Atatürk” metni 10. etkinliği, 4. tema “Millî Kültür”e ait “Kırkpınar” metni 10., 11. ve 12. etkinlikleri, 6. tema “Zaman ve Mekân” a ait “İstanbul” metni 9. etkinliği basit, türemiş, birleşik fiillerin yapı ve anlam özelliği ile ilgilidir.

“Atatürk” metni 10. etkinliğinde bazı fiiller verilmiş ve bunların kuruluş özelliklerine göre bölümlenmesi istenmiştir.

“Kırkpınar” metni 10. etkinliğini 1. bölümünde bir metin verilmiş ve altı çizili bazı fiillere dikkat çekilmiştir. 2. Bölümünde altı çizili bu fiillerin basit, türemiş, birleşik fiil olarak bölümlenmesi istenmiştir. 3. Bölümde türemiş fiillerin incelenerek kök ile gövde arasında nasıl bir anlam ilişkisinin bulunduğu, 4. bölümde belirlenen bazı birleşik fiillerin anlam ve kuruluş özelliklerine göre bölümlenmesi, 5. bölümde de verilen tümcelerdeki birleşik fiillerin bulunması ve bir önceki soruda yapılan bölümlemeye eklenmesi istenmektedir.

“Kırkpınar” metni 11. etkinliğinde kurallı birleşik fiillerle kurulmuş tümceler verilmiş ve bu fiilleri kullanmadan aynı anlama gelen farklı tümceler kurulması, ardından tümcelerdeki kurallı birleşik fiillerin anlam özelliklerine göre yeterlik, tezlik, sürerlik, yaklaşma fiilleri olarak bölümlenmesi beklenmektedir.

“Kırkpınar” metni 12. etkinliğinde farklı yapı özelliklerinde fiiller verilmiş, bunların tamamını kullanarak en az 150 sözcükten oluşan bir olay yazısı yazılması istenmektedir.

“İstanbul” metni 9. etkinliği de tümcelerde altı çizilmiş fiillerin kurallı birleşik fiil biçiminde kullanılarak tamamlanması ile ilgilidir.

İncelemeler sonucunda fiillerde yapıyla ilgili İlköğretim Türkçe 7 Öğrenci Çalışma Kitabı'nda (Yangın ve diğer., 2009) sekiz, İlköğretim Türkçe 7 Öğrenci Çalışma Kitabı'nda ise (Kapulu ve Karaca, 2010) on etkinlik bulunmuştur.

4.9.2.1. 6, 7, 8. Sınıf Ders Kitaplarında Ek Fiil

İlköğretim Türkçe 7 Öğrenci Çalışma Kitabı (Yangın ve diğer., 2009) 4. Tema “Duygular ve Hayaller” e ait “Neşe” metni 7. etkinlik, “Dostluğun Değeri” metni 9. etkinlik, “Dedemin Pili Bitmesin” metni 8. ve 9. etkinlikleri, 4. tema için değerlendirme 3. bölüm 5., 6., 7. soruları, 5. tema “Alışkanlıklar” a ait “Alışkanlık” metni 9. etkinlik, “Mehmet Okur” metni 10., 11. ve 12. etkinlikleri, “Balıkçıl” metni 9., 10. etkinlikleri, “Hasan Ali Yücel” metni 7. etkinliği, 5. tema için değerlendirme 3. bölüm 3., 4., 5., 6., 7., 8. soruları ek fiil konusu ile ilgilidir.

“Neşe” metni 7. etkinliğinde verilen tümcelerin içinde kip ve kişi ekleriyle çekimlenmiş isim bulunanların bulunması istenmektedir.

“Dostluğun Değeri” metni 9. etkinliği ilk bölümünde ek fiille çekimlenmiş isimlerin olduğu tümcelerin, ikinci bölümünde verilen paragrafta ek fiille çekimlenmiş isimlerin, üçüncü bölümde ise yüklemi ek fiile çekimlenmiş iki tümce yazarak bu yüklemelerin isim ve ek fiil olan kısımlarının gösterilmesi istenmektedir.

“Dedemin Pili Bitmesin” metni 8. etkinliği isimlerin ek fiil aracılığıyla hangi kiplerde çekimlendiği göstermeye yönelik bir tablo etkinliğidir. 9. Etkinlik de ek fiille çekimlenmiş isimlerin taşıdığı kip ve kişi özelliklerini buldurmaya yönelik bir tablo ve uygulama etkinliğidir.

4. Tema için değerlendirme 3. bölüm 5. ve 6. çoktan seçmeli soruları seçeneklerde ek fiil bulunan tümceyi, 7. çoktan seçmeli sorusu ise ek fiilin geniş zaman kipinde çekimlenmiş bir isim bulunan tümceyi bulma sorularıdır.

“Alışkanlık” metni 9. etkinliği ilk bölümünde tümcelerde boş bırakılan yerlerin verilen isim ve kipe göre çekimlenerek doldurulması, ikinci bölümünde ek fiille çekimlenmiş isimlerin kullanılacağı altı tümce yazılarak bu ek fiillerin hangi kipte ve kişiye göre çekimlendiğinin bulunması istenmektedir.

“Mehmet Okur” metni 10. etkinliğinde verilen şiirde ek fiille birleşik yapıda çekimlenmiş fiillerin, 11. etkinliğinde verilen tümcelerde ek fiille birleşik yapıda çekimlenmiş fiillerin, 12. etkinliğinde verilen tümcelerde altı çizilmiş olan birleşik yapıda çekimlenmiş fiillerin kiplerinin bulunması istenmektedir.

“Balıkçıl” metni 9. etkinliğinde verilen tümcelerdeki birleşik yapıların anlamlarının, 10. etkinliğinde tümcelerdeki birleşik çekimli fiillerin anlam özelliklerinin yazılması istenmektedir.

“Hasan Ali Yücel” metni 7. etkinliği birleşik yapıda çekimlenmiş fiillerin kazandıkları anlam özelliklerine göre kullanımı ile ilgilidir.

5. Tema için değerlendirme 3. bölüm 3. çoktan seçmeli sorusu ek fiilin geçmiş zamanda çekimlenişi, 4. ve 5. çoktan seçmeli soruları fiilin birleşik çekimli olup olmaması, 6., 7. ve 8. çoktan seçmeli soruları ise ek fiilin kazandığı anlam özelliği ile ilgilidir.

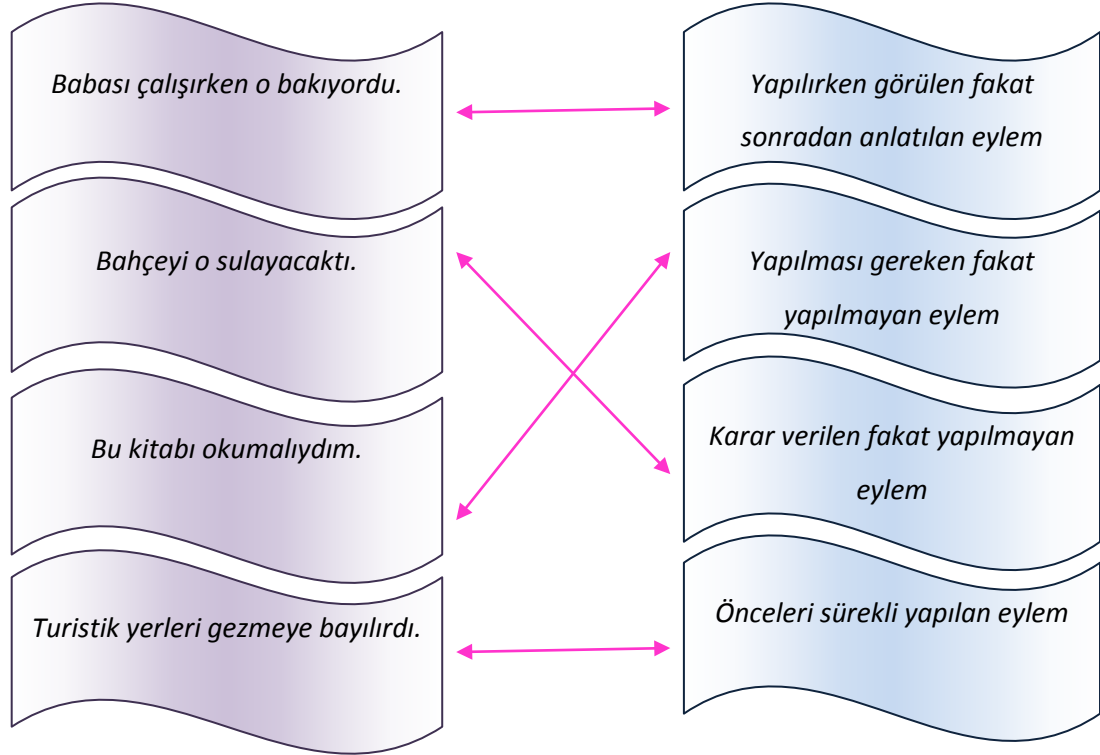
İlköğretim Türkçe 7 Öğrenci Çalışma Kitabı’nda ise (Kapulu ve Karaca, 2010) 2. Tema “Atatürk’e ait “Atatürk’ün Fikir Hayatı” metni 8., 9. ve 10. etkinlikleri, 5. tema “Kişisel Gelişim’e ait “Büyüyünce Ne Olacaksınız?” metni 10., 11. etkinlikleri, “İyimserlik, Kötümserlik” metni 9. etkinliği, “Bize Bağlı” metni 7. etkinliği, “Sevgili Babam” metni 7. ve 8. etkinlikleri, 5. tema ölçme ve değerlendirme D bölümü etkinlikleri, 6. tema “Zaman ve Mekân’a ait “Ev” metni 9. etkinliği, “Erken Kalkmak, Geç Kalkmak” metni 8., 9. etkinlikleri, 6. tema ölçme ve değerlendirme A bölümü 3. sorusu ek fiil konusu ile ilgilidir.

“Atatürk’ün Fikir Hayatı” metni 8. etkinliğinde tümcelerdeki boşlukların fiillere uygun birleşik zaman ve kişi ekleri getirilerek tamamlanması, 9. etkinliğinde geçmişte yapmayı alışkanlık haline getirdiğimiz ancak artık vazgeçtiğimiz eylemleri anlatan bir paragrafın yazılması istenmektedir. 10. Etkinlik ise şu biçimde yer alır:

Aşağıdaki cümlelerde birleşik zamanlı fiiller cümleye hangi anlamı kazandırmaktadır? Cümlelerle anlamları eşleştiriniz.

Şekil 7

“Atatürk’ün Fikir Hayatı” Metni 10.Etkinliği

(Kapulu ve Karaca, 2010: 56).

“Büyüyünce Ne Olacaksınız?” metni 10. etkinliğinde verilen metinde kip ve kişi anlamı kazanarak çekimlenmiş sözcüklerin bulunması ve bunların fiiller ve fiil olmayan sözcükler biçiminde bölümlenmesi istenmektedir.

“Büyüyünce Ne Olacaksınız?” metni 11. etkinliği birinci bölümü, verilen tümcelerde ek fiil aracılığıyla çekimlenmiş isimleri bulmakla, ikinci bölümü bulunan bu sözcüklerin hangi kiple çekimlendikleriyle ilgilidir.

“İyimserlik, Kötümserlik” metni 9. etkinliğinde öğrencilerden dış görünüşleri ve kişiliklerini anlatmak üzere uygun sıfatlar ve isimler belirleyerek bunları ek fiil aracılığıyla çeşitli kiplerde çekimleyip bir metin yazmaları beklenmektedir.

“Bize Bağlı” metni 7. etkinliği üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde tümcelerde farklı renkte yazılmış çekimli fiillerin aldıkları zaman ve kip eklerinin incelenmesi istenmiş ve dikkati çeken noktanın ne olduğu sorulmuştur. İkinci bölümde bir tümceden yola çıkarak zaman ve kip çekimindeki birleşik yapıların oluşumunda ek fiilin işlevini kavratmaya yönelik sorular sorulmuştur. Üçüncü bölümde ise ilk bölümdeki tümcelerin fiillerinin zaman ve kiplerinin belirlenmesi istenmiştir.

“Sevgili Babam” metni 7. etkinliğinde sütunlarını *bildirme ve dilek kiplerinin*, satırlarını *birleşik yapıların ikinci ögesini oluşturan “idi, imiş, ise”* nin oluşturduğu bir tablo verilerek *gelmek* fiilinin uygun biçimde tabloya yerleştirilmesi beklenmektedir. Böylece birleşik yapıların hangi çekimlerde mümkün olduğunu kavratmak amaçlanmaktadır.

“Sevgili Babam” metni 8. etkinliğinde verilen tümcelerde zaman ve kip çekimindeki birleşik yapıların ve bunların tümceye nasıl bir anlam özelliği kazandırdığının bulunması istenmektedir.

5. Tema ölçme ve değerlendirme D bölümü birinci etkinliğinde verilen şiirdeki birleşik zamanlı fiillerin ve ek fiil almış olan sözcüklerin bulunması, ikinci bölümde bulunan bu sözcüklerin *birleşik zamanlı fiiller* ve *zamanları*, *ek fiil almış sözcükler* ve *zamanları* biçiminde tabloya yerleştirilmesi istenmektedir.

“Ev” metni 9. etkinliği öğrencilerin zaman ve kip çekimindeki birleşik yapılardan en az altı tanesini kullanarak bir olay yazısı yazmaları ve sıra arkadaşlarına yöneltmek üzere yazdıkları metinde kullandıkları birleşik yapıların işlevleriyle ilgili sorular hazırlamalarıyla ilgilidir.

“Erken Kalkmak, Geç Kalkmak” metni 8. etkinliği verilen tümcelerdeki ek fiillerin kiplerinin bulunması, 9. etkinlik tümcelerde bulunan zaman ve kip çekimlerindeki birleşik yapıların tümceye nasıl bir anlam özelliği kazandırdığı ile ilgilidir.

6. Tema ölçme ve değerlendirme A bölümü 3. sorusunda ise şiirde geçen sözcüklerden hangilerinin ek fiil aldığını buldurmaya yönelik bir çoktan seçmeli sorudur.

İncelemeler sonucunda ek fiille ilgili İlköğretim Türkçe 7 Öğrenci Çalışma Kitabı'nda (Yangın ve diğer., 2009) yirmi iki, İlköğretim Türkçe 7 Öğrenci Çalışma Kitabı'nda ise (Kapulu ve Karaca, 2010) on yedi etkinlik bulunmuştur.

4.10. Fiillerde Çatı

4.10.1. Akademik Yayınlarda Fiillerde Çatı

Çeşitli yayınlarda yer alan fiillerde çatı ile ilgili tanım ve yorumlar şu şekildedir:

Korkmaz'a göre “Çatı, fiil kök veya gövdesinin, sözlük anlamında herhangi bir değişikliğe uğramadan fiilden fiil yapan belirli bazı eklerle genişletilerek cümledeki özne ve nesne ile olan bağlantısında uğradığı durum değişikliğidir” (2003: 538).

Gencan'a göre eylemlerin nesnelere, öznelerine göre olan özelliklerine çatı denir (2001: 360).

Ediskun'a göre bir fiilin özne ya da nesne isteyip istemediği, özne ile nesneyi kendinde birleştirip birleştirmede, kendi hareketinin birden çok özne tarafından gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği fiilin kök ya da gövdesinden belli olur. Fiillerin gösterdikleri bu özelliklere çatı denmektedir (1988: 219).

Banguoğlu, fiil tabanının fiil çekiminden önce aldığı değişik şekillerden her birine görünüş, fiil tabanının bu türlü çeşitlenmesine de çatı adını verir (1995: 411).

Bozkurt'a göre tümcede ögelerin seçilmesini ve yerleştirilmesini sağlayan yüklemdeki yapı değişikliğine çatı denmektedir (2004: 197).

Atabay ve diğerleri ise eylemlerin, özne ve nesneyle ilişkileri bakımından görev ve anlamca tamamlanmak istendiklerini, bu durumu sağlayan biçimin de eylemlerin çatıları olduğunu söyler (2003: 189).

Çeşitli tanımlardan ve yorumlardan yola çıkarak yüklem olan fiilin, özne ve nesneyle ilişkisi yönünden uğradığı değişikliklerin ekler yardımıyla değişim göstermiş biçiminin, fiillerin çatısını oluşturduğunu söyleyebiliriz. Çalışmamızda çatılarına göre fiilleri:

- A. Özne ile bağlantısına,
- B. Nesne ile bağlantısına göre inceleyeceğiz.

4.10.1.1. Öznesine Göre Fiil Çatıları

İncelenen yayınlarda öznesine göre fiil çatılarının farklı bölümlere ayrıldığı görülür.

Korkmaz, öznesine göre fiil çatılarını “etken (yalın), edilgen, meçhul (öznesiz)⁷, dönüşlü ve işteş çatı” olarak beş bölümde ele alır. Korkmaz’ın sınıflaması **Gülensoy**’da da aynı şekildedir.

Gencan, öznesine göre fiil çatılarını etken, edilgen, dönüşlü, işteş olmak üzere dört bölümde inceler.

⁷ Korkmaz’a göre “meçhul çatı”da özne gerçekten bilinmemektedir. Edilgen çatı, geçişli fiillerden - (I)l-/(U)- ve -(I)n-/(U)n- ekleri ile kurulurken, meçhul çatı da aynı eklerle geçişsiz fiillerden kurulur (2003: 549).

Kahraman ise öznesine göre fiil çatılarını edilgen, dönüşlü ve işteş olarak bölümlemiş; çatının eklerle sağlanan bir anlam özelliği olduğu gerekçesiyle etken çatılı fiilleri, ek almadıkları için böyle bir başlık altında toplamamıştır.

Ediskun, fiillerde çatı türlerini öznesine ve nesnesine göre ayırmadan incelemektedir. Bu inceleme sırasında etken, edilgen, dönüşlü, işteş fiilleri öznesine göre değerlendirdiği görülür.

Ergin, öznesine göre fiil çatılarını bölümlere ayırmazken **Banguoğlu**'nun öznesine göre fiil çatıları hakkındaki görüşleri için “Fiillerde Görünüş” konu başlığı incelenmelidir. bk. s. 58.

İncelenen yayınlarda öznesine göre fiil çatılarının bölümlenmesinde farklılıkların olduğu görülür. Bu durum konuyla ilgili karışıklıkları beraberinde getirmektedir. Biz, çalışmamızda öznesine göre fiil çatılarını etken, edilgen, dönüşlü, işteş ve ettirgen-oldurgan olmak üzere beş bölümde inceleyeceğiz.

4.10.1.1.1. Etken Fiiller

Çeşitli yayınlarda yer alan etken fiillerle ilgili tanım ve yorumlar şu şekildedir:

Gencan'a göre özneleri yapıcı olan eylemler etken çatılıdır. “*Turgut, Yalçın'ı çağırdı. Ben gideceğim. Çocuk uyumuş.*” tümcelerindeki özneler, eylemin anlattığı işi, oluşu ve kılışı yapmaktadır. Dolayısıyla fiiller etkendir (2001: 365).

Ediskun'a göre özne alan fiiller etken çatılı fiillerdir. Fiilin mastarından sonra “...işini yapan kim?, ...işini yapan ne?” soruları sorulur ve bir yanıtı ulaşırsa o fiil, etken çatılıdır: Ben kırdım? (kıрма işini yapan kim? Ben.) gibi (1988: 221).

Korkmaz ise yüklemnin belirttiği işin özne tarafından doğrudan doğruya yapıldığını gösteren eksiz, yalın çatıya etken çatı demektedir. *Ak-, bak-, belir-, biç-, duy- vb* (2003: 545).

Bozkurt'a göre hareket içinde bulunan ve bunu gerçekleştiren belli ise bir etkenlikten söz edilir. Buradan hareketle tüm fiillerin etken olduğu düşünülür ve Türkçede en çok etken fiil vardır (2004: 196).

Kahraman'a göre edilgenlik eki almayan bütün fiiller etkendir. Bu fiillerde iş ya da oluş gerçek bir yapıcıya bağlanmaktadır. *O kedileri sever, ağaçlar çiçek açtı...* (2005: 107).

Etken fiiller, **Banguoğlu**'nda yalın görünüş adı altında geçmektedir ve bunlar fiil tabanının çatı ekleri almamış halleridir. Bunlar tek heceli kökler ya da çeşitli yapım ekleriyle isim ve fiillerden türemiş fiil tabanları olabilir. Yalın görünüşteki fiiller, belli bir özneyi gerektirdiği için etkin görünüş diye de anılırlar (1995: 411-412).

İş, oluş veya durumun özne tarafından doğrudan gerçekleştirildiği, -İl ve -n edilgenlik eklerini almayan tüm fiiller etkendir. Buradan hareketle Türkçedeki fiillerin yaygın olarak etken çatılı olduğu söylenir.

4.10.1.1.2. Edilgen Fiiller

Çeşitli yayınlarda yer alan edilgen fiillerle ilgili tanım ve yorumlar şu şekildedir:

Gencan'a göre özneleri, yapılan işin etkisine uğrayan eylemler edilgendir. *“Yalçın çağrıldı. Sular çekilmiş. Kapı açıldı. Şiir okunuyor.”* tümcelerinde özneler, eylemlerin yaptıkları işlerden, oluş ve kılışlardan etkilenmişlerdir. Dolayısıyla fiiller edilgendir. Dilimizde tüm eylemler, aslında etken çatılıdır. Edilgen fiiller ise -il ve -

(i)n ekleriyle etken fiillerden türer. Özne bilinmiyorsa ya da söylenmek istenmiyorsa edilgen çatılı fiiller kullanılır (2001: 367-368).

Ediskun'a göre öznesi belli olmayan fiiller edilgen çatılı fiillerdir. Bu fiiller, etken çatılı fiillerden türetilir. Dolayısıyla kök durumunda edilgen çatılı fiil bulunmaz: Mektup yazıldı. (yaz-ıl-dı) gibi (1988: 221).

Edilgen fiillerde özne açıkça belli değildir. İşi gerçekleştiren kişi ya da varlık açıkça belirtilmemiştir. **Korkmaz**, etken fiilin nesnesinin edilgen çatıda özne görüntüsüne girdiğini söyler ve şu örneği verir: “Resim sergisi gezildi.” Bu tümcedeki “resim sergisi”, “gezildi” fiilinden etkilenmiş ve “etken” çatıda tümcede nesne iken “edilgen” çatıda özne durumuna geçmiştir (2003: 547).

Ergin, fiilden fiil türeten “-l-“ eki için pasiflik ve meçhul eki demektedir. Bu ek, geçişsiz fiillere gelerek gösterdiği hareketin kimin tarafından yapıldığı belli olmayan meçhul fiiller türetir: dur-u-l-, gid-i-l-, eğlen-i-l-... Bu ek aynı zamanda geçişli fiillere gelerek pasif fiiller de üretir: yap-ı-l-, kes-i-l-, aç-ı-l-... (2007: 204-205).

Edilgen fiiller, **Banguoğlu**'nda edilen görünüş adı altında yer almaktadır. Özne, fiilden etkilenme durumunda ise fiil tabanına -il- eki getirilerek edilen görünüş yapılır. Edilen fiille kurulan tümcelerde görülen özne gramerce kimse, fiili gerçekleştiren başkasına ise mantıkça kimse denir. Edilen fiillerde mantıkça kimse çoğu zaman bilinmediği, açıklanmak istenmediği için söylenmez. Gramerce kimseyi nesne yapıp mantıkça kimseyi özne yaparak fiilin yalın görünüşü elde edilir (1995: 413).

“-n” ekiyle edilgen yapılan fiillerin, “-İl” ekiyle ikinci kez edilgen yapıldığı örnekler anlatımda sıkça kullanılmaktadır. Buna *katmerli edilgenlik* denir. Örnek:

Acım, kara toprak, acım, duyasın biraz

Açlık *saklanılamaz*. F. H. Dağlarca (Kahraman, 2005: 108).

Gencan da ünlülerle biten geçişli eylemlerde edilgenlik ekinin -nıl=n+il biçiminde katmerleştiğini söyler: *söylenilir, denilir...* (2001: 371).

İş, oluş veya durumun özne tarafından doğrudan gerçekleştirilmediği, öznenin bu eylemlerden etkilendiği, -İl ve -n ekleriyle oluşturulan fiiller edilgen çatılı fiillerdir. Edilgenlik derecesi arttırılmış katmerli edilgen fiiller de bulunmaktadır.

4.10.1.1.3. Dönüşlü Fiiller

Çeşitli yayınlarda yer alan dönüşlü fiillerle ilgili tanım ve yorumlar şu şekildedir:

Gencan'a göre hem etken, hem edilgen gibi görünen bazı eylemlerde öznelerin etkileri kendilerine dönmektedir. Bu tür eylemler dönüşlüdür. "*Zeynep süslendi, inciler takındı. Kadın dövünüyor, söyleniyor.*" tümcelerinde Zeynep, süslenme işini yapıyor; hem de o işten etkileniyor ve döven de dövülen de kadının kendisi; yani öznedir. Bu yüzden fiiller dönüşlüdür. Fiillere dönüşlülük anlamı -(i)n ekiyle verilir (2001: 369-370).

Ediskun'a göre öznenin yaptığı işten yine özne etkileniyorsa bu fiiller dönüşlüdür. Bu fiiller, etken çatılı fiillerden türetilir. Dolayısıyla kök durumunda dönüşlü çatılı fiil bulunmaz. Dönüşlü fiillerin iki anlam yönü bulunur: 1) kendi kendine, kendi başına yapma ve bundan dolayı olarak etkilenme (söylen-, mırıldan-, tapın- gibi, 2) kendisine yapma ve bundan doğrudan etkilenme (dövün-, giyin-, sürün- gibi) (1988: 221-223).

Ergin, fiilden fiil yapan "-n-" ekinin işlevini kendi kendine yapma ya da olma anlamı veren fiiller türetme olarak belirlemiş ve bu fiillere dönüşlü fiil, -n- ekine ise dönüşlülük eki adını vermiştir: al-ı-n-, sal-ı-n-, gez-i-n-, giy-i-n-... (2007: 202).

Dönüşlü fiillerle kurulan tümcenin öznesi aynı zamanda nesnesi durumunda olduğu için bu tümceler ayrıca nesne almazlar. *Bakın-, dövün-, kaçın-, salın...* (Kahraman, 2005: 109).

Dönüşlü fiiller, -(I)l-/-(U)l- ve -(I)n-/-(U)n- ekleri ile oluştuğu için fiillerin edilgen mi yoksa dönüşlü mü olduğu karıştırılabilir. Öznesi etkilenici olan çatılar edilgen, öznesi yapıcı olan çatılar dönüşlü çatılardır:

Bahçedeki gülün tomurcukları **açılmış.** (dönüşlü)

Bürodaki çekmecenin gözleri **açılmış.** (edilgen) örneklerinde olduğu gibi (Korkmaz, 2003: 552-553).

Dönüşlü fiiller, **Banguoğlu**'nda dönüşlü görünüş adı altında yer alır. Özne yaptığı işten etkileniyorsa fiil tabanına -in- eki getirilerek dönüşlü görünüş elde edilir. Fiilin etkisinin özne üzerine dönmesi doğrudan ya da dolaylı olur. Doğrudan bir etki varsa nesne, öznenin kendisidir: *Kadıncağız döğündü=Kadıncağız kendini döğdü* gibi. Dolaylı bir etki varsa tümcede başka bir nesne vardır ve bu özne değildir: *Zeynep bir elbise dikişmiş=Zeynep kendine bir elbise dikmiş* gibi (1995: 414-415).

İş, oluş veya durum özne tarafından gerçekleştirildiği için etken görünen; ancak eylemin özneyi etkilemesi sebebiyle bir dönüşün gerçekleştiği fiiller dönüşlü fiillerdir. Tümcedeki özne aynı zamanda nesne konumunda olduğundan bu fiiller nesne kabul etmezler, bu yüzden geçişsizdirler.

4.10.1.1.4. İşteş Fiiller

Çeşitli yayınlarda yer alan işteş fiillerle ilgili tanım ve yorumlar şu şekildedir:

Gencan'a göre tümceye “birlik, karşılık, nitelikte eşitlik” anlamını “-ş, -(i)ş” ekiyle veren eylem çatıları işteştir. Örnek;

Bülbüller *ötüşüyor*, kuzular *meleşiyor*. (Birlik)

Dostlar *sevişir*, *kucaklaşır*; düşmanlar *dövüşür*, *boğazlaşırlar*. (Karşılık)
Güneş altında yüzler *esmerleşir*; *siyahlaşır* da. (Nitelikte eşitlik) (2001: 372).

Ediskun'a göre işin birden çok özne tarafından karşılıklı, ortaklaşa ya da birlikte yapıldığını gösteren fiiller işteştir: ödeşmek / karşılıklı olarak ödemek gibi (1988: 221).

Ergin, fiilden fiil türeten “-ş-“ ekinin işlevini ortaklık ifade etme, ortaklaşa yapılan fiiller meydana getirme olarak belirtmiştir. Ortaklaşma işlevi iki şekilde oluşmaktadır: 1) karşılıklı yapılma: döv-ü-ş-, sözle-ş-, kucakla-ş-..., 2) birlikte yapılma: koş-u-ş-, uç-u-ş-, böl-ü-ş-... (2007: 207).

Türkçede -ş ekiyle türemiş bazı kelimeler, işteşlik anlamı taşımakla beraber işteş çatılı kabul edilmez. Bunun nedeni aynı kökten gelen diğer kelimelerle benzer anlamda kullanılmamalarıdır. *Bariş-*, *değiş-*, *yapış-*, *tokuş-*... (Kahraman, 2005: 110).

Korkmaz ise *barış-*, *bitiş-*, *konuş-*, *savaş-*, *yapış-* gibi bu sözcüklerin köklerinin aldığı ekle kaynaştığını, bu yüzden kök biçimlerinin kullanımdan düştüğünü; fakat bu sözcüklerdeki -(I)ş-/-(U)ş- eklerinin aslında birer işteşlik eki olduğunu söyler (2003: 554).

4.10.1.1.5. Ettirgen-Oldurgan Fiiller

Çeşitli yayınlarda yer alan ettirgen-oldurgan fiillerle ilgili tanım ve yorumlar şu şekildedir:

Gencan, oldurgan fiilleri nesnesine göre fiil çatıları başlığı altında değerlendirmiştir. Bir geçişsiz eylemin kök ya da gövdesine “-t, -ir, -tir (-dir)” eklerinden birisi gelmekle geçişli olur. Bunlara **oldurgan eylem** denir.

Üşümek (geçişsizdir)	üşü-t-mek	-t ile geçişli olmuştur.
Yatmak (geçişsizdir)	yat-ır-mak	-ır ile geçişli olmuştur.

Ötmek (geçişsizdir)	öt-tür-mek	-tir ile geçişli olmuştur.
Dalmak (geçişsizdir)	dal-dır-mak	-dir ile geçişli olmuştur

(2001: 362).

Ediskun, geçişsiz fiillerin bazı yapım ekleriyle çatı değiştirip geçişli biçime geldiklerini söyler ve bunlara oldurgan (neden ve aracı olan) fiiller der ve bu değişimi sağlayan eklerin -(i)t-, -dir-, -ir- olduğunu belirtir: eri-t-, bin-dir-, doy-ur-gibi (1988: 221-222).

Atabay ve diğerleri ise oldurgan çatımı terimini kullanmadan fiillerin bazen aynı görevi yapan birkaç çatı ekini üst üste alabileceğini belirtir ve bu tür fiillere çift çatılı fiil adını verir. İki edilgenlik eki alan ye-n-il-, boya-n-ıl- ve birden çok ettirgenlik eki alan söyle-t-tir-, konuş-tur-t- gibi (2003: 195).

Geçişsiz eylemler eklerle geçişli olabildikleri gibi; geçişli eylemler de bu eklerle geçişlilik derecelerini arttırabilirler. Bunlara **ettirgen, katmerli ettirgen** eylemler denir.

Turgut kitabı *aldı*. Geçişlidir. 1. Aşama

Turgut kitabı Ahmet'e *aldırdı*. Geçişlidir. 2. Aşama

Turgut kitabı Ahmet'in aracılığıyla Yalçın'a *aldırtmış*. Geçişlidir. 3. Aşama
(Gencan, 2001: 364).

Ediskun'a göre geçişli fiillerin bazı yapım ekleriyle geçişlilik dereceleri arttırılabilir. Böyle fiillere ettirgen (neden ve aracı olan) fiiller denir: kov (I.derece geçişli), kov-dur- (II.derece geçişli), kov-dur-t- (III.derece geçişli) gibi (1988: 222).

Ettirgen fiillerde özne işi kendisi yapmaz; birisine ya da bir şeye yaptırır.

Ergin, fiilden fiil türeten “-r-, -t-, -Dİr” dan oluşan “faktitif ekleri” nin oldurma ve yaptırma ifade eden fiiller türettiklerini belirtir. Bu ekler, geçişsiz fiilleri

geçişli yapar ve geçişli fiillerden asıl hareketin başkalarına yaptırıldığını gösterirler: uç-u-r-, uza-t-, ye-dir-... (2007: 209-212).

Korkmaz, geçişsiz fiillerin aldıkları belirli çatı ekleriyle geçişli fiillerden kurulan ettirgen çatı ile aynı durumda olduklarını, bu yüzden oldurgan çatı terimine ihtiyaç olmadığını söyler. Sonuç olarak ettirgen çatı, geçişli ve geçişsiz fiillerden kurulmuş çatıları kapsar (2003: 544).

Bazı fiiller geçiş eki alırken değişimlere uğrayabilir.

Gelmek eyleminin geçişlisi (geldirmek değil) *getirmektir*.

Kalkmak eyleminin geçişlisi (kalktırmak değil) *kaldırmaktır* (Gencan, 2001: 365).

4.10.1.2. Nesnesine Göre Fiil Çatıları

Nesnesine göre fiil çatıları konusu incelenen tüm yayınlarda geçişli ve geçişsiz fiilleri kapsamaktadır. Ancak kimi yayınlarda ettirgen ve oldurgan çatılı fiillerin de nesnesine göre değerlendirildiği görülür. bk. Gencan, Ediskun (öznesine ve nesnesine göre çatı ayrımı yapmamasına rağmen), Korkmaz.

Hepçilingirler, nesnesine göre fiil çatılarını şöyle bir tabloda özetlemektedir:

Tablo 13
Geçişli ve Geçişsiz Fiiller

<u>Geçişli eylem</u>	<u>Geçişsiz eylem</u>	
(Kılış eylemleri)	(Durum eylemleri)	(Oluş eylemleri)
{Ö, N, Y}	{Ö, Y}	{Ö, Y}
kır-, sev-, bil-, gör-, anla- ...	gel-, git-, yat-, otur-, uyu- ...	susa-, acık-, büyü-, sol-, sarar-...

(2007: 313)

Biz de çalışmamızda nesnesine göre fiil çatılarını geçişli ve geçişsiz fiiller olmak üzere iki bölümde incelemeyi uygun gördük.

4.10.1.2.1. Geçişli Fiiller

Çeşitli yayınlarda yer alan geçişli fiillerle ilgili tanım ve yorumlar şu şekildedir:

Gencan'a göre öznenin yaptığı iş başkasına geçen, yani nesne alan eylemler geçişlidir. “*Bu yüksek tepeye dikti bu taşı.*” tümcesinde “dikti” fiili geçişlidir. Çünkü dikmek işi taşı etkiler. *Taş* sözcüğü nesnedir (2001: 360-361).

Ediskun, her zaman bir nesne alan fiillere geçişli çatılı fiiller adını verir ve bu fiillerin nesnelerinin ismin yalın ya da -i durumunda bulunduğunu belirtir. Fiil mastarlarından önce “ne?, neyi, kimi?” sorularını sorup yanıt alabilirsek o fiiller geçişli çatılıdır, der: kır- (Ne kır ya da neyi kır? Bir şey ya da bir şeyi) gibi (1988: 220).

Banguoğlu, geçişli fiilleri “anlamlarına göre fiiller” başlığı altında incelemektedir. Ona göre tümcede bir varlık üzerinde etkisi olan fiillere geçişli fiiller denmektedir. Etkilenen varlığın adı tümcede kimi, kim, kime hallerinde bulunur ve nesne adını alır (2007: 409).

Ergin'e göre fiilin hareketi başkasına dönükse bu fiiller geçişlidir. Bu tür fiiller “yapma” ifade ederler: *O camı kırdı, kapıyı çekti, birisini aradı...* (2007: 282).

Korkmaz da Ergin gibi geçişli fiillerin “yapma, etme” bildirdiğini, bunların tümcede belirtili ve belirtisiz nesne alabileceğini söyler (2003: 542).

Geçişli fiiller, nesne kabul eden fiillerdir. Kimi durumlarda tümcede nesne bulunmayabilir. Önemli olan tümcenin fiilinin nesne alabilmesidir.

4.10.1.2.2. Geçişsiz Fiiller

Çeşitli yayınlarda yer alan geçişsiz fiillerle ilgili tanım ve yorumlar şu şekildedir:

Gencan'a göre öznesinin yaptığı iş başkalarına geçmeyen, yani nesne almayan eylemler geçişsizdir. “*Kuş uçar. Orhan koşuyor. Yalçın düştü. Top patladı.*” tümcelerinde “*uçma, koşma, düşme, patlama*” eylemleri öznenen başkasına geçmiyor; yani öznenin etkisi dışa vurmuyor. Dolayısıyla bu fiiller geçişsizdir (2001: 361).

Ediskun, nesne almayan fiillere geçişsiz çatılı fiiller der ve geçişsiz fiillerin ismin -e, -de, -den durumunda olduğunu belirtir. Fiil masterlarından önce “neye, kime, nede, kimde, neden, kimden?” soruları sorulur ve yanıt alınır o fiiller geçişsizdir: Kime kızmak? (birisine), Nereye gitmek? (eve) gibi (1988: 220).

Bazı fiillerin tümcede herhangi bir varlık üzerinde etkisi görülmez. Bunlar geçişsiz fiillerdir. Etkiledikleri herhangi bir şey olmadığı için de nesne almazlar. Bu konu **Banguoğlu**'nda “anlamlarına göre fiiller” başlığı altında yer almaktadır (2007: 409).

Ergin'e göre fiildeki hareketin faile döndüğü fiiller geçişsiz fiillerdir. Bu fiiller “olma” ifade ederler: *O yattı, acıktı, kalktı, durdu...* (2007: 282).

Korkmaz da geçişsiz fiillerin “olma, oluşma” bildirdiğini ve nesne almadığını belirtir (2003: 542).

4.10.2. 2005 Türkçe Öğretim Programında Fiillerde Çatı

2005 Türkçe öğretim programı 8. sınıf dil bilgisi amaç ve kazanım, etkinlik örnekleri ve açıklamalar tablosu şu şekildedir:

Tablo 14
2005 Türkçe Öğretim Programında Fiillerde Çatı

8. SINIFLAR		
DİL BİLGİSİ		
AMAÇ VE KAZANIMLAR	ETKİNLİK ÖRNEKLERİ	AÇIKLAMALAR
2.Cümleyle ilgili bilgi ve kuralları kavrama ve uygulama 4.Cümledeki fiillerin çatı özelliklerini kavrar.		2.4.Özneye göre etken ve edilgen, nesneye göre geçişli ve geçişsiz çatı özelliklerinden söz edilir. Fiilden fiil yapma ekleri ile ilişkilendirilir.

2005 Türkçe öğretim programında fiillerde çatı konusuyla ilgili amaç ve kazanım fiillerin çatı özelliklerini kavratmaktadır. Bu amaç ve kazanım doğrultusunda yapılan açıklamalarda öznesine göre etken ve edilgen, nesnesine göre geçişli ve geçişsiz çatılı fiiller yer almış; işteş, dönüşlü, ettirgen, oldurgan fiillerle ilgili bir açıklama yapılmamıştır.

4.10.3. 6, 7, 8. Sınıf Ders Kitaplarında Fiillerde Çatı

Fiillerde çatı konusu ile ilgili etkinliklerle 8. sınıf ders kitaplarında karşılaşmaktayız. İncelenen ders kitaplarında geçişli-geçişsiz çatı, etken-edilgen çatı örneklerinin bir arada yer aldığı etkinlikler bulunmaktadır. Ettirgen-oldurgan çatı örnekleri verilmiş, ancak bu terimler hiç kullanılmamıştır. İşteş ve dönüşlü çatı ile ilgili herhangi bir bilgi ve uygulama örneğine de rastlanılmamıştır.

İlköğretim Türkçe 8 Öğrenci Çalışma Kitabı (Ceyhan ve Ceyhan, 2009) IV. tema “İletişim”e ait “Sazıma” metni 7. etkinliği, “Portakalın Yaprğını Kopardığım An” metni 6. etkinliği, “Çok Sesli Bir Ziyaret” metni 10. etkinliği, IV. tema sonu değerlendirme sorularından 4., 6. soruları, V. tema “Kişisel Gelişim”e ait “Yazı: Hayali Gerçeğe Dönüştüren Büyü” metni 6., 7. etkinlikleri fiillerde çatı konusu ile ilgilidir.

“Sazıma” metni 7. etkinliğinde verilen tümcelerın yüklemine “neyi, ne, kimi” soruları sordurularak buldukları nesnelerin belirtili ya da belirtisiz olmalarına göre geçişli ve geçişsiz çatı özellikleri kavratılmaya çalışılmaktadır. Ayrıca aynı yayınevine ait öğretmen kılavuz kitabında bu etkinlikten sonra öğrencilere “Neyi, kimi, ne?” sorularından herhangi birine yanıt veren fiiller geçişli; vermeyenlere ise geçişsiz fiil dendiğini belirtilen bir açıklama yer alır (Ceyhan ve Ceyhan, 2009: 128).

“Portakalın Yaprağını Kopardığım An” metni 6. etkinliği şu biçimdedir:

I) Aşağıdaki geçişsiz fiillere, fiilden fiil yapan “-r, -t, -dır” eklerinden uygun olanı getiriniz. Ek getirdiğiniz yeni fiilin nesne sorularına cevap verip vermediğini, aldığınız yanıtları da yazarak tabloya örnekteki gibi işaretleyiniz.

Tablo 15

“Portakalın Yaprağını Kopardığım An” Metni 6. Etkinliği I. Bölüm

Fiil Kök veya Gövdesi	-r, -t, -dır	Neyi? Kimi? Ne?
gül-	gül- dür-	X (Çocuğu)
ağla-		
evlen-		
otur-		
düş-		
azal-		

(Ceyhan ve Ceyhan, 2009: 125).

II) Yukarıdaki tabloda fiilden fiil yapım ekleriyle geçişli duruma getirdiğiniz kelimeleri aşağıda birer cümlede kullanınız.

Şekil 8

“Portakalın Yapracağını Kopardığım An” Metni 6. Etkinliği II. Bölüm

“Çok Sesli Bir Ziyaret” metni 10. etkinliği birinci bölümünde “kim, ne” soruları sorularak verilen tümcelerın öznelerinin bulunması, ikinci bölümünde verilen tümcelerın yüklem köklerine “-n ve -l” ekleri getirilerek tamamlanması istenmektedir. Ayrıca bu etkinlikten sonra öğretmen kılavuz kitabında öznesi olan cümlelere etken, öznesi olmayan cümlelere ise edilgen cümle dendiği, etken cümlelerin yüklem kök veya gövdelerine fiilden fiil yapan “-n-” ve “-l-” ekleri getirilerek bu cümlelerin edilgen çatılı yapılabileceği, edilgen cümlelerde işi yapan gerçek öznenin olmadığı, nesnenin ise özne gibi yükleme sorulan “Ne?” ve “Kim?” sorularına cevap verdiği halde bu ögenin işi yapan olmadığı, cümlede yapılan işten etkilenen öge olduğu ile ilgili açıklamalar yer almaktadır (Ceyhan ve Ceyhan, 2009: 141).

IV. Tema sonu değerlendirme soruları 4. etkinliğinde verilen tümcelerdeki etken fiillerin, fiilden fiil yapan -()l / -()n ekleri ile edilgen yapılması, 6. etkinliğinde “uyumak, büyümek, gülmek, ağlamak” geçişsiz eylemlerinin -r / -t / -dır ekleriyle geçişli hale getirilerek birer tümcede kullanılması istenmektedir.

“Yazı: Hayali Gerçeğe Dönüştüren Büyü” metni 6. etkinliği verilen tümcelerin etken ya da edilgen olmasını belirleme, 7. etkinliği ise verilen tümcelerin etken, edilgen, geçişli, geçişsiz çatı olma özelliklerine göre bir tablo doldurma etkinliğidir.

İlköğretim Türkçe Öğrenci Çalışma Kitabı 8 (Şahin, 2011) 3. tema “Doğa ve Evren”e ait “Dünya Yuvarlakmış” metni 7. etkinliği, “Sığırcık Kayası” metni 11. etkinliği, 3. tema sonu değerlendirme sorularından 9. soru fiillerde çatı konusu ile ilgilidir.

“Dünya Yuvarlakmış” metni 7. etkinliğinde verilen tümcelerde yer alan yüklemelerin etken-edilgen çatı olma özelliğine göre belirlenmesi istenmektedir.

“Sığırcık Kayası” metni 11. etkinliğinde verilen tümcelerde yer alan yüklemelerin geçişli-geçişsiz çatı olma özelliğine göre belirlenmesi istenmektedir.

3. tema sonu değerlendirme sorularından 9. soruda ise fiilimsilerle ilgili bazı kuralların verilen tümceler üzerinden doğruluğunun sorgulanması istenmektedir.

İncelemeler sonucunda fiillerde çatıyla ilgili İlköğretim Türkçe 8 Öğrenci Çalışma Kitabı’nda (Ceyhan ve Ceyhan, 2009) sekiz, İlköğretim Türkçe Öğrenci Çalışma Kitabı’nda 8 (Şahin, 2011) üç etkinlik bulunmuştur.

4.11. Fiilimsiler

4.11.1. Akademik Yayınlarda Fiilimsiler

Çeşitli yayınlarda yer alan fiilimsilerle ilgili tanım ve yorumlar şu şekildedir:

Gencan’a göre eylemden türedikleri halde ad, sıfat, bağlaç görevlerinde de kullanılan ve yan önerme kuran çifte görevli sözcüklere “eylemsi” denir (2001: 412).

Ediskun'a göre eylemlerin adı oldukları için isim; ismi niteledikleri için sıfat; cümlecikleri bağladıkları için bağlaç; özne, nesne, tümleç aldıkları için tümcede yüklem görevinde olan kelimeler fiilimsilerdir.

Atabay ve diğerlerine göre ise fiilimsiler, fiilden türeyen; ancak fiilin bütün özelliklerini göstermeyen, tümce içinde ad soylu sözcüklerin görev ve özelliklerini taşıyan sözcüklerdir (2003: 225).

Atabay ve diğerlerine göre fiilimsilerin özellikleri şunlardır:

1. Genellikle çekimleri yoktur.
2. Çekimleri olmadığı için kurallı cümle sonunda bulunmazlar. Eğer bir ek fiille birleşirse cümle sonunda bulunabilirler. *Bizim ödevimiz çalışmaktır...*
3. Bileşik cümlelerde yan cümlecik kurarlar (1988: 246).

Bu özelliklerinin dışında çatı eki alabilirler ve olumsuzları yapılabilir. Bu özellikleri ile eylem özelliğini sürdürürken, tümcelerde ad türü sözcüklerin görevini üstlenirler. Böylelikle anlatımın yoğun olmasını sağlarlar.

Banguoğlu, fiilimsiler konusunu “yatık fiiller” başlığı altında incelemektedir. Ona göre çekimsiz fiiller, yatık fiillerdir ve bunlar fiilin isimleşmiş şekilleridir. Fiil kişi ekleri almazlar ve ancak tamamlanmamış bir yargıya yüklem olurlar (2007: 419).

Eylemsilerin bol ve çeşitli olması tümceye geniş bir anlatım değeri ve kolaylığı sağlamıştır. Her eylemsi, kurduğu önerme ile birlikte, temel önermenin tümleyicisi olur. Böylelikle birkaç duyguyu, isteği, düşünceyi bir tümce içerisinde anlatma olanağı sağlar (Gencan, 1979: 378).

Korkmaz ise fiilimsiler konusunu “Çekimsiz Fiiller” başlığı altında incelemiştir. Çekimsiz fiiller, fiil kök ve gövdelerinden belirli ekler yardımıyla

türeyen; ama kişi ekleriyle çekime girmedikleri için yargı bildirmeyen, bitmeyen fiillerdir (2003: 863).

Fiilimsiler incelenen tüm yayınlarda görevleri ve anlamları bakımından üçe ayrılır:

1. İsim-fiiller,
2. Sıfat-fiiller,
3. Zarf-fiiller.

4.11.1.1. İsim-Fiiller

Çeşitli yayınlarda yer alan isim-fiillerle ilgili tanım ve yorumlar şu şekildedir:

Gencan, hem ad, hem eylem görevinde bulunan sözcüğe “adeylem” demektedir. Sözcüklerin adeylem olabilmeleri için “-mek, -me, -iş, -meklik” ekleriyle türemeleri gerekmektedir dedikten sonra bu eklerle türemiş her sözcüğün adeylem olamayacağını söyler. Adeylem olabilmek için; bir iş, oluş, kılış, yargı anlatmalı, özne, nesne, tümleç gibi bir öge almalı ve bir yan önerme kurmalıdır.

Okula *gitmek* için evden çıktım.

Orhan yazı *yazmayı*, kitap *okumayı* sever.

Şiiri güzelce *okuyuşunuz*, öğretmeni sevindirdi.

Burada *oturmaklığım* gerekti... (2001: 412-414).

Korkmaz’a göre “ad-fiiller”, fiil kök ve gövdelerinin karşıladıkları oluş, kılış ve durumları; şahıs ve zamana bağlı olmadan gösteren fiil adlarıdır ve -mAk, -mA, -İş / -Uş ekleriyle kurulur (2003: 864).

Ediskun’a göre bir eylem adı oldukları için isim; özne, nesne, tümleç aldıkları için fiil olan sözcüklere “isim-fiil (master)” denir ve isim-fiiller -iş, -me, -mek ekleriyle yapılmaktadır: gel-iş, oku-ma, git-mek gibi (1988: 247-248).

Ergin, “fiilimsiler” başlığı atmadan sıfat-fiil ve zarf-fiilleri anlatır; ancak isim-fiillerden bahsetmez. İsim-fiil ekleri olarak kabul edilen -mAk, -mA, -Iş ekleri, fiilden isim yapma ekleri olarak ele alınır (2007: 185-187).

İsim-fiillerin (eylemliklerin)⁸ asıl görevi devinim içinde giren bir sözcüğü durağan bir eylem adı yapmaktır (Bozkurt, 2004: 314).

İsim-fiiller, zaman kavramı taşımazlar. Fiilleri, isim-fiil ekleri getirerek adlandırırız.

4.11.1.2. Sıfat-Fiiller

Çeşitli yayınlarda yer alan sıfat-fiillerle ilgili tanım ve yorumlar şu şekildedir:

Gencan’a göre varlıkları niteledikleri veya belirttikleri için sıfat; özne, nesne, tümleç olarak yan önerme kurdukları için eylem gibi sayılan sözcükler “sıfateylem”lerdir. Bunlara ortaç da denir. Eylem tabanlarına “-en, -()r, -ecek, -miş, -dik, -medik” eklerinin getirilmesiyle oluşurlar: Atı *alan* Üsküdar’ı geçti., İşe *yarar* bir ev bulmuştu., *Akacak* kan damarda durmaz., *Tanıdık* kimselerle yolculuk sıkıntılı olmaz., *Ölesiye* didiniyor (2001: 415).

Ediskun’a göre bir ismi niteledikleri için sıfat; özne, nesne, tümleç aldıkları için fiil olan sözcüklere “sıfat-fiil (ortaç)” denir ve sıfat-fiiller -en, -r, -ecek, -miş, -dik, -me ekleriyle yapılmaktadır: gel-en, koş-(a)r, gel-ecek, oku-muş, bil-dik, as-ma gibi (1988: 249-252).

Ergin, konuyu “partisipler” başlığında incelemiş, sıfat-fiillerin nesnelerin hareket vasfını karşılayıp zaman kavramı taşıdığını söylemiş ve partisip ekleri olarak “-An, -r, -mIş, -DIk, -AcAk, -mAz, -AsI, -DI, -mAlI, -dAçI” eklerini belirlemiştir (2007: 333-338).

⁸ F. Bozkurt, Atabay ve diğerleri isim-fiil yerine “eylemlikler” demektedir.

Korkmaz'a göre sıfat-fiiller, fiil özellikleri nedeniyle var olan hareket ve zaman kavramlarını, ad oldukları sığata yönlendirerek varlıkları ve nesneleri hareket ve zaman gösterme özellikleri ile geçici olarak nitelendiren fiilimsilerdir. Sıfat-fiiller, iyelik, çokluk ve ad çekimi ekleri alabilirler, edatlar ile birleşebilirler. Korkmaz'a göre dilimizde kullanılan başlıca sıfat-fiil türleri şunlardır:

1. Geçmiş zaman bildiren sıfat-fiiller,
2. Geniş zaman bildiren sıfat-fiiller,
3. Gelecek zaman bildiren sıfat-fiiller,
4. i- ek fiili ile kurulan sıfat-fiiller (2003: 909-911).

Banguoğlu, sıfat-fiillerin zaman anlamı taşıdığını, bu sebeple onların *geçmiş sıfat-fiilleri* (pişmiş aş, bildik adam...), *hal (şimdiki zaman) sıfat-fiilleri* (çalışan kadın, geçici heves, akar su...) ve *gelecek sıfat-fiilleri* (ödeyeceğiniz vergi, karşılaşacağım güçlü...) olmak üzere üç bölüme ayrıldığını söyler (2007: 423-427).

Atabay ve diğerleri de sıfat-fiilleri belirttikleri zaman anlamlarına göre *geçmiş zaman ortaçları* (tanıdık kişi, bildik yer...), *gelecek zaman ortaçları* (satılacak arsa, kırılacak odun...) ve *geniş zaman ortaçları* (bilirkişi, güler yüz...) olmak üzere üç bölümde inceler. Sıfat-fiiller ikileme oluşturur: bilmiş bilmiş çocuklar, sararmış solmuş kâğıtlar... Bu ikilemeler, bir fiili etkiledikleri zaman belirteç olurlar: bilir bilmez konuşmak, duyar duymaz gelmek... (2003: 232).

Sıfat-fiiller diğer fiilimsilerden farklı olarak zaman kavramı taşımaları nedeniyle çekimli fiillere, yapılarında hareket ögesinin bulunması nedeniyle de zarf-fiillere yaklaştımlardır.

4.11.1.3. Zarf-Fiiller

Çeşitli yayınlarda yer alan zarf-fiillerle ilgili tanım ve yorumlar şu şekildedir:

Gencan'a göre önermeleri birbirine bağlayan eylemsiler “bağeylem”lerdir. Bunlara “ulaç” da denir. Farklı dillerde önermeleri başka sözcük türleri bağlarken dilimizde ulaçlar ve ortaçlar bu görevi üstlenmiştir. Ulaçlar kendi içinde -ip yapılı ulaçlar (*Sandala binip* gittiler.), durum ulaçları (*İnsan dünyaya ağlayarak* gelir, *inleyerek* gider; *gülerek* yaşmalıdır.), artçıl ulaçlar (*Bahar gelince* çiçekler açar.), başlama ulaçları (*İşe başlayalı* gece gündüz çalışıyor.), bitirme ulaçları (*Akşam oluncaya dek* bekledi.), zaman ulaçları (*Güldükçe* güller açılır, *ağladıkça* inciler saçılır.), nedenlik ulacı (*Yarın gelemeyeceğimiz için...*), ölçümleme ulaçları (*...istediğiniz kadar* alabilirsiniz.), -di mi yapılı ulaçlar (*Sarıyer denildi mi* sular hatıra gelir.), diye ulacı (*Erken uyursunuz diye* rahatsız etmekten çekindim.), -en -ene ulacı (*Alanda bağırان bağırana, koşan koşana...*), adeylemlerden yapılan ulaçlar (*Okulların açılmasına kadar* burada kalacağım.), ortaçlardan yapılan ulaçlar (*Geldiğinize* sevindim.), -cesine ulacı (*Ağlarcasına* yalvarıyordu.) gibi bölümlere ayrılmıştır (2001: 423-441).

Ediskun'a göre birleşik tümcede iki cümlecîği bağladıkları için bağlaç; özne, nesne, tümlecî aldıkları için fiil olan sözcüklere “bağ-fiil (ulaç)” denir ve bağ-fiilleri bağlama ulaçları (*gelip, atıp tutarak...*), durum ulaçları (*gelerek, güle güle, çıkarken, yemeden, görmeksizin...*), zaman ulaçları (*yatınca, kaçalı beri, hatırladıkça, gittiği...*), kıyaslama ulaçları (*dediğin gibi, anlayacağımız gibi, doyacağı kadar, yalvarırcasına...*), sebep ulaçları (*kalmakla, bildiğinden, beklemekten...*) gibi bölümlere ayırır (1988: 252-272).

Korkmaz'a göre zarf-fiiller, fiil yönleriyle yalnız hareket ve zaman kavramı, zarf yönleriyle bir oluş ve kılışın durum ve tarzını bildirme niteliği taşıyan fiilimsilerdir. Çekimli fiile ve ada dönüşme özellikleri yoktur. Ancak *erte, öte, göre* vb. örnekler gibi kalıplaşıp adlaşmış bazı türleri vardır. Ad çekimi, iyelik ve çokluk ekleriyle genişletilmezler. *bil-e bil-e, aç-arak, del-ip, oku-madan, yeşer-ince*

örneklerinde olduğu gibi yalnız başına ya da *aç-a bil-*, *bak-a kal-*, *düş-e yaz-*, *gid-i ver-* örneklerindeki gibi birleşik fiillerde yer alırlar. Korkmaz’a göre dilimizdeki zarf-fiiller, yapıları bakımından;

1. Gerçek zarf-fiiller,
2. Sıfat-fiillere bazı çekim ekleri getirilerek yapılan zarf-fiiller,
3. Yapıca bunların dışında kalan zarf-fiiller,

Temel işlevlerine göre ise;

1. Tarz bildiren zarf-fiiller,
2. Zaman bildiren zarf-fiiller olmak üzere bölümlere ayrılır (2003: 983-1039).

Ergin, zarf-fiiller için “gerundium” terimini kullanmış, bu fiillerin hareket hali ifade eden fiil şekilleri olduğunu söylemiş ve gerundium ekleri olarak “-A, -I, -İp, -ArAk, -İncA, -AlI, -mAdAn, -İcAk, -İcAğIz, -UbAn, -gAç, -İşIn, -ken” eklerini belirtmiştir (2007: 338-346).

Ulaçların sınıflaması **Banguoğlu**’nda ise şu şekildedir: “ulama, hal, karşıtlama, zaman, sebep ve karşılaştırma zarffiilleri”.

4.11.2. 2005 Türkçe Öğretim Programında Fiilimsiler

2005 Türkçe öğretim programı 8. sınıf dil bilgisi amaç ve kazanım, etkinlik örnekleri ve açıklamalar tablosu şu şekildedir:

Tablo 16
2005 Türkçe Öğretim Programında Fiilimsiler

8. SINIFLAR		
DİL BİLGİSİ		
AMAÇ VE KAZANIMLAR	ETKİNLİK ÖRNEKLERİ	AÇIKLAMALAR
1.Fiilimsiler ile ilgili bilgi ve kuralları kavrama ve uygulama 1.Fiilimsiyle, fiil ve isim soylu kelimeler arasındaki farkları kavrar. 2.Fiilimsilerin işlevlerini ve kullanım özelliklerini kavrar. 3.Fiilimsileri özelliklerine uygun biçimde kullanır. 4.Cümlede, fiilimsiye bağlı kelime veya kelime gruplarını bulur.		1.4.Öğrencilerin cümle ya da metin içinde fiilimsi ile buna bağlı kelime ya da kelime gruplarını bir bütün olarak algılamasına yönelik çalışmalara ağırlık verilir.

2005 Türkçe öğretim programında fiillerde zaman, kip, yapı, çatı gibi konularda bölümlenmelerle ilgili bilgi, kimilerindeyse örnekler verilmişken; fiilimsi türleriyle ilgili bilgi ve örnek bulunmazken fiilimsileri özelliklerine uygun biçimde kullandırma amaç ve kazanımı yer almaktadır.

4.11.3. 6, 7, 8. Sınıf Ders Kitaplarında Fiilimsiler

Fiilimsiler konusu ile ilgili etkinlikler 8. sınıf ders kitaplarında yer almaktadır.

İlköğretim Türkçe 8 Öğrenci Çalışma Kitabı (Ceyhan ve Ceyhan, 2009) I. tema “Toplum Hayatı”na ait “Dünyada, Herkeste Sevgi Var... Her Yerde Sevgi Günü Var...” metni 8. ve 9. etkinlikleri, “Yetim Kalan Ağaçlar” metni 7., 8. ve 9. etkinlikleri, “Değişmek Veya Kaybolmak” metni 10. ve 11. etkinlikleri, “Seyfi

Baba” metni 6. ve 7. etkinlikleri, I. tema sonu değerlendirme sorularından 5., 6., 7. ve 8. sorular, II. tema “Atatürkçülük” e ait “Yürüyelim Arkadaşlar” metni 5. ve 6. etkinlikler, “Dil Devrimi” metni 6. ve 7. etkinlikler, II. tema sonu değerlendirme sorularından 11. ve 12. sorular, VI. tema sonu değerlendirme sorularından 4. sorusu fiilimsiler konusu ile ilgilidir.

“Dünyada, Herkeste Sevgi Var... Her Yerde Sevgi Günü Var...” metni 8. etkinliğinde “gel-“ kökünden zaman, kişi eki alarak ve almayarak oluşan sözcüklerden oluşan tümceler kurma, 9. etkinliğinde ise 8. etkinlikteki örneklerden yola çıkarak kurallara ulaşma çalışmaları yaptırılmaktadır. Her iki etkinlikte de amaç fiilimsileri ayırt ettirebilmektir.

“Yetim Kalan Ağaçlar” metni 7. etkiliği ilk bölümü tümcelerde boş bırakılan bölümlerin uygun fiilimsi ekleriyle doldurulması, ikinci bölümü verilen ikişerli tümcelerin uygun fiilimsi ekleriyle birleştirilip tek tümce olarak yazılması ile ilgilidir. 8. Etkinlikte verilen tümcelerin fiilimsi ekleriyle uygun sözcükler getirilerek dolaylı anlatım tümcelerine dönüştürülmesi, 9. etkinlikte de verilen tümcelerde altı çizili sözcüklerden fiilimsi olanlarının bulunması istenmektedir.

“Değişmek Veya Kaybolmak” metni 10. etkinliğinde isim ve fiilimsilerden oluşan sözcüklere tabloda verilen durum, iyelik, ek fiil eklerinden uygun olanın getirilmesi, 11. etkinliğinde benzer sözcüklerden oluşan tümcelerde bu sözcüklerin zaman, isim-fiil, sıfat-fiil eklerinden hangisiyle kurulduğunun bulunması istenmektedir.

“Seyfi Baba” metni 6. etkinliği tümcelerde boş bırakılan yerlerin verilen zarf-fiil eklerinden uygun olanıyla doldurulup zaman ya da durum anlamlarından hangisini anlattığı ile ilgilidir. 7. Etkinlik ise tümcelerde boş bırakılan yerlerin verilen sıfat-fiil eklerinden uygun olanıyla doldurulup daha sonra bu sıfat-fiilleri başka tümcelerde isim olarak kullandırmaya yöneliktir.

I. Tema sonu değerlendirme sorularından 5. soruda altı çizili sözcüklerden hangisinin sıfat tamlaması oluşturduğu, 6. soruda altı çizili sözcüklerden hangisinin fiilimsi olduğu sorulmaktadır. 7. Soruda tümcelerde boş bırakılan yerlerin uygun fiilimsi ekiyle doldurulması, 8. soruda tümcelerdeki zarf-fiillerin zaman, durum ve neden anlamlarından hangisini taşıdığının bulunması istenmektedir.

“Yürüyelim Arkadaşlar” metni 5. etkinliği ilk bölümünde verilen fiilimsilerin uygun sözcüklerle eşleştirilmesi, ikinci bölümünde verilen paragraftaki fiilimsilerin bulunarak türlerinin belirlenmesi istenmektedir. 6. Etkinlik ilk bölümünde fiilimsilerle ilgili verilen kuralların doğruluğunun ve yanlışlığının sorgulanması, ikinci bölümünde de verilen tümcelerin ilk bölümdeki kurallardan hangisine ait olduğunun bulunması istenmektedir.

“Dil Devrimi” metni 6. etkinliğinin ilk bölümü tümcelerdeki isim-fiillerin bulunması, ikinci bölümü bu isim-fiillere benzer fiilimsiler bularak birer tümce kurulması ile ilgilidir. 7. Etkinliğin ilk bölümü isim-fiille kurulmuş isim tamlamalarının bulunarak türünün belirlenmesi, ikinci bölümü sıfat-fiille kurulmuş sıfat tamlamalarının bulunması, üçüncü bölümü ise tümcelerdeki zarf-fiillerin zaman, durum, neden anlam ilişkilerinden hangisini bildirdiğinin bulunması ile ilgilidir.

II. Tema sonu değerlendirme sorularından 11. soruda tümcelerdeki fiilimsilerin bulunup türünün belirlenmesi, 12. soruda tümcelerde boş bırakılan yerlerin uygun fiilimsilerle tamamlanması istenmektedir.

VI. Tema sonu değerlendirme sorularından 4.soruda tümcelerdeki fiilimsiler ve fiilimsiye bağlı sözcük gruplarının tümcenin hangi ögesi olduğunun belirlenmesi istenmektedir.

İlköğretim Türkçe Öğrenci Çalışma Kitabı 8 (Şahin, 2011) 1. tema “Duygular” a ait “Meraklı Pandora ve Konuşan Sandık” metni 8. ve 9. etkinlikler, “Aşk Mektupları” metni 10. ve 11. etkinlikler, “Kazılık Dağı’nın Aslanı Boğaç Han” metni 8. etkinliği, “Gün Olur” metni 9. etkinliği, 1. tema sonu değerlendirme

sorularından 9. ve 10. sorular, 2. tema “Atatürk” e ait “Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler” metni 10. etkinliği, 2. tema sonu değerlendirme sorularından 6. sorusu fiilimsi konusu ile ilgilidir.

“Meraklı Pandora ve Konuşan Sandık” metni 8. etkinliğinde verilen metinde altı çizili sözcüklerin isim, çekimli fiil, fiilimsi olarak ayrılması, 9. etkinliğinde verilen tümcelerde ortak köke sahip ancak görevleri farklı olan sözcüklerin isim, çekimli fiil, fiilimsi türlerinden hangisine ait olduğunun bulunması istenmektedir.

“Aşk Mektupları” metni 10. etkinliği verilen metinde yer alan fiilimsilerin bulunup türünün belirlenmesi ile ilgilidir. 11. Etkinlik ise şu biçimdedir:

Aşağıdaki atasözlerini uygun fiilimsilerle tamamlayınız. Fiilimsilerin çeşidini parantez içindeki boşluklara yazınız.

Şekil 9

“Aşk Mektupları” Metni 11. Etkinliği

- Başını acemi berbere teslim pamuğunu cebinde taşısın. (.....)
- Üzüm üzüme kararır. (.....)
- Bağdat bulunur. (.....)
- balık büyük olur. (.....)
- Derdini derman bulamaz. (.....)
- Aç, tokun yüzüne doymaz. (.....)
- Gel demesi kolay git güçtür. (.....)
- Gelen aratır. (.....)
- Her yığidin bir yoğurt vardır. (.....)
- Su testiye doldurur. (.....)

(Şahin, 2011: 26).

“Kazılık Dağı’nın Aslanı Boğaç Han” metni 8. etkinliğinde verilen ikişerli tümcelerin uygun fiilimsi ekleriyle birleştirilip tek tümceye dönüştürülmesi istenmektedir.

“Gün Olur” metni 9. etkinliği ilk bölümünde isim-fiil ve sıfat-fiilden oluşan tamlamaların bulunup türünün belirtilmesi, ikinci bölümünde ise zarf-fiil ve zarf-fiilden oluşan sözcük gruplarının bulunup taşıdığı anlam özelliğinin bulunması istenmektedir.

1. Tema sonu değerlendirme sorularından 9. soruda fiilimsi bulunmayan seçeneğin bulunması, 10. soruda fiilimsilerle ilgili verilen kuralların doğruluğunun sorgulanması istenmektedir.

“Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler” metni 10. etkinliği ilk bölümünde tümcelerde “-acak, -mış, -ar” eki alan sözcüklerin görevleri, ikinci bölümünde metinde yer alan boşlukların uygun fiilimsi ve çekim ekleriyle doldurulması istenmektedir.

2. Tema sonu değerlendirme sorularından 6. soru ise içinde zarf-fiil olmayan tümcenin bulunmasıyla ilgilidir.

İncelemeler sonucunda fiilimsilerle ilgili İlköğretim Türkçe 8 Öğrenci Çalışma Kitabı’nda (Ceyhan ve Ceyhan, 2009) yirmi beş, İlköğretim Türkçe Öğrenci Çalışma Kitabı’nda 8 (Şahin, 2011) on iki etkinlik bulunmuştur.

V. BÖLÜM

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

5.1. Sonuçlar

Yapılan incelemeler sonucunda fiilin ne olduğu, fiillerin anlam özellikleri, fiillerde kip, zaman, görünüş, kişi, olumsuzluk, soru, yapı, çatı ve fiilimsilerle ilgili akademik yayınlardan elde edilen sonuçlar şunlardır:

- Fiil terimiyle ilgili çeşitli tanım ve açıklamalar görülmektedir. Bunlar bazen fiil, bazen eylem olarak yer alır. Tanım ve açıklamalarda eylem ve fiil terimleri bazen aynı anlama gelirken bazen fiilin tanımı yapılırken eylem sözcüğünden yararlanıldığı görülmektedir. Dil bilgisi teriminde yaşanan kargaşa fiil sözcüğünde de yaşanmaktadır.
- Fiillerin anlam özellikleri, bazı yayınlarda farklı konu başlıkları (içerikleri bakımından) altında incelenmiş, bazı yayınlarda yer verilmemiş, bazı yayınlarda ise bu konu başlığı altında farklı bölümler (esas-yardımcı fiil, kılınış-görünüş) yapılmıştır.
- Kip terimiyle ilgili yapılan tanım ve açıklamalar kimi açıdan benzerlikler gösterse de kimi açıdan birbirinden ayrılmaktadır. Kip için kimi yayınlarda fiilin nasıl oluştuğunu gösteren biçimi, kimi yayınlarda kip ile zamanı benzer kabul eden görüşler, kimi yayınlarda fiilin zaman ve kişi ekleriyle çekimlenmiş biçimi, kimi yayınlardaysa kipi zamanla hiç ilgisi olmadığı, fiilin hangi ruhsal koşullar altında oluştuğunu gösteren biçimi gibi farklı görüşler bulunmaktadır. Bu durum konuyla ilgili karışıklıklar ortaya çıkarmıştır.
- Bölümleme adlandırmalarında farklılıklar görülse de haber (bildirme) kiplerinin incelenen tüm yayınlarda beş bölüme ayrıldığı görülmektedir: -di'li

geçmiş (görülen geçmiş) zaman kipi, -miş'li geçmiş (belirsiz geçmiş, öğrenilen geçmiş, duyulan geçmiş, dolaylı geçmiş) zaman kipi, şimdiki zaman kipi, gelecek zaman kipi, geniş zaman kipi.

- Bölümleme adlandırmalarında farklılıklar görülse de tasarlama (dilek-şart) kiplerinin incelenen tüm yayınlarda dört bölüme ayrıldığı görülmektedir: gereklilik (gereklik) kipi, istek kipi, dilek-şart (dilek-koşul) kipi, buyuru (emir, buyruk) kipi.
- Türkçede fiillerde zaman ve kip kavramları birbirine karıştırılmakta, bazen de aynı anlama gelecek şekilde kullanılmaktadır. Bu yanlışlığın en önemli nedenlerinden biri kullanılan eklerin ortaklığıdır. Ancak zaman ve kip kavramının aynı kavramlar olmadığı modern dil bilgisi çalışmalarında ortaya konmaktadır.
- Son yıllarda önem kazanmış konulardan biri olan fiillerde kılınış ve görünüş terimleri kimi dillerde aynı kavramla karşılaşırsa da farklı anlamlara gelmektedir. Fiillerde kılınış, fiillerin anlattıkları işin zaman açısından ne türde olduğunu belirlenmesidir. Görünüş ise fiile anlatılan işin, olayın ya da oluşun konuşan tarafından öznel bir biçimde değerlendirilmesidir. Yanı sıra görünüş, çatı, anlam ve işlev kaymaları da birbirine karıştırılmaktadır.
- Fiillerde kişi konusuyla ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Kimi yayınlar üç tür kişi olduğunu söylerken kimileri altı tür kişi olduğunu söylemektedir. Kişileri adlandırırken de farklılıklar (eyden-eydilen-sözü geçen, birinci-ikinci-üçüncü kişi, zamir-iyelik-emir menşeli gibi.) bulunmaktadır. Bazı yayınlar ise çekimli bir fiildeki kişilerin teklik ve çokluk biçimlerinin fiillerde sayı konusunu oluşturduğunu söyler.
- Fiillerin olumsuz olabilmesi için işin yapılmamış ya da olmamış olması gerektiği üzerinde bir birliktelik bulunmaktadır.

- Fiillerde soru konusunun eylemin yapılıp yapılmadığını sorgulamak için gerektiği ve soru anlamının soru eki aracılığıyla sağlandığı üzerine bir birliktelik bulunmaktadır. Bununla birlikte fiillerde soru anlamının soru eki dışında soru belirteçleriyle de sağlandığını belirten yayınlar bulunmaktadır.
- Fiillerde yapı konusu incelenen tüm yayınlarda basit, türemiş ve birleşik fiiller olmak üzere üçe ayrılmıştır.
- Basit ve türemiş fiillerin anlatımında görülen ortaklık birleşik fiillerde görülmemektedir. Birleşik fiil türlerini iki bölüme (esas anlamını korumuş veya işlev incelikleri kazanmış olan / anlam kaymasına uğramış ve deyimleşmiş olan birleşik fiiller), üç bölüme (isim+yardımcı fiil / asıl fiil+yardımcı fiil / deyimleşmiş birleşik fiil, kurallı birleşik / anlamca kaynaşmış birleşik / deyim biçiminde öbekleşmiş eylemler) ve dört bölüme (iki ya da daha çok fiilden oluşmuş / bir ortaç ile ol- yardımcı fiilinden oluşan / isim kök ya da gövdelerinden bir kelime ile et-, eyle-, kıl-, buyur-, ol-yardımcı fiilleriyle oluşan / anlamca kaynaşmış bileşik fiiller) ayıran yayınlar bulunmaktadır. Birleşik fiillerde yapılan bu bölümlenmeler farklı adlarla anılarak konuyla ilgili kargaşaya yol açmaktadır.
- Literatürde ad soylu sözcüklerin sonlarına gelerek onların yüklem olmalarını sağlamak ek fiilin görevidir ve dört farklı kipe göre çekimlenir.
- Ek fiilin birleşik zamanlı fiil oluşturma görevi de bulunmaktadır. Farklı adlar verilse de bunlar üç türdür: öyküleme (hikâye-anlatma), söylenti (rivayet), koşul (şart). Bunlara ek olarak bazı yayınlarda durum birleşik zamanı da yer almaktadır.
- Fiillerde çatı konusu incelenen tüm yayınlarda öznesine ve nesnesine göre olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

- Öznesine göre fiil çatıları etken (yalın), edilgen, dönüşlü, işteş, ettirgen-oldurgan gibi bölümlere ayrılmaktadır. Ancak kimi yayınlarda bunlar dışında meçhul (öznesiz) çatı yer alırken kimi yayınlarda etken fiil ayrımı yapılmamış, kimi yayınlardaysa ettirgen ve oldurgan çatı nesnesine göre çatı bölümünde ele alınmıştır. Çatı konusunu görünüş adı altında değerlendiren yayınlar da bulunmaktadır.
- Nesnesine göre fiil çatıları incelenen tüm yayınlarda geçişli ve geçişsiz fiilleri kapsamaktadır.
- Yayınlarda farklı konu başlıkları (yatık fiiller, çekimsiz fiiller) altında yer alsada fiilimsiler isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil olmak üzere üç bölüme ayrılır. Fiilimsilerin adlandırılmasında farklılıklar gözlemlenmektedir: isim-fiil (adeylem, eylemlik, mastar), sıfat-fiil (sıfateylem, partisip, ortaç), zarf-fiil (ulaç, bağеylem, gerundium, bağfiil).

Yapılan incelemeler sonucunda fiilin ne olduğu, fiillerin anlam özellikleri, fiillerde kip, zaman, görünüş, kişi, olumsuzluk, soru, yapı, çatı ve fiilimsilerle ilgili 2005 Türkçe öğretim programından elde edilen sonuçlar şunlardır:

- Fiilin tanımıyla ilgili herhangi bir açıklama bulunmamaktadır.
- Fiillerin anlam özelliklerini kavratma amaç ve kazanımına ulaşmak için iş, oluş, durum fiillerinin örneklendirilmesi açıklanmıştır.
- Fiillerde kip ve türleriyle ilgili kip ve çekimli fiili kavratma, bildirme kipleriyle dilek kiplerini ayırt etme, bildirme ve dilek kiplerinin kullanım özelliklerini kavrama amaç ve kazanımları belirlenmiştir. Bu amaç ve kazanımlara ulaşabilmek için nasıl bir yöntem kullanılacağı ve neye ağırlık verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Akademik yayınlarla doğru orantılı olarak programda da kip türleri bildirme ve dilek kipleri olarak ikiye, dilek kipleri gereklilik, şart, emir, istek olarak dörde, haber kipleri de geçmiş zaman

(duyulan geçmiş zaman, görülen geçmiş zaman), şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman olarak beşe ayrılır. Ancak kip ve zaman terimlerindeki karmaşanın programa da yansıdığı, bu terimlerin aynı anlama gelecek biçimde kullanıldığı görülür.

- Fiil kiplerinde zaman ve anlam kaymasıyla ilgili tümcede zaman kavramını belirleyen/destekleyen zarfları fark etme, fiil kiplerinde zaman ve anlam kaymasının nasıl gerçekleştiğini kavrama ve fiil kiplerini farklı zaman ve anlamları ifade edecek şekilde kullanma amaç ve kazanımları belirlenmiştir. Fiil kiplerinde zaman ve anlam kaymalarının bir anlatım bozukluğu olmadığı, tersine Türkçenin bir zenginliği olduğu, zaman ve anlam kaymasına uğramış fiil kiplerinin işlevleri ve kullanım özellikleri vurgulanmıştır.
- Fiillerde görünüş konusuyla ilgili herhangi bir açıklama bulunmamaktadır.
- Fiillerde kişi konusuyla ilgili tek başına yazılan bir amaç-kazanım, etkinlik, açıklamalar maddesi bulunmamaktadır. Bildirme ve dilek kiplerinin kullanım özelliklerini kavrama amaç ve kazanımı altında çekimli fiil örneklerinin kişilerine değinilmiş, çekimli fiillerin kişinin tümce kuruluşundaki işlevi vurgulanmıştır.
- Fiillerde olumsuzluk ve fiillerde soru konuları tek bir amaç ve kazanım tümcesinde belirtilmiş, fiillerin olumlu, olumsuz, soru ve olumsuz soru çekimleriyle ilgili uygulamalar yapma amaç ve kazanımı belirlenmiş; konuyla ilgili herhangi bir açıklama yapılmamıştır.
- Fiillerde yapı konusuyla ilgili basit, türemiş, birleşik fiillerin kuruluş ve anlam özelliklerini kavratmak, bu özellikleri dikkate alarak kullanırmak amaç ve kazanımları belirlenmiştir. Bu doğrultuda türemiş fiillerde kök ile gövde arasındaki anlam ilişkilerine, birleşik fiillerin kuruluş özelliklerine dikkat çekilmiş, kurallı birleşik fiillerin anlam özellikleri vurgulanmıştır.

Akademik yayınlara paralel olarak programda da yapısına göre fiiller basit, türemiş, birleşik fiiller olmak üzere üçe ayrılmıştır.

- Programda ek fiilin iki işlevi üzerinde de durulmuştur. Birinci işlev doğrultusunda isim türünden kelimelerin kip ve kişi açısından biçimlenerek çekimlenebildiğini kavrama amaç ve kazanımı belirlenmiş, ek fiille çekimlenmiş sözcüklerin tümce kuruluşundaki işlevi vurgulanarak isimlerin ek fiil aracılığıyla geçmiş zaman, geniş zaman ve şart kipinde çekimlenebileceği belirtilmiştir. İkinci işlev doğrultusunda zaman ve kip çekimlerindeki birleşik yapıların oluşumunda ek fiilin işlevini, kullanım özelliklerini kavrama ve uygun biçimde kullanma amaç ve kazanımları belirlenmiş, zaman ve kip çekimlerindeki birleşik yapılarda fiilin zamanını ek fiilden sonra gelen zaman ve kip ekinin belirlediği, bunun fiile zamanın yanı sıra farklı anlam özellikleri kazandırdığı vurgulanmıştır. Ek fiilin bu işlevinde kimi akademik yayınlardaki bilginin aksine adlandırma (şimdiki zamanın rivayeti, geçmiş zamanın hikâyesi gibi) yapılmadan işleve göre hareket edilmesi gerektiği belirtilmiştir.
- Fiillerde çatı konusuyla ilgili amaç ve kazanım fiillerin çatı özelliklerini kavratmaktır. Bu amaç ve kazanım doğrultusunda yapılan açıklamalarda öznesine göre etken ve edilgen, nesnesine göre geçişli ve geçişsiz çatılı fiiller yer almış; işteş, dönüşlü, ettirgen, oldurgan fiillerle ilgili bir açıklama yapılmamıştır.
- Fiilimsilerle ilgili olarak fiilimsinin fiil ve isim soylu sözcüklerden farkını ayırt etme, işlevlerini, kullanım özelliklerini kavrama ve bu özellikleri dikkate alarak kullanırmak amaç ve kazanımları belirlenmiştir. Bu doğrultuda tümce ya da metinde fiilimsi ile buna bağlı sözcük ya da sözcük gruplarının bir bütün olarak algılamasına yönelik çalışmalara ağırlık verilmesi gerektiği vurgulanmış, fiilimsi türleriyle ilgili bilgi ve örnek verilmemiştir.

Yapılan incelemeler sonucunda fiilin ne olduğu, fiillerin anlam özellikleri, fiillerde kip, zaman, görünüş, kişi, olumsuzluk, soru, yapı, çatı ve fiilimsilerle ilgili 6, 7, 8. sınıf ders kitaplarında yer alan etkinlik sayılarıyla ilgili tablo şöyledir:

Tablo 17

İncelenen 6, 7, 8. Sınıf Ders Kitaplarındaki Konulara Ait Etkinlik Sayıları

Ders Kitapları Konular	6. Sınıf - Kapulu vd. 2007	6. Sınıf - Kara vd. 2010	7. Sınıf - Kapulu ve Karaca 2010	7. Sınıf - Yangın vd. 2009	8. Sınıf - Ceyhan ve Ceyhan 2009	8. Sınıf - Şahin 2011
Fiilin tanımı	-	-	-	-	-	-
Fiillerin anlam özellikleri	-	-	2	5	-	-
Fiillerde kip	-	-	11	15	-	-
Fiillerde zaman	-	-	5	9	-	-
Fiillerde görünüş	-	-	-	-	-	-
Fiillerde kişi	-	-	8	5	-	-
Fiillerde olumsuzluk	-	-	4	6	-	-
Fiillerde soru	-	-	4	5	-	-
Fiillerde yapı (basit-türemiş- birleşik fiil)	-	-	10	8	-	-
Fiillerde yapı (ek fiil)	-	-	17	22	-	-
Fiillerde çatı	-	-	-	-	8	3
Fiilimsiler	-	-	-	-	25	12

6, 7, 8. Sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan fiillere ait konuların etkinlik türleri ise şunlardır:

- Örneklendirme,
 - Soru,
 - Boşluk doldurmalı alıştırma,
 - Tümcede kullanma,
 - Tümce kurma,
 - Resimli alıştırma,
 - Verilen özelliklerden öbek oluşturma,
 - Sınıflandırma,
 - Çoktan seçmeli soru,
 - Doğru-yanlış soruları,
 - Eşleştirme,
 - Paragraf yazma,
 - Metin yazma,
 - Yeniden kurma,
 - Tablo doldurma,
 - Soru hazırlama.
- Öğrenci ders ve çalışma kitaplarında fiil konularına ait tanım ve açıklamalar bulunmamakta; yalnız konulara ait etkinlikler ve bazı etkinliklerde etkinliğin nasıl yapılması gerektiğiyle ilgili örnekler bulunmaktadır.
 - Konularla ilgili bilgiler öğretmen kılavuz kitaplarında bulunmaktadır. Ancak her konuyla ilgili bilgi bulunmamakta, konunun nasıl ve hangi kaynaktan yararlanarak anlatılacağı öğretmenin tercihine bırakılmaktadır. Bu durum farklı okullarda farklı öğretilere neden olmakta ve bilgi ortaklığının sağlanamamasına neden olmaktadır.
 - Öğrenci çalışma kitaplarındaki etkinlikler İlköğretim Türkçe Dersi (6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu'nda yer alan açıklamalara uygun olarak aşamalı olarak belirlenmiş, kolaydan zora, birbiriyle ilintilendirilerek biçimlendirilmeye çalışılmıştır. Kitaplarda tüm dil bilgisi kazanımlarına karşılık gelecek etkinlik bulunmaktadır. Buna karşın etkinlik türlerinde farklı

uygulamaların olmadığı, etkinli türlerinin yinelendiği ve bu etkinliklerin görsel, işitsel materyallerle desteklenmediği, diğer beceri alanlarıyla ilişkilendirilmediği görülür.

- Öğrenci çalışma kitaplarındaki etkinlikler, ilgili metnin bağlamından uzaktır. Etkinliklerde kullanılan tümce ve metinler, işlenen metinden alınmamış tümceler ve işlenen metinden farklı metinlerdir. Etkinlikler işlevsel olmaktan uzaktır ve dil bilgisi kurallarının anlamsal boyutundan hareket edilmemiştir.
- Öğrenci çalışma kitaplarındaki etkinliklerin kazanımları edinme sürecinde öğrenciyi güdüleyecek, etkileşim kurabileceği grup çalışmalarına yönlendirecek biçimde hazırlanmadığı görülür.
- Dil bilgisi kazanımları, niteliksel açıdan Türkçe öğretimi amaçlarına uygun özellikler taşımaktadır; ancak etkinlikler sınırlı yöntem ve yaklaşımla hazırlanmıştır ve bu etkinlikler programda özellikle vurgulanan ‘üst düzey zihinsel becerilerin geliştirilmesi’ ilkesini karşılayamamaktadır.

5.2. Öneriler

İncelediğimiz kitaplardan hareketle dil bilgisi öğretiminde fiil konusuyla ilgili şu önerilerde bulunulabilir:

- Dil, iletişimin önemli bir ögesidir. Dil bilgisi ise dile ait kuralların bütünüdür. Sağlıklı bir iletişim için dil bilgisi öğretiminin sorunları tespit edilmelidir. Bu nedenle sözcük türlerinin en önemli öğelerinden biri olan fiiller konusunda da yapılacak araştırmalar artmalı, elde edilen sonuçlar dikkate alınarak sorunların çözümü için önlemler alınmalıdır.
- Öğrencilere Türkçe tümce sisteminin temel ögesi fiilin (yüklem) önemi ve tümcedeki görevi sezdirilmelidir. Böylece fiile bağlı diğer öğeler de daha iyi kavranacak, tümce ve metinlerin alımlanmasında kolaylık yaratılacaktır.

- Fiillerle ilgili etkinlikler üst düzey düşünme becerilerini harekete geçirecek biçimde hazırlanmalı, çağdaş yaklaşım ve yöntem/tekniklerden yararlanarak, farklı duyu organlarına seslenen görsel ve işitsel araç, gereçlerle öğretim gerçekleştirilmelidir.
- Etkinlikler, okuma, dinleme/izleme, konuşma, yazma beceri alanlarıyla ilişkilendirilerek verilmelidir.
- Fiile ait kimi konuların kitaplar da yer almadığı görülür. Oysa öğrenciler bu konularla, bir üst öğrenim kurumuna geçişte karşılaşmaktadır. Bu yüzden konuların işlenişinde kuralların tam olarak yer almalıdır.
- Etkinlikler, işlenen metinler üzerinden hazırlanmalı, fiile ait konuların anlamsal yönü ön plana çıkarılarak işlevselleştirilmelidir.
- Bir beceri alanı olan Türkçe öğretiminde fiile ait kuralların beceriye dönüşebilmesi için yazılı ve sözlü anlatımda işlerlik kazanması sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA:

Akkaya, N. (2008). 8. Bölüm Dilbilgisi. **Etkinliklerle Türkçe Öğretimi**. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım. (s. 265-300).

Arslan, D. (Ed.), Doğan, B., Deliveli, K., Kırmızı, F. S., Yaylı, D. ve Akkaya, N. (2008). **Etkinliklerle Türkçe Öğretimi**. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Aksan, D. (1995). **Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileri İle Dilbilim)**. Ankara: TDK.

Atabay, N., Özel, S. ve Kutluk, İ. (2003). **Sözcük Türleri**. İstanbul: Papatya Yayıncılık.

Aydın, İ. (2009). Anadili Dersinin Etkinlik Alanları ve Dilbilgisi. **Milli Eğitim Dergisi**. S. 181. (Kış 2009).

Aydın, Ö. (1996). **Yabancı Dil Olarak Türkçe Dilbilgisi Öğretimi**. Ankara.

Banguoğlu, T. (2007). **Türkçenin Grameri**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Baymur, F. (1959). **Türkçe Öğretimi**. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Bilgegil, K. (1963). **Türkçe Dilbilgisi**. Ankara: Güzel İstanbul Matbaası.

Bilgin, M. (2002). **Anlamdan Anlatıma Türkçemiz**. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Bozkurt, F. (2004). **Türkiye Türkçesi (Türkçe Öğretiminde Yeni Bir Yöntem)**. İstanbul: Kapı Yayıncılık.

Cemiloğlu, M. (1995). **İlköğretim Okullarında Türkçe Öğretimi**. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.

Çatıkkaş, M. A. (2001). **Örnekli ve Uygulamalı Türk Dili Kılavuzu**. İstanbul: Alfa Yayınları.

Çeçen, M. A. (2007). **Metne Dayalı Dil Bilgisi Öğretimi**. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Çıkla, S. (2008). Tepegözle Dilbilgisi Öğretimi. **Milli Eğitim Dergisi**. S. 179. (Yaz 2008).

Çotuksöken, Y. (2012). **Türkçe Dil ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü**. İstanbul: Papatya Yayıncılık.

Demir, N. ve Yılmaz E. (2003). **Türk Dili El Kitabı**. Ankara: Grafiker Yayıncılık.

Delice, H. İ. (2002). Yüklemler Olarak Türkçede Fiil. **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**. C:26. No:2. (Aralık 2002).

Demircan, Ö. (1983). Sözcük Öğretimi ve Türkçe-İngilizce Sözcük Yapım Türleri Üzerine Bir Karşılaştırma. **Türk Dili (Dil Öğretimi Özel Sayısı)**. S. 379-380. (Temmuz Ağustos 1983).

Demirel, Ö. (1999). **İlköğretim Okullarında Türkçe Öğretimi**. İstanbul: MEB Yayınları.

Demirel, Ö. ve Şahinel, M. (2006). **Türkçe Öğretimi**. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Devellioğlu, F. (1996). **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Dilaçar, A. (1971). Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi. **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten**.

Dilaçar, A. (1973-74). Türk Fiilinde “Kılınış”la “Görünüş” ve Dilbilgisi Kitaplarımız. **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten**.

Dolunay, S. K. (2009). **İlköğretim İkinci Kademedeki Zaman Ekleri Ve Fonksiyonlarının Öğretimi**. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Ediskun, H. (1963). **Yeni Türk Dilbilgisi**. İstanbul: Yükselen Matbaası.

Ediskun, H. (1988). **Türk Dilbilgisi**. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Emre, A. C. (1945). **Türk Dilbilgisi**. İstanbul: İstanbul Cumhuriyet Matbaası.

Erdem, İ. (2007). **İlköğretim II. Kademedeki Dil Bilgisi Öğretiminin Sorunları Üzerine Bir Araştırma**. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Eren, P. (2008). **İlköğretim Yedinci Sınıflar Türkçe Ders Kitaplarında İşlenen Fiil Çatıları Konusuna Eleştirel Bir Yaklaşım**. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ergin, M. (2007). **Türk Dil Bilgisi**. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Dağıtım.

Ergin, M. (1995). **Üniversiteler İçin Türk Dili**. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.

Erişen, S. (1983). Türkçe Eğitiminde Yeni Boyutlar. **Türk Dili (Dil Öğretimi Özel Sayısı)**. S. 379-380. (Temmuz Ağustos 1983).

Fil, O. (2006). **İlköğretim İkinci Kademe Türkçe Ders Kitaplarında Sözcük Türlerinin Öğretimi**. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gencan, T. N. (2001). **Dilbilgisi**. Ankara: Ayraç Yayınevi.

Göğüş, B. (1978). **Orta Dereceli Okullarımızda Türkçe ve Yazın Eğitimi**. Ankara: Gül Yayınevi.

Gülensoy, T. (2000). **Türkçe El Kitabı**. Ankara: Akçağ Yayınları.

Güneş, S. (1997). **Türk Dili Bilgisi**. İzmir: D.E.Ü. Rektörlük Matbaası.

Hacıeminoğlu, N. (1984). **Yapı Bakımından Türk Dilinde Fiiller**. Cönk Yayınları.

Hatiboğlu, V. (1972). **Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hepçilingirler, F. (2007). **Öğretenlere ve Öğrenenlere Türkçe Dilbilgisi**. İstanbul: Remzi Kitabevi.

İnce, H. G. (2006). **Türkçede Kelime Öğretimi**. Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kahraman, T. (2005). **Çağdaş Türkiye Türkçesi Dilbilgisi**. Ankara: Dumat Basımevi.

Kamadan, M. (1972). **Dilbilgisi Sorunları II**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karadüz, A. (2013). 9. Bölüm Dil Bilgisi Öğretimi. İlköğretimde Türkçe Öğretimi. Ankara: Pegem A Akademi. (s. 285-318).

Kavcar, C. ve Oğuzkan, F. (1987). **Özel Öğretim Yöntemleri Türkçe Öğretimi**. Ankara: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Kaygusuz, T. (2006). **İlköğretim İkinci Kademedede Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi Üzerine Bir Araştırma**. Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kerimoğlu, C. (2011). **Kiplik İncelemeleri Ve Türkçe**. İzmir: Dinozor Kitabevi.

Kıran, Z. (1996). **Dilbilim Akımları**. Ankara: Onur Yayınları.

Kocaman, A. (1971). Türkçede Kip Olgusu Üzerine Görüşler. **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı**. (Belleten 1971).

Korkmaz, Z. (2007). **Gramer Terimleri Sözlüğü**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Z. (2003). **Türkiye Türkçesi Grameri**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

MEB. (2005). **İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (6, 7, 8. Sınıflar)**. Ankara: Devlet Kitapları Genel Müdürlüğü.

Oryaşın, U. (2012). **Liselere Giriş Sınavlarında (1990-2009) Ses Bilgisi ve Biçim Bilgisi Sorularının Öğretim Programları, Ders Kitaplarıyla**

Uygunluğunun İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Öz, M. F. (2001). **Uygulamalı Türkçe Öğretimi.** Ankara: Anı Yayıncılık.

Özbay, M. (2011). **Türkçe Özel Öğretim Yöntemleri I.** Ankara: Öncü Kitap.

Özdemir, E. (1968). Türkçede Fiillerin Çekimlenişine Toplu Bir Bakış. **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten.**

Özkan, M., Esin, O. ve Tören, H. (2001). **Yüksek Öğretimde Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım.** İstanbul: Filiz Kitabevi.

Püsküllüoğlu, A. (1996). **Edebiyat Sözlüğü.** Özgür Yayınları.

Sağır, M. (2002). İlköğretim Okullarında Dil Bilgisi Öğretimi. **Türk Dili.** S. 601. (Ocak 2002).

Sağır, M. (2002). **Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi.** Ankara: Nobel Yayın.

Sever, S. (1995). **Türkçe Öğretiminde Tam Öğrenme.** İstanbul: Ya-Pa Yayınları.

Süğümlü, Ü. (2009). **Dil Bilgisi Öğretiminde Senaryo Tabanlı Öğrenme Yaklaşımının Etkililiği: Kelime Türleri Örneği.** Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şahin, A., Karadüz, A., Kırkılıç, A. (Ed.), Göçer, A., Şahin, E., Coşkun, E., Akyol, H. (Ed.), Gündüz, O., Urgan, S., Şimşek, T. ve Temur, T. (2013). **İlköğretimde Türkçe Öğretimi.** Ankara: Pegem A Akademi.

Topaloğlu, A. (1989). **Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü**. İstanbul: Ötüken.

Türk Dil Kurumu. (2005). **Türkçe Sözlük**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Uzun, N. E. (2004). **Dünya Dillerinden Örnekleriyle Dilbilgisinin Temel Kavramları / Türkçe Üzerine Tartışmalar**. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları.

Yelten, M. (2009). **Türk Dili ve Anlatım Bilgileri**. İstanbul: Ofset Yayın Matbaacılık.

Yıldız, C., Okur, A., Arı, G. ve Yılmaz, Y. (2006). **Kuramdan Uygulamaya Türkçe Öğretimi**, Ankara: Pegem A Yayıncılık.

İncelenen Ders Kitapları:

Ceyhan, Y. ve Ceyhan, S. (2009). **İlköğretim Türkçe 8 Öğretmen Kılavuz Kitabı**. Ankara: Pasifik Yayınları.

Kapulu, A. ve Karaca, A. (2010). **İlköğretim Türkçe 7 Öğretmen Kılavuz Kitabı**. Ankara: Koza Yayın Dağıtım.

Kapulu, A., Okuyucu, S. D., Kaplan, Ş. ve Karaca, A. (2007). **İlköğretim Türkçe 6 Öğretmen Kılavuz Kitabı**. Ankara: Koza Yayın Dağıtım.

Kara, M., Kurt, M., Altay, J., Kara, S. ve Tekten, İ. (2010). **İlköğretim Türkçe Öğretmen Kılavuz Kitabı 6**. Ankara: Tuna Matbaacılık.

Şahin, D. (2011). **İlköğretim Türkçe Öğretmen Kılavuz Kitabı 8**. İstanbul: TAV Yayın.

Yangın, B., Çelepoğlu, A. ve Türkyılmaz, F. (2009). **İlköğretim Türkçe 7 Öğretmen Kılavuz Kitabı**. Ankara: Pasifik Yayınları.